

DIAGNOSE

**Sociaal-economische, territoriale en ecologische
herstructurering na de COVID-19-crisis**

DECEMBER 2020

INHOUDSTAFEL

Executive Summary	5
1. INLEIDING: de Covid-19-pandemie	9
1.1. Wat is Covid-19?	9
1.2. Impact op de Brusselse demografie.....	9
1.2.1. <i>Hoe zal de bevolking van Brussel in 2020 evolueren?</i>	9
1.2.2. <i>Hoe kunnen we op dit moment de impact van de Covid-19-crisis op de demografie van Brussel inschatten?</i>	10
1.2.3. <i>Mogelijk scenario</i>	10
1.3. Impact op de vermindering van de uitstoot van broeikasgassen	11
1.4. Tijdslijn van de Covid-19-pandemie	13
2. LUIK ECONOMIE-WERKGELEGENHEID	14
2.1. Impact van de Covid-19-crisis op de economische activiteit en de arbeidsmarkt in het BHG... 14	
2.1.1. <i>Impact op het aanbod</i>	15
2.1.2. <i>Impact op de vraag</i>	20
2.1.3. <i>Impact op de arbeidsmarkt in het BHG</i>	25
2.1.4. <i>Kwalitatieve elementen aangaande de impact van Covid-19 op de Brusselse bedrijven</i>	31
2.2. Focus op de meest getroffen actoren.....	37
2.2.1. <i>De bedrijven</i>	37
2.2.2. <i>Huishoudens: de financiële situatie van de Brusselse huishoudens is tijdens de lockdown in het voorjaar sterk verslechterd en blijft ook in het najaar moeilijk, vooral voor de zelfstandigen</i>	52
2.2.3. <i>Beroepsbevolking</i>	54
2.3. De hefboomen voor herstel.....	58
2.3.1. <i>Beperking van het aantal faillissementen</i>	58
2.3.2. <i>Begeleiding van werkzoekenden in Brussel</i>	69
2.3.3. <i>Doelgericht mikken op bepaalde actoren</i>	71
3. LUIK MEDISCH-SOCIALE ASPECTEN	78
3.1. Brusselse medisch-sociale context, impact van de crisis en transversale aspecten	79
3.1.1. <i>Sociale en medische situatie vóór de crisis: enkele indicatoren en trends</i>	79
3.1.2. <i>Wat kan er vandaag gezegd worden over de sociale en medische impact van de crisis?</i>	82
3.1.3. <i>Aandachtspunten, transversale aspecten</i>	87
3.2. Covid-19: Epidemiologische gegevens	90
3.2.1. <i>Bevestigde gevallen</i>	90

3.2.2.	<i>Sterfgevallen, sterfte en oversterfte</i>	93
3.3.	Toegang tot zorg en medische en sociale diensten.....	99
3.3.1.	<i>Context vóór de crisis</i>	99
3.3.2.	<i>Impact van de crisis</i>	100
3.3.3.	<i>Uitdagingen</i>	106
3.4.	Situatie van ouderen in rusthuizen.....	108
3.4.1.	<i>Context vóór de crisis</i>	108
3.4.2.	<i>Impact van de crisis</i>	110
3.4.3.	<i>Uitdagingen</i>	111
3.5.	Geestelijke gezondheid	112
3.5.1.	<i>Context vóór de crisis</i>	112
3.5.2.	<i>Impact van de crisis</i>	113
3.5.3.	<i>Uitdagingen</i>	116
3.6.	Mensen met een handicap.....	118
3.6.1.	<i>Situatie voor de crisis</i>	118
3.6.2.	<i>Impact van de crisis</i>	119
3.6.3.	<i>Uitdagingen</i>	119
3.7.	Wat is de impact op de gelijkheid van mannen en vrouwen?.....	120
4.	LUIK RUIMTELIJKE ORDENING - MILIEU	122
4.1.	Context	122
	<i>Het Gewestelijk Plan voor Duurzame Ontwikkeling</i>	122
4.2.	Diagnose-elementen en bevindingen.....	124
4.2.1.	<i>Huisvesting</i>	124
4.2.2.	<i>Mobiliteit</i>	127
4.2.3.	<i>Milieu</i>	133
4.2.4.	<i>Groene / open ruimtes</i>	140
4.2.5.	<i>Economische en productieve activiteiten - Territoriale elementen</i>	144
4.2.6.	<i>De voorzieningen</i>	151
4.3.	Uitdagingen.....	153
4.3.1.	<i>Stedelijke uitdagingen</i>	153
4.3.2.	<i>Methodologische uitdagingen</i>	167

COLOFON

Auteur

perspective.brussels

Naamsestraat, 59 – 1000 Brussel

In samenwerking met het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Belliardstraat 71, bus 1 – 1040 Brussel

view.brussels Sterrenkundelaan 14 - 1210 Brussel

En met hub.brussels : Charleroisesteenweg 110, 1060 Brussel

Met de hulp van:

Opstellingsdatum : 8 december 2020

Wettelijk depot : D/2020/14.054/19

Contactpersoon : Gert Nys – gnys@perspective.brussels

EXECUTIVE SUMMARY

Op de vergadering van donderdag 7 mei 2020 heeft de regering perspective.brussels de opdracht gegeven een diagnose te maken van de impact van de covid-19-crisis op het grondgebied en bij de bewoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG) met als doel een herstelplan voor te bereiden. Een eerste versie van deze diagnose werd toegestuurd op 18 mei 2020 en werd sindsdien meermaals bijgewerkt.

Deze diagnose is het resultaat van het werk van alle besturen die eraan hebben meegewerkt en wordt beschouwd als de grondslag vanwege die besturen voor de denkoefening van de verschillende politieke overheden over de te ondernemen acties. Hieronder staan enkele elementen die uit deze diagnose naar voren komen ¹.

Het eerste effect van de pandemie is natuurlijk een aanzienlijke oversterfte (2.371 sterfgevallen toegeschreven aan de pandemie tussen begin maart en eind november 2020), die vooral betrekking heeft op bejaarden (87% van de sterfgevallen onder mannen en 93% van de sterfgevallen onder vrouwen betreft mensen boven de 65 jaar).

De COVID-19-crisis resulteert ook in een buitengewoon sterke daling van de economische activiteit in het Brussels Gewest als gevolg van de pandemie zelf en de gezondheidsmaatregelen die de overheid heeft genomen om de eerste besmettingsgolf in het voorjaar en de tweede golf in het najaar tegen te gaan. De lockdown en de social distancing hebben een grote invloed gehad op de omzet van de bedrijven en de vraag van de consumenten. Tot nu toe is de negatieve impact van de COVID-19-crisis op de Brusselse arbeidsmarkt beperkt gebleven, met name dankzij de verschillende steunmaatregelen van de overheid. De massale toepassing van tijdelijke werkloosheid en het overbruggingsrecht hebben de mogelijkheid geboden om het effectieve banenverlies en de stijging van de werkloosheid te beperken. De hoeveelheid werk is echter sterk afgenomen, met een aanzienlijke daling van het aantal gepresteerde uren.

Het herstel van de economische activiteit dat tijdens de zomermaanden werd waargenomen, was slechts gedeeltelijk, waardoor de tweede lockdown plaatsvond in een al zeer moeilijke economische context. Dat is met name het geval voor de meest getroffen sectoren (horeca, evenementen en recreatieve activiteiten) en voor bepaalde meer kwetsbare spelers (zelfstandigen en zeer kleine ondernemingen). De tweede lockdown en de aanhoudende zwakte van de vraag hebben geleid tot een stijging van de door de bedrijven gerapporteerde omzetverliezen (-17% in november) en van de aanvragen voor tijdelijke werkloosheid (+38% in oktober). Die verslechtering van de situatie gaat gepaard met een stijging van het risico op een faillissement, dat in het Brussels Gewest groter is dan in de rest van het land. In november gaf 25% van de ondervraagde ondernemingen in Brussel aan mogelijk bedreigd te worden door een faillissement. Het risico van een faillissement is vooral uitgesproken in de horeca, de evenementensector en de recreatiesector, maar ook voor zelfstandigen en zeer kleine ondernemingen.

In deze omstandigheden werden de eerste effecten van de COVID-19-crisis op de werkloosheid in Brussel voelbaar, met een stijging van het aantal werklozen met 2 tot 3% in augustus, september en oktober, voornamelijk onder de jongeren.

¹ Alle hier gepresenteerde elementen zijn ontleend aan de volledige tekst, waarin de referenties systematisch zijn opgenomen.

De onzekerheid over de evolutie van de gezondheidssituatie en de sombere vooruitzichten voor de economische activiteit en de vraag wegen op de investeringsbeslissingen van de ondernemingen. Zij schatten dat hun investeringen in 2020 25% en in 2021 23% lager zullen zijn dan vóór de crisis. Wat de huishoudens betreft, heeft de langdurige crisis een negatief effect op het gezinsinkomen. De financiële situatie van de huishoudens verslechtert voor alle statuten, maar de zelfstandigen worden meer getroffen. In november schatte 21% van de Brusselse zelfstandigen door de crisis minstens 30% van zijn inkomen te hebben verloren, tegenover 9% van de werknemers.

Deze daling van de economische en sociale activiteit heeft enkele positieve eenmalige effecten, zoals de vermindering van het autoverkeer met 62 % (op wekdagen) tijdens de meest ernstige fasen van de lockdown en dus de vermindering van de luchtverontreiniging (in gebieden die gewoonlijk aan het autoverkeer worden blootgesteld, zijn de NO- en NO₂-concentraties respectievelijk met 75 % en 50 % gedaald), maar als het beleid ongewijzigd blijft, zullen deze gevolgen waarschijnlijk verdwijnen na het beëindigen van de lockdown en a priori geen effect meer hebben.

In dit verslag worden onder andere de volgende risico's geïdentificeerd:

- > Wat de economische activiteit en de arbeidsmarkt betreft, zijn er veel risico's: een toename van het aantal faillissementen, banenverlies, stijgende werkloosheid, een daling van het gezinsinkomen, een consumptie die zich onvoldoende herstelt, een daling van de productiecapaciteit als gevolg van de geringe investeringen. Ook bestaat het risico dat de overheidstekorten toenemen als gevolg van zowel dalende inkomsten als stijgende uitgaven. Voorlopig hebben de steunmaatregelen van de overheid (premies, tijdelijke werkloosheid, overbruggingsrecht, moratorium op faillissementen enz.) de negatieve gevolgen van de gezondheidscrisis helpen verzachten, met name op het vlak van de faillissementen, werkgelegenheid, werkloosheid en inkomens. In geval van een eventuele stopzetting van die maatregelen zouden de negatieve gevolgen nog veel groter kunnen worden, met name voor bepaalde activiteitensectoren en bepaalde kwetsbare spelers.
- > Verslechtering van de materiële situatie, de gezondheid en de geestelijke gezondheid van de meer kwetsbare bevolking. Uit onderzoek van Sciensano blijkt dat angststoornissen sterk zijn toegenomen sinds de crisis: na een piek van 24% van de respondenten in het begin, treffen ze vandaag nog steeds 19% van de respondenten, tegenover 16% in 2018.
- > Risico op schooluitval voor leerlingen die al vóór de crisis in moeilijkheden verkeerden na de eerste en tweede lockdown. De lockdowns hebben immers een aanzienlijke impact op schoolkinderen, middelbare scholieren en alle leerlingen.
- > De gevolgen van de gezondheidscrisis waren in nog grotere mate voelbaar voor personen die in een toestand van grotere kwetsbaarheid verkeren. Het gaat meer bepaald om personen met een handicap voor wie de omstandigheden van opvang, werk en leven tijdens de crisis ingrijpend zijn gewijzigd waardoor de gevolgen van de gezondheidscrisis vele malen werden versterkt. Deze situaties hadden ook een grote impact op de gezinnen en begeleiders van deze personen; ze moesten plots het hoofd bieden aan een onuitgegeven situatie als gevolg van de beperkte toegang tot zowel de opvang- als de zorgstructuren.

Gelet op de oververtegenwoordiging van vrouwen binnen de sectoren gezondheid, bejaardenzorg, thuishulp, kinderdagverblijven, onderwijs ..., liet de impact zich ook voelen op het vlak van de gelijkheid tussen vrouwen en mannen. Deze impact wordt nog versterkt door de ongelijke verdeling van de

huishoudelijke taken en de opvang van de kinderen, vooral tijdens de lockdown. Overigens laten de eerste cijfers inzake partnergeweld een stijging zien tijdens de lockdown.

Naast deze effecten op de welvaart en het welzijn van de bevolking van Brussel, zou de COVID-19-crisis ook een impact kunnen hebben op het vermogen van het BHG om zijn visie op zijn eigen ontwikkeling te concretiseren. De pandemie die we vandaag meemaken, heeft de relevantie van de doelstellingen van de reeds bestaande gewestelijke plannen - het GPDO, maar ook sectorale plannen zoals het Good Move-plan, het GPCE, het Lucht- en Klimaatplan, het industrieplan, het Natuurplan... - over het algemeen bevestigd, maar de capaciteit van het Gewest om deze plannen ten uitvoer te brengen zou door deze crisis kunnen worden aangetast. Naast de vanzelfsprekende begrotingsproblemen kunnen de volgende specifieke aandachtspunten worden geïdentificeerd:

- > De gewenste overstap naar andere vervoersmiddelen dan de auto kan worden gedwarsboemd door de vrees van gebruikers voor het risico op besmetting in het openbaar vervoer. De Brusselaars geven echter aan dat ze een verhoogd gebruik van de fiets overwegen, die zo een mogelijke vervanging wordt voor het gebruik/de terugkeer naar de personenwagen, op voorwaarde dat de nodige infrastructuur wordt ontwikkeld.
- > De stimulering van het buurtleven rond lokale identiteitsknooppunten zou kunnen worden gedwarsboemd door het faillissement van de kleine lokale handelszaken die hier een centrale rol in vervullen.
- > De moeilijke lockdownomstandigheden van de meest achtergestelde bevolkingsgroepen zullen leiden tot een vraag naar snellere en grotere levering van sociale woningen van hoge kwaliteit, terwijl de programma's van de gewestelijke overheden nog steeds aanzienlijke vertraging zullen kennen ten gevolge van de moeilijke omstandigheden op het terrein.
- > De te verwachten toename van telewerk (en meer in het algemeen de toegenomen dematerialisatie van de stromen) zal ons dwingen om opnieuw na te denken over de samenhang tussen woon- en werkplaats en over de voorwaarden die nodig zijn om de kwaliteit van de huisvesting te garanderen.
- > De angst voor besmetting en/of voor een lockdown zou de aantrekkelijkheid van de stedelijke omgeving kunnen verminderen en de kwalitatieve eis van verdichting, die overigens nog steeds essentieel is om onze ecologische voetafdruk te beperken en Brusselaars de nodige woningen en voorzieningen aan te bieden, zal des te belangrijker zijn.
- > De noodzaak om de economie te stimuleren om zo snel mogelijk uit de crisis te komen, zou spanningen kunnen veroorzaken met de nog steeds relevante doelstellingen inzake de transitie naar een milieuvriendelijkere en duurzamere economie.

Bovendien valt op te merken dat de regering al begin mei heeft verklaard een plan te willen opstellen dat zowel een relanceplan als een herontwikkelingsplan diende te zijn. Deze ambitie om tegelijk een antwoord te formuleren op de economische urgentie op korte termijn maar ook aan te sluiten bij een sociale en ecologische visie op lange termijn, ligt in de lijn van de aanbevelingen van de recente wetenschappelijke literatuur en werd sindsdien overgenomen door andere Europese autoriteiten.

Naast de steunmaatregelen voor de personen en activiteitensectoren die het meest rechtstreeks door de crisis werden getroffen, zou een versterkt en/of versneld investeringsbeleid van de overheid dus op korte termijn een nuttige stimulans voor de Brusselse economie kunnen zijn (uit de analyse blijkt dat de bouw/renovatiesector sterk met de rest van de Brusselse activiteit verbonden is en we mogen redelijkerwijs aannemen dat de toevoeging van sociale clausules aan overheidsopdrachten deze dimensie zou versterken) en op langere termijn de verwezenlijking van de doelstellingen van de

gewestelijke visie kunnen bevorderen (aan potentiële projecten geen gebrek: bouw/renovatie van sociale woningen en openbare rust- en verzorgingscentra, steun voor 'klimaatrenovatie' van privéwoningen, werkzaamheden op het vlak van mobiliteit, ...)

Tot slot willen we alle overheidsinstanties bedanken die hebben deelgenomen aan de uitvoering van deze diagnose. In de eerste plaats het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van de GGC, dat het 3e deel 'Gezondheid-Welzijn' mee heeft geschreven, alsook view.brussels en hub.brussels, die hebben bijgedragen aan het deel over de economie en de arbeidsmarkt, maar ook Brussel Economie en Werkgelegenheid, CityDev, Actiris, Brussel Huisvesting, de FGC, Brussel Mobiliteit, Leefmilieu Brussel en IRISCARE, die gegevens hebben gedeeld, suggesties hebben gedaan of bepaalde delen van het document hebben nagelezen en gecorrigeerd.

1. INLEIDING: DE COVID-19-PANDEMIE

1.1. WAT IS COVID-19?²

Coronavirussen (CoV) zijn een grote familie virussen die voornamelijk voorkomen bij de mens, zoogdieren, vogels en vleermuizen. Ze kunnen onder andere infecties van de luchtwegen, het maag-darmstelsel en het zenuwstelsel veroorzaken. Er zijn andere infecties veroorzaakt door coronavirussen bekend, die kunnen variëren van een simpele verkoudheid tot ernstige ziekten zoals MERS-CoV (Middle East Respiratory Syndrome) en SARS-CoV (Severe Acute Respiratory Syndrome).

In december 2019 meldden de gezondheidsautoriteiten in Wuhan (China) clusters van longontsteking met onbekende oorzaak. Er werd een nieuw coronavirus geïdentificeerd als de oorzaak van de epidemie. Dit virus, dat de naam SARS-CoV-2 kreeg, is een nieuwe stam van het coronavirus, dat de ziekte Covid-19 veroorzaakt. Het virus verspreidde zich snel over de verschillende continenten. De wereldwijde situatie van Covid-19 wordt door de Wereldgezondheidsorganisatie vanaf 11 maart 2020 als een pandemie gekwalificeerd.

1.2. IMPACT OP DE BRUSSELSE DEMOGRAFIE

1.2.1. Hoe zal de bevolking van Brussel in 2020 evolueren?

In de afgelopen jaren was de demografische verandering in het BHG het resultaat van een zeer positief internationaal migratiesaldo en een groot geboorteoverschot ten opzichte van het aantal sterfgevallen. Dit compenseerde een zeer negatief intern migratiesaldo ruimschoots.

In het jaar 2020 kunnen we ons verwachten aan:

- > Een **lager natuurlijk saldo dan in de afgelopen jaren**, omdat het aantal sterfgevallen zou stijgen, terwijl het aantal geboorten stabiel zou blijven;
- > Een **positief maar lager internationaal migratiesaldo**, door een afname van zowel het aantal internationale immigranten als emigranten;
- > Een **negatief intern migratiesaldo, maar minder dan voorheen**, door een daling van zowel de in- als de uitstroom van en naar de rest van België, op voorwaarde dat de migratiestromen tussen het BHG en de rest van België niet radicaal veranderen.

In totaal **zal de bevolking in het BHG in 2020 wel groeien, maar minder dan in voorgaande jaren, vanwege de oversterfte veroorzaakt door de Covid-19-crisis.**

² Sciensano <https://www.sciensano.be/nl/gezondheidsonderwerpen/coronavirus> en Peyronnet et al. (2020) <https://doi.org/10.1016/j.gofs.2020.03.014>

1.2.2. Hoe kunnen we op dit moment de impact van de Covid-19-crisis op de demografie van Brussel inschatten?

1.2.2.1. Reeds beschikbare demografische gegevens over het sterftecijfer

Zoals blijkt uit de sociale gezondheidscomponent, laten recente gegevens een zeer duidelijke toename zien van het aantal sterfgevallen (oversterfte) in twee verschillende golven: een in het voorjaar, de andere in het najaar. Deze tweede sterftegolf begint vanaf de week van maandag 19 oktober 2020 (week 43). Ze is nog altijd bezig afgaand op de laatst beschikbare gegevens (week 46). Momenteel is week 15 (van 6 tot 12 april 2020 tijdens de eerste golf) de trieste recordhouder van het aantal overlijdens in 2020.

1.2.2.2. Voor internationale immigratie dalen de prognoses

Naar aanleiding van de COVID-19-epidemie hebben de overheden de grenzen gesloten. Zij hebben ook procedures op afstand (en dus minder efficiënt) ingevoerd voor de regularisatie van asielaanvragers. Het Federaal Planbureau (FPB) zal bij de uitzonderlijke actualisering van zijn demografische vooruitzichten (gepland voor juni) kiezen voor een daling van de internationale migratiestromen voor het jaar 2020 (immigratie en emigratie).

1.2.2.3. Nog onbekende gegevens over interne migratie en geboortecijfers

Er zijn nog geen gegevens over interne migratie of geboortecijfers voor deze periode gepubliceerd. De daling van het aantal vastgoedtransacties, die reeds in maart werd waargenomen, wijst op een daling van het aantal interne migraties.

1.2.3. Mogelijk scenario

Er zou geen invloed zijn op het **geboortecijfer** in 2020, maar wel vanaf januari 2021. In 2021 kunnen we een daling van het aantal geboortes verwachten, een vrij klassiek fenomeen in tijden van crisis: jonge ouders stellen hun kindwens uit en/of het gewenste aantal kinderen ligt lager.

Het **sterftecijfer** zou toenemen in 2020 vooral als gevolg van het grote aantal overlijdens door Covid-19. Volgens de deskundigen zouden de meeste van deze personen als ze niet ten gevolge van Covid-19 tijdens de eerste golf waren gestorven, niet binnen een jaar zijn gestorven, maar wel in de komende jaren³. Er zou dus geen periode van aanzienlijke ondersterfte zijn direct na de episode van de eerste golf van oversterfte, vooral omdat een lichte oversterfte door andere oorzaken kan worden verwacht, aangezien veel personen hun medische consultaties tijdens de lockdown hebben uitgesteld of geannuleerd. Deze bevindingen en hypothesen moeten nog worden bestudeerd met betrekking tot de tweede golf.

De **internationale immigratie** zou in 2020 afnemen als gevolg van de sluiting van de grenzen. De weerhouden hypothese is die van een daling van de internationale immigratie met meer dan 80% voor het jaar 2020. Als dit niet gebeurt, kunnen we verwachten dat de internationale immigratie in 2020 met

³ Volgens Hanlon et al. verloren personen die in Italië overleden door Covid-19 meer dan 10 levensjaren: <https://wellcomeopenresearch.org/articles/5-75>

meer dan 80 procent zal zijn afgenomen. Ook de **internationale emigratie** zou drastisch moeten dalen. Er kan worden aangenomen dat de daling ervan van dezelfde orde zou zijn als die van de internationale immigratie. Het specifieke geval van de evolutie van het aantal internationale migraties (vertrek en/of terugkeer) van Belgen is eveneens zeer moeilijk te voorspellen, temeer daar velen van hen hun verblijf in het buitenland niet melden, ongeacht de duur.

Verwacht wordt dat ook de **interne migratie** in intensiteit zal afnemen in 2020. Het is zeer waarschijnlijk dat het aantal uitwisselingen tussen het BHG en de rest van België sterk in aantal is gedaald, vooral in maart en april 2020. Deze daling van het aantal interne migraties in 2020 zal waarschijnlijk niet worden gevolgd door een herstelbeweging, simpelweg omdat de nieuwe/bestaande levensomstandigheden (sociale afstand, ...) een rem zouden moeten vormen op verhuizingen. Net zoals de toekomstige geboortecijfers in 2021, zal de interne migratie die individuele personen in 2020 overwogen, waarschijnlijk worden geannuleerd en/of uitgesteld. Bovendien is het mogelijk dat de Covid-19-crisis invloed heeft op toekomstige stromen, omdat mensen andere woonstkeuzes gaan maken

Op dit moment is het moeilijk te voorspellen in welke richting de crisis deze stromen tussen het BHG en de rest van België zou kunnen beïnvloeden. Er kunnen twee tegengestelde hypothesen worden geïdentificeerd:

(1) dichter bij de werkplek gaan wonen, terug in de stad, om lange reizen met het openbaar vervoer en/of files ten gevolge van de toename van het individuele autogebruik te vermijden,

of integendeel,

(2) een stadsvlucht, gelet op de dichtheid waarmee de stad geassocieerd wordt, die vergemakkelijkt wordt door een veralgemening van het telewerk.

Een door Immoweb uitgevoerd onderzoek dat betrekking heeft op de eerste golf (<https://www.immoweb.be/fr/page/communique-de-presse-immoweb-9-4-2020>) wijst in deze tweede richting. Het toont nu al veranderingen in de woonkeuzes van toekomstige kopers. Veel mensen wensen een tuin, terwijl dat voor de Covid-19-crisis minder het geval was. Indien deze tendens zich doorzet, zou dit ongunstig zijn voor de aantrekkelijkheid van het Brussels Gewest, waar er verhoudingsgewijs minder woningen met een tuin zijn dan in de periferie.

1.3. IMPACT OP DE VERMINDERING VAN DE UITSTOOT VAN BROEIKASGASSEN

Volgens het Europese "clean energy package" moet België tegen 2030 de uitstoot in de sectoren die niet onder het systeem voor de handel in emissierechten vallen met 35% verminderen tegenover het emissieniveau van 2005. Daarnaast streeft de Europese Commissie naar klimaatneutraliteit tegen 2050.

Met de goedkeuring van het energieklimaatplan in oktober 2019 is de Brusselse regering deze koolstofarme ambities volledig bijgetreden, met als doel de uitstoot met 40% te verminderen in 2030 en tegen 2050 koolstofneutraal te zijn. Daar is het echter niet bij gebleven, want de regering is van plan de indirecte uitstoot (die dus niet op het regionale grondgebied plaatsvindt) eveneens te verlagen, nadat zij een evaluatiekader heeft vastgesteld.

De omvang van de te leveren inspanning wordt nog duidelijker in het licht van de vermindering van de broeikasgasemissies die werd waargenomen tijdens de lockdown-periode: de lockdown-maatregelen

hebben de uitstoot globaal doen dalen met 27%, bij een constant klimaat, ten opzichte van het vóór de lockdown gemeten niveau. Deze aanzienlijke vermindering moet vooral worden toegeschreven aan de drastische afname van het gemotoriseerde vervoer in deze periode en – in mindere mate – aan de stopzetting van bepaalde activiteiten in de tertiaire sector.

Hoewel de daling groot is, toont de kloof tussen het emissieniveau dat tijdens de lockdown werd vastgesteld en de doelstellingen die tegen 2030 en 2050 moeten worden bereikt, dat er dringend moet worden ingegrepen op de Brusselse bebouwing.

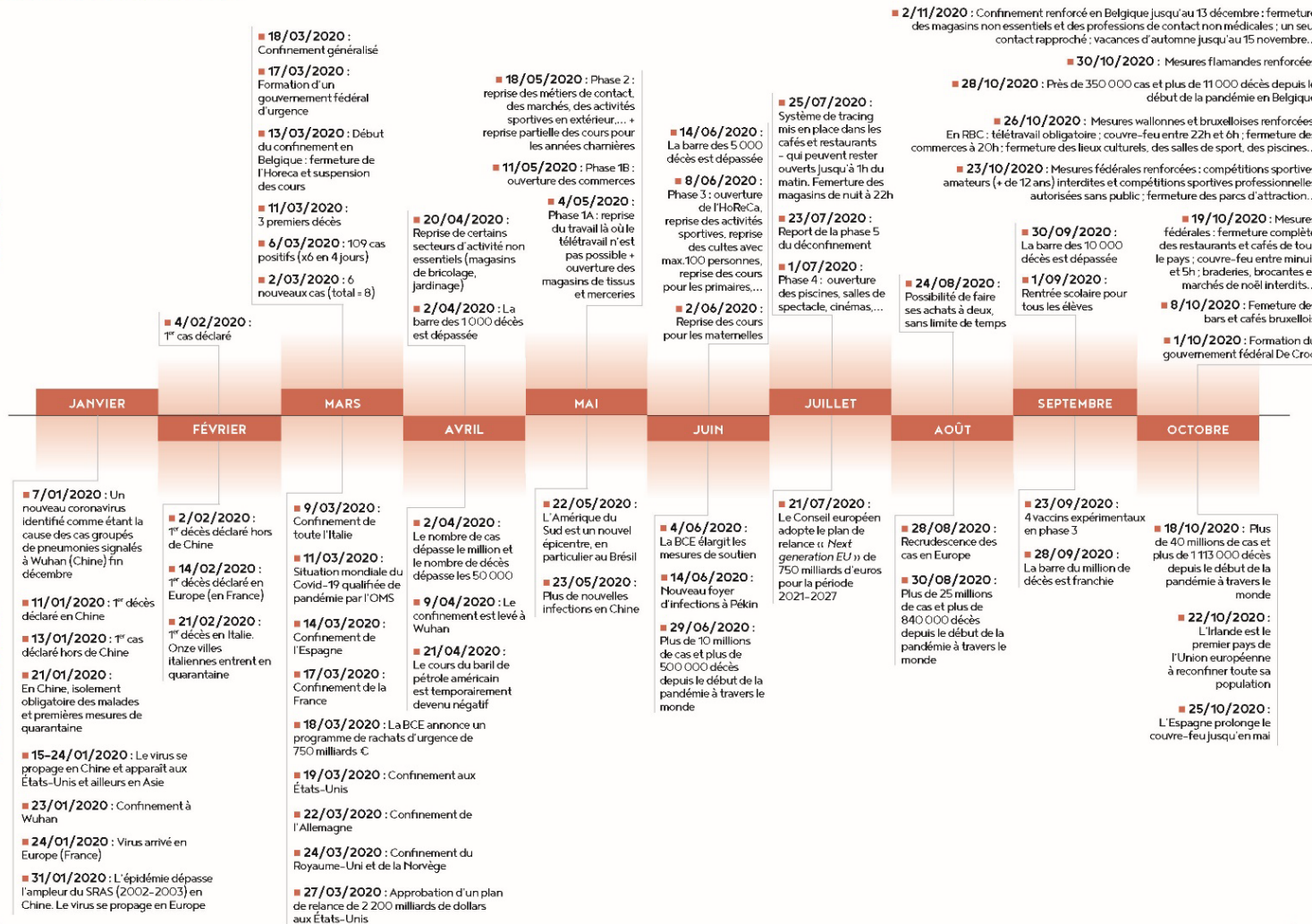
Op langere termijn roept deze kloof ook vragen op over de fundamenteën waarop de Brusselse economie moet worden gebouwd, aangezien een aanzienlijk vertraagde economie nog altijd voor tientallen procenten inspanningen nodig maakt. Om in 2050 een koolstofneutraliteit van de directe en indirecte uitstoot te benaderen, moet men een zeer sobere economie ontwikkelen die met name op circulariteit en korte ketens gebaseerd is.

1.4. TIJDSLIJN VAN DE COVID-19-PANDEMIE

BAROMÈTRE CONJONCTURELLE DE LA RÉGION BRUXELLOISE

BELGIQUE

RESTE DU MONDE

Bronnen: « En 100 jours, le coronavirus a bouleversé le monde. Chronologie », Le Vif - Marie Gathon, 9 avril 2020 <https://www.levif.be/actualite/international/en-100-jours-le-coronavirus-a-bouleverse-le-monde-chronologie/article-longread-1275553.html>; « Report 13: Estimating the number of infections and the impact of non-pharmaceutical interventions on COVID-19 in 11 European countries », Imperial College COVID-19 Response Team, 30 mars 2020 <https://spiral.imperial.ac.uk:8443/bitstream/10044/1/77731/10/2020-03-30-COVID-19-Report-13.pdf>; « 4, 11 et 18 mai : la Belgique annonce un déconfinement progressif », Le Soir, 24 avril 2020 <https://www.lesoir.be/296808/article/2020-04-24/4-11-et-18-mai-la-belgique-annonce-un-deconfinement-progressif>; <https://www.covidmeasures.info>

2. LUIK ECONOMIE- WERKGELEGENHEID

Dit deel bestaat uit drie hoofdstukken:

- > Het eerste hoofdstuk beschrijft het verloop van de economische crisis in verband met Covid-19 en haar impact op de economische activiteit en de arbeidsmarkt in het BHG;
- > Het tweede hoofdstuk heeft tot doel de actoren te identificeren die het meest door de crisis getroffen zijn;
- > Het derde hoofdstuk belicht enkele hefboomen voor het maximaliseren van het effect van de overheidsmaatregelen.

2.1. IMPACT VAN DE COVID-19-CRISIS OP DE ECONOMISCHE ACTIVITEIT EN DE ARBEIDSMARKT IN HET BHG

De Covid-19-epidemie en de maatregelen in antwoord op de gezondheids crisis hebben een grote impact op de economische activiteit wereldwijd, ook in Europa, België en natuurlijk Brussel. De vele opgelegde beperkingen, het verlies aan vertrouwen en de talrijke onzekerheden wegen op de beslissingen van de economische actoren, zowel de bedrijven als de consumenten. Dit heeft een negatief effect op zowel het aanbod (producenten produceren minder) als de vraag (consumenten consumeren minder), waardoor de economie van veel landen in een diepe recessie belandt.

In dit hoofdstuk wordt de **impact van de gezondheids crisis op de economische activiteit en de arbeidsmarkt in het Brussels Gewest geëvalueerd**, bijna 10 maanden na het uitbreken van de Covid-19-pandemie op Belgisch grondgebied begin februari 2020. Aan de hand van de analyse van de beschikbare gegevens kunnen we **vier verschillende tijdsperiodes** onderscheiden met betrekking tot deze economische impact:

- > een diepe **recessie** van maart tot midden mei;
- > een duidelijk maar gedeeltelijk **herstel** van midden mei tot augustus;
- > een **stagnatie** van september tot oktober;
- > een **terugval in** november.

In de rest van het hoofdstuk worden deze vier perioden nader geanalyseerd, eerst in termen van vraag en aanbod en vervolgens met betrekking tot de arbeidsmarkt. Tot slot wordt het hoofdstuk afgesloten met een kwalitatieve analyse van de bedrijven.

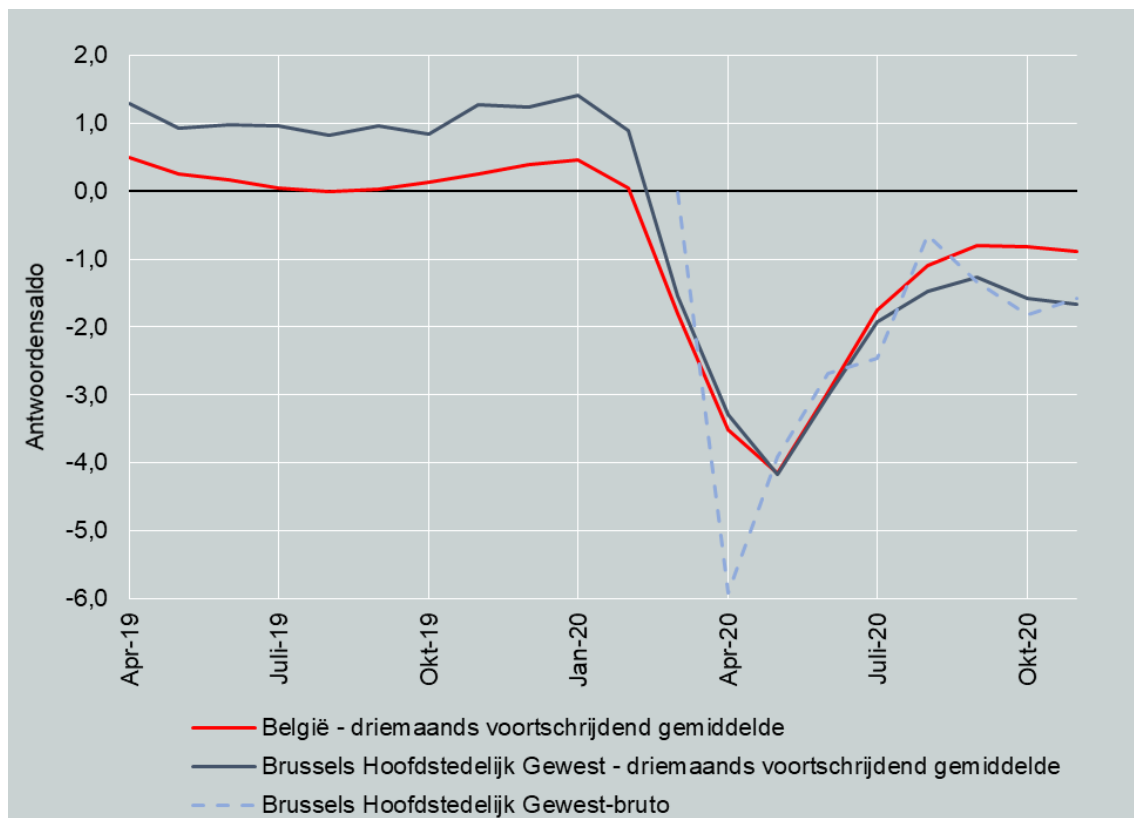
2.1.1. Impact op het aanbod

2.1.1.1. De lockdown van het voorjaar heeft geleid tot een diepe economische recessie tussen maart en mei 2020

In België lieten de eerste effecten van de Covid-19-crisis zich al in februari 2020 voelen met een daling van het ondernemersvertrouwen. Het verloop van de Covid-19-epidemie in China eind 2019 heeft de toeleveringsketens en de internationale handel namelijk snel verstoord.

Grafiek 1 laat zien dat het ondernemersvertrouwen zowel in België als in het Brussels Gewest vanaf februari afnam en sterk bleef verslechteren, om in april 2020 een historisch dieptepunt te bereiken. In een context, gekenmerkt door de verslechtering van de gezondheidssituatie en de invoering van een strikte lockdown in heel België midden maart, werden de vooruitzichten voor de bedrijven somber. Ze verwachtten een daling van hun activiteit, van de investeringen en de aanwervingen en vreesden voor een tekort aan arbeidskrachten als gevolg van ziekte.

GRAFIEK 1: VERTROUWEN VAN HET BEDRIJFSLEVEN, ENQUÊTERESULTATEN

Bron: NBB, berekeningen BISA

Opmerking: saldo van de antwoorden gezuiverd van seizoensinvloeden, gestandaardiseerde score

In tegenstelling tot andere crises in het verleden (bijvoorbeeld de financiële en economische crisis van 2008/2009) is de Covid-19-crisis vrij uitzonderlijk van aard en omvang, omdat ze naast een schokeffect op de vraag ook een plots en kunstmatig schokeffect op het aanbod veroorzaakte die niet het gevolg is van een economisch proces, maar van de maatregelen om de verspreiding van het virus tegen te gaan. De strengste van deze maatregelen was de invoering van de eerste lockdown in

het begin van de lente, waarbij de activiteiten in een hele reeks sectoren rechtstreeks of onrechtstreeks geheel of gedeeltelijk werden stilgelegd.

Eenzijds troffen de **lockdownbeperkingen een aantal bedrijven rechtstreeks door de gedwongen sluiting van een groot aantal als niet-essentieel beschouwde activiteiten**: bars, cafés en restaurants, non-food detailhandelszaken, kapsalons, tandartsenpraktijken (behalve in dringende gevallen), sportzalen, bioscopen, culturele activiteiten enz.

Anderzijds **moesten ook sommige onrechtstreeks getroffen bedrijven hun activiteiten stopzetten of sterk inkrimpen**. Het gaat onder meer om de volgende bedrijven waarvoor:

- > de naleving van de regels inzake social distancing en/of telewerk moeilijk of onmogelijk bleken;
- > er een tekort aan mankracht was door de quarantaine;
- > de bestellingen en de klantenkring steeds schaarser werden.

Zo sloten veel Brusselse hotels midden maart hun deuren.

De daling van het vertrouwen van de Brusselse bedrijven wordt bevestigd door de nationale resultaten van de ERMG-enquête die kort na het uitbreken van de gezondheids crisis werd opgezet om de gevolgen voor de Belgische economie te monitoren.

Volgens deze resultaten **meldden de ondervraagde bedrijven tussen maart en midden mei 2020 een gemiddeld omzetverlies van 32% ten opzichte van het niveau van vóór de crisis**. Het dieptepunt was in april, toen de activiteit met 36% afnam ([Grafiek 2](#)). De omvang van deze schok is uitzonderlijk en ongekend sinds de Tweede Wereldoorlog.

GRAFIEK 2: IMPACT VAN DE COVID-19-CRISIS OP DE OMZET VAN DE BELGISCHE BEDRIJVEN, ENQUÊTERESULTATEN

Bron: NBB – ERMG, berekeningen BISA

Opmerking: gewogen gemiddelde op basis van de omzet en geaggregeerd per sector

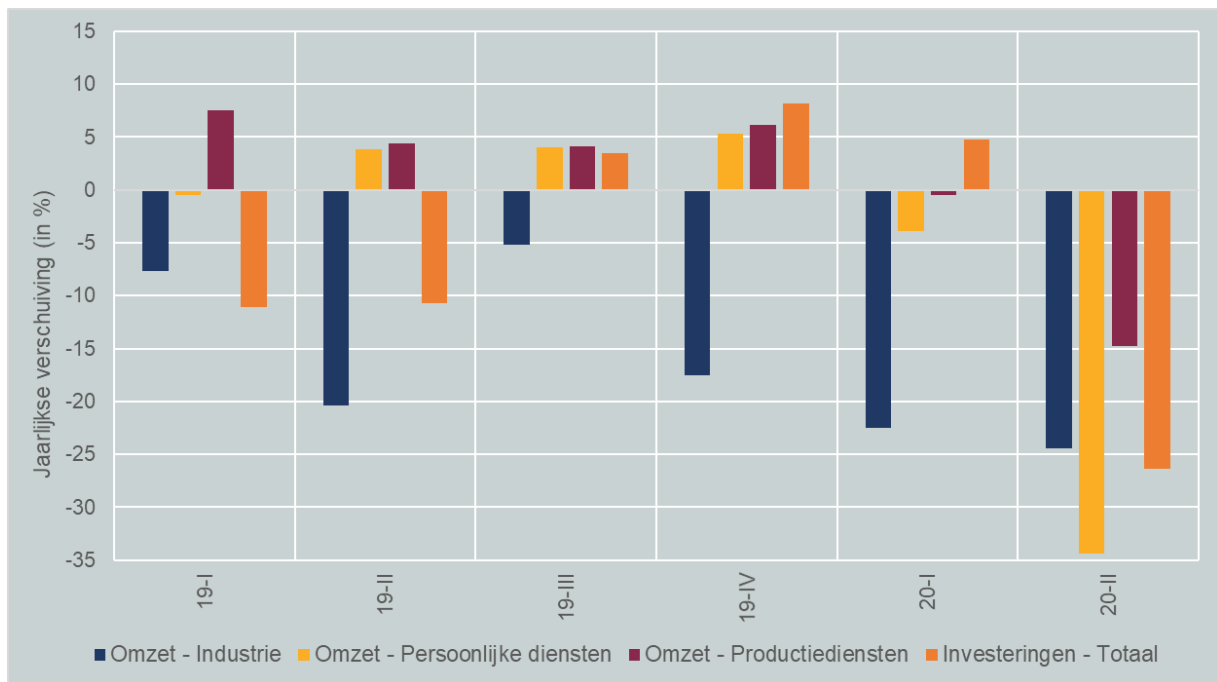
Tijdens deze eerste fase van de crisis **lijkt het Brussels Gewest ondanks de grote impact toch iets minder te zijn getroffen dan België in zijn geheel**. Dit is met name te verklaren door de structuur van de activiteit in de Brusselse economie, aangezien de beperkingen in verband met de lockdown niet voor alle sectoren even zwaar wogen. Tijdens de lockdown in de lente werd de economische activiteit in Brussel ondersteund door de relatief grotere aanwezigheid (in vergelijking met de twee andere gewesten) van sectoren die weinig te lijden hadden onder de gevolgen van de crisis. Het betreft met name de overheidsadministratie en de bank- en verzekeringssector. Omgekeerd zijn bepaalde sectoren die hard werden getroffen door de terugval van de activiteit, zoals de verwerkende industrie en de handel, relatief minder aanwezig in het Brussels Gewest.

De uiterst sterke daling van de economische activiteit in Brussel, zoals blijkt uit de resultaten van de ERMG-enquête, wordt bevestigd door de meest recente btw-gegevens voor het tweede kwartaal van 2020. Volgens deze laatste **is de omzet in het tweede kwartaal van 2020 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor alle sectoren die onder de btw-statistieken vallen, gedaald met 23% op jaarbasis**.

Nog steeds op basis van de btw-gegevens blijkt uit **grafiek 3** dat de industrie in het tweede kwartaal een sterke omzetsdaling registreerde (-24%). **De situatie verslechterde in het tweede kwartaal sterk voor bedrijven die actief zijn in de dienstensector**, terwijl ze in het eerste kwartaal tamelijk **gespaard** bleven. De omzet daalde vooral sterk in de sector van de diensten aan personen (daling van 34% op jaarbasis) en in mindere mate in de sector van de diensten voor productie (-15%).

De btw-gegevens geven ook een indicatie van de ontwikkeling van de investeringen. In een context die gekenmerkt wordt door grote onzekerheden, **zien we ook een forse daling in de investeringen van de Brusselse bedrijven**. Ze daalden in het tweede kwartaal van 2020 met 26% op jaarbasis (grafiek 3). Hoewel de evolutie van de investeringen over het algemeen veel volatieler is dan die van de omzet, is de daling die voor deze periode werd opgetekend, toch aanzienlijk. Deze evolutie is des te belangrijker omdat de investeringen in de voorgaande kwartalen waren toegenomen. Op lange termijn leidt een langdurige daling van de investeringen tot kapitaalvernietiging, bedreigt ze de productiecapaciteit van de bedrijven en bestaat het risico dat ze op de toekomstige economische groei weegt.

GRAFIEK 3: EVOLUTIE VAN DE OMZET EN DE INVESTERINGEN IN HET BRUSSELS GEWEST⁴

Bron: Statbel - Btw-aangiften, berekeningen: BISA

2.1.1.2. Het opheffen van de lockdown in mei leidde tot een gedeeltelijk herstel van de economische activiteit tussen mei en augustus 2020

De opheffing van de beperkingen in meerdere fasen vanaf mei deed de negatieve impact van de gezondheidscrisis op de economische activiteit in België geleidelijk aan dalen.

Als gevolg van deze verbetering merken we **tussen mei en augustus een duidelijk herstel van het ondernemersvertrouwen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest** (grafiek 1). Wat de activiteit betreft, toonde de heropening van enkele niet-essentiële winkels al eind april haar effecten. Het economisch herstel werd vervolgens bevestigd met de heropening van alle winkels midden mei, de horeca en

⁴ **De industrie** omvat de winning van delfstoffen, de verwerkende industrie, de productie en distributie van elektriciteit, gas, water, ... en de bouw. **De diensten aan personen** omvatten de handel in en de reparatie van voertuigen, de detailhandel, de horeca, de recreatieve, artistieke en amusementsactiviteiten en andere dienstverlenende activiteiten. De **diensten voor productie** omvatten de groothandel, vervoer en opslag, informatie en communicatie, wetenschappelijke en technische activiteiten, en administratieve en ondersteunende diensten.

sporthallen in juni en de cultuursector in juli. **Als gevolg daarvan daalde het omzetverlies voor alle sectoren uit de ERMG-enquête tot 13% midden augustus**, het minst slechte resultaat sinds het begin van de crisis (grafiek 2). Dit niveau van verlies is bijna drie keer lager dan het niveau dat in april, op het hoogtepunt van de crisis, werd opgetekend.

Terwijl de Brusselse economie tijdens de recessie relatief minder te lijden had dan de andere twee gewesten, vervaagde het voordeel tijdens het herstel. Het herstel van de activiteit was immers sterker in de sectoren die in het Brussels Gewest relatief minder gewicht in de schaal leggen, zoals de verwerkende industrie en de handel. Bovendien had de geleidelijke heropening van de horeca, de cultuur- en de evenementensector niet hetzelfde effect op de vraag in de drie gewesten. De heropening vlotte immers niet zo goed in het BHG, waar ze meer afhing van de pendelaars en toeristen, van wie de verplaatsingen nog altijd sterk beperkt waren.

2.1.1.3. Het herstel van de economische activiteit kwam in september en oktober tot stilstand

Na de opleving op het einde van de lente en tijdens de zomer, begon het herstel van het ondernemersvertrouwen in Brussel in augustus te verzwakken (grafiek 1). **In oktober verslechterde de vertrouwensindicator opnieuw en lag hij nog steeds ver onder het niveau van voor de crisis.** Dit was grotendeels te wijten aan de voorspellingen van de bedrijven betreffende de evolutie van de vraag⁵, die zich moeilijk kon herstellen. Dit geldt zowel voor de binnenlandse als voor de buitenlandse vraag. Dat heeft negatieve gevolgen voor de prognoses voor de bedrijfsactiviteiten.

Op basis van de nationale resultaten van de ERMG-enquête merken we dat **de algemene verbetering die sinds midden mei werd waargenomen, in september en oktober duidelijk tot stilstand kwam.** Het omzetverlies dat door alle bevroegde sectoren werd gemeld, stagneerde in die twee maanden op 14%, zonder verder af te nemen zoals eerder het geval was (grafiek 2).

2.1.1.4. De gedeeltelijke nieuwe lockdown in november dreigt te wegen op de resultaten van het vierde kwartaal

Zowel op internationaal als op nationaal niveau bedreigt de sterke heropleving van het virus sinds september het economische herstel in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. **De geleidelijke aanscherping van de maatregelen ter bestrijding van de tweede besmettingsgolf vond plaats in een zeer kwetsbare economische context**, met name voor bepaalde economische actoren (zie punt 2.2. voor een diepgaandere analyse van de meest kwetsbare actoren).

Deze aanscherping waartoe de overheid besloot, vond in oktober en november in verschillende fasen plaats. De belangrijkste maatregelen waren (zie het tijdschema in paragraaf 1.4 voor een volledig overzicht):

- > de sluiting van cafés en restaurants en de avondklok vanaf 19 oktober;
- > de sluiting van gebedshuizen, zwembaden en sporthallen vanaf 26 oktober;
- > de gedeeltelijke nieuwe lockdown met sluiting van niet-essentiële winkels vanaf 2 november.

⁵ De vooruitzichten voor de vraag zijn een van de subcomponenten voor de indicator van het ondernemersvertrouwen. De overige componenten betreffen de waardering van de voorraden (voor de industrie), de evolutie van het gebruikte materiaal (voor de bouw), de orderboekjes en de voorspellingen voor de werkgelegenheid.

De invoering van deze nieuwe beperkingen woog logischerwijs op het ondernemersvertrouwen. Volgens de laatste beschikbare waarneming **was de indicator van het ondernemersvertrouwen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in november nog grotendeels negatief (grafiek 1)**.

De nationale resultaten van de jongste ERMG-enquête bevestigen de eerste negatieve effecten van de nieuwe lockdown van deze herfst. Ze tonen aan dat **het totale omzetverlies dat door de Belgische bedrijven werd gerapporteerd, opnieuw steeg tot 17%** in vergelijking met de **situatie van vóór de crisis**. Dit is vergelijkbaar met het niveau dat eind juni werd waargenomen. Voorlopig blijft de neerwaartse schok in verband met de tweede lockdown minder groot dan bij de eerste lockdown. Het onderzoek werd echter uitgevoerd op 10 november, kort na de inwerkingtreding van de nieuwe maatregelen, en geeft dus nog niet volledig het effect ervan weer. Dat is met name het geval voor sectoren die rechtstreeks getroffen worden door sluitingen, zoals de horeca, de evenementensector en de non-food detailhandel.

De sombere vooruitzichten voor de economische activiteit en het klimaat van onzekerheid over de ontwikkeling van de gezondheid wegen op de investeringsbeslissingen van de bedrijven, die hun productiecapaciteiten dienovereenkomstig aanpassen.

Volgens de laatste nationale resultaten van de ERMG-enquête steeg de bezorgdheid van de bedrijven over hun activiteit tot 6,9 in november, op een schaal van 1 (niet erg bezorgd) tot 10 (erg bezorgd). Dit niveau is vergelijkbaar met het niveau dat werd gerapporteerd tijdens de lockdown in het voorjaar. Onder deze omstandigheden **schatten de bedrijven dat hun investeringen in 2020 25% en in 2021 23% lager zullen zijn dan vóór de crisis**. Deze cijfers wijzen er dus op dat er tot volgend jaar geen sprake zou zijn van een echt herstel van de investeringen. Tot slot moet ook worden opgemerkt dat de investeringsvooruitzichten van de bedrijven voor 2021 de afgelopen maanden enigszins zijn verslechterd, van -19% in september tot -23% in november. Op sectoraal niveau is het negatieve effect op de investeringen in 2020 en 2021 het grootst in de evenementensector en de horeca.

2.1.2. Impact op de vraag

Na een analyse van de effecten van de beperkingen van de Covid-19-crisis op het aanbod (bedrijven produceren minder) in het vorige hoofdstuk, wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de daling van de vraag naar de bedrijven toe wegens de pandemie en haar gevolgen. De daling van de vraag is de belangrijkste factor die de ondervraagde bedrijven in de ERMG-enquête aanvoerden om de aanzienlijke omzetverliezen waarmee ze worden geconfronteerd te verklaren.

2.1.2.1. Consumentenvraag

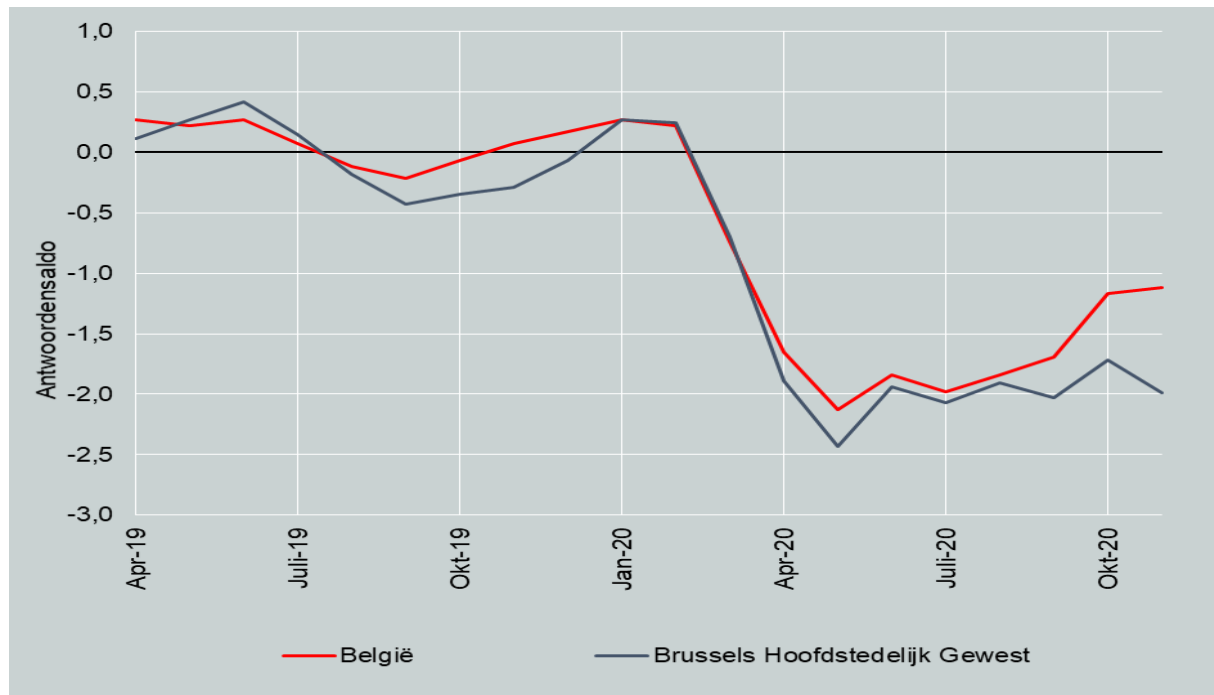
De gezondheids crisis heeft een aanzienlijk negatief effect gehad op de particuliere consumptie. Terwijl de eerste lockdown in de lente zich vertaalde in een onmiddellijke daling van de consumptie op korte termijn, is het mogelijk dat deze daling nu misschien wel minder sterk zal zijn, maar langer zal duren wegens de samenloop van effecten van de daling van de inkomens van de huishoudens (zie paragraaf 2.2.2.), de veranderingen in hun consumptiegewoonten en hun gebrek aan vertrouwen in de toekomst.

Het gezondheidsrisico en de eerste lockdown wogen in het voorjaar van 2020 zwaar op het vertrouwen en de vraag van de consumenten

De opkomst van de eerste golf van de Covid-19-pandemie en de eerste lockdown in het voorjaar resulteerden in een sterke en onmiddellijke daling van de consumptie door de consument: geen culturele uitstapjes meer, geen café- en restaurantbezoeken, alleen nog aankoop van voeding in winkels, geen boekingen meer in reisbureaus enz. Bij gebrek aan gegevens voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest leiden we de omvang van deze daling af uit de aanzienlijke daling van de particuliere consumptie in België als geheel, die in het tweede kwartaal van 2020 16,3% op jaarbasis bedroeg. Bovendien zegt bijna de helft van de respondenten in een enquête van de NBB bij de Belgische huishoudens dat hun uitgaven tijdens de lockdown zijn verminderd, terwijl 90% zegt minder of zelfs helemaal geen winkels te hebben bezocht.

De curve van de indicator van het consumentenvertrouwen bevestigt de duidelijke verslechtering van de situatie in het voorjaar. De Brusselse consumenten bleken sinds het begin van de crisis in maart heel pessimistisch en het vertrouwen verslechterde verder tot in mei (grafiek 4).

GRAFIEK 4: CONSUMENTENVERTROUWEN, ENQUÊTERESULTATEN

Bron: NBB, berekeningen BISA

Opmerking: saldo van de antwoorden gezuiverd van seizoensinvloeden, gestandaardiseerde score, driemaandijks voortschrijdend gemiddelde

De daling van de consumentenvraag kan door verschillende factoren worden verklaard: verplichte sluitingen voor bepaalde activiteitensectoren (met name niet-essentiële winkels en de horeca), beperkingen om de social distancing te doen naleven, terughoudendheid om plaatsen te bezoeken waar veel sociaal contact is, uitstel van aankopen wegens gebrek aan vertrouwen in de toekomst, inkomensverlies voor de huishoudens enz.

De aanhoudend lage vraag, die moeite heeft zich te herstellen ondanks de opheffing van de lockdown van het voorjaar en de afzwakking van de pandemie in de zomer

De stapsgewijze exit vanaf mei en de geleidelijke verbetering van de gezondheidssituatie resulteerden in een **minder pessimistische houding van de Brusselse consumenten tijdens de zomermaanden (grafiek 4)**. Dat hernieuwde vertrouwen was echter niet zo sterk als het herstel van de economische activiteit dat de bedrijven waarnamen. Het vertrouwen van de huishoudens bleef ver onder het niveau van voor de crisis en de evolutie ervan kenmerkte zich door een ongewone omgevingsonzekerheid. Dit duurde tot september en oktober, toen de Covid-19-epidemie opnieuw sterk opblaaste.

Onder deze omstandigheden **had het lichte herstel van het vertrouwen slechts een matig effect op de persoonlijke consumptie**, aangezien sommige remmen bleven wegen op de vraag:

- > een deel van de bevolking bleef publiek toegankelijke plaatsen liever mijden uit angst voor besmetting;
- > **in sommige sectoren bleven belangrijke beperkingen gehandhaafd** om de social distancing te doen naleven (bijvoorbeeld horeca, detailhandel, cultuur en evenementen), waardoor de vraag naar deze sectoren lager bleef;
- > ondanks de geleidelijke heropening van de grenzen in het begin van de zomer bleven sommige landen beperkingen opleggen aan de toegang tot hun grondgebied en **bleef een groot deel van de bevolking aarzelen om naar het buitenland te reizen**; dit had enerzijds een negatieve invloed op de vraag van Brusselaars, die afzagen van reizen naar andere landen (een voornamelijk aan reisbureaus gerichte vraag); anderzijds verminderde dit aanzienlijk het aantal buitenlandse toeristen in Brussel en dus ook hun uitgaven in de verschillende aan het toerisme gerelateerde sectoren (horeca, detailhandel, cultuur en evenementen in het bijzonder) (zie paragraaf 2.1.2.2);
- > door de aanbeveling om telewerk zoveel mogelijk te stimuleren, kwamen **veel minder Vlaamse en Waalse pendelaars in Brussel werken**, waardoor hun consumptie in Brussel (met name in de horeca en detailhandel) daalde; in normale tijden vertegenwoordigen deze binnenkomende pendelaars bijna 320.000 werknemers, dat wil zeggen iets minder dan de helft van alle banen in het BHG; de afwezigheid van binnenkomende pendelaars komt bovenop de afwezigheid van Brusselaars die in het BHG werken en die ook voor telewerk kozen;
- > bovendien had het BHG in vergelijking met de andere twee gewesten meer te lijden onder de mindere aanwezigheid van buitenlandse toeristen en pendelaars.

Daarnaast leidde de lockdown tot blijvende veranderingen in de consumptiegewoonten, die hieronder nader worden besproken.

De gedeeltelijke nieuwe lockdown in de herfst veroorzaakte extra druk op de al zwakke vraag

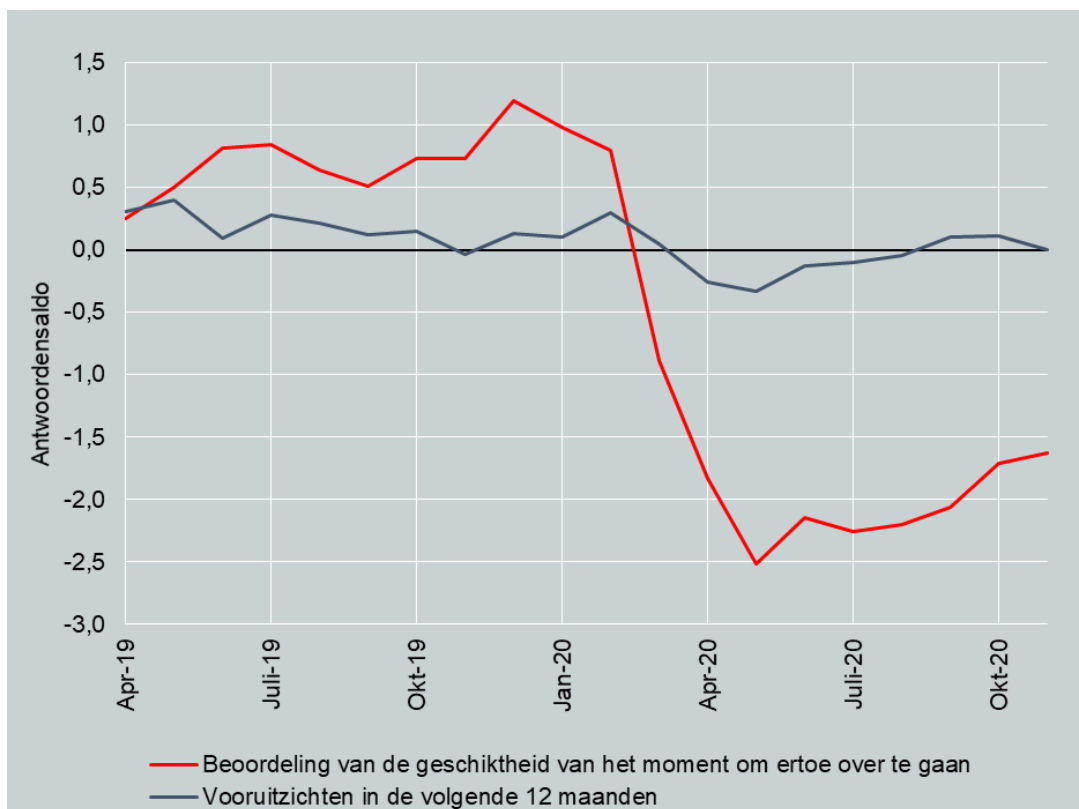
De nieuwe beperkingen die in oktober en november werden ingevoerd om de tweede besmettingsgolf tegen te gaan, hielden het vertrouwen van de Brusselse consument op een zeer laag niveau (**grafiek 4**). Al met al **bleven de Brusselse huishoudens tussen april en november grotendeels pessimistisch en verbeterde de vertrouwensindicator in die acht maanden niet echt**.

Dit langdurige pessimisme van de huishoudens komt heel concreet tot uiting in de **duurzame veranderingen in hun consumptiegewoonten**: Dit blijkt met name uit:

- > uitstel van de aankoop van duurzame goederen;
- > een toename van de online aankopen.

Wat duurzame goederen betreft, had de eerste lockdown, die midden maart 2020 werd ingevoerd, een relatief kleine invloed op de plannen van de huishoudens voor grote aankopen (grafiek 5, blauwe curve). Na een lichte daling in april en mei was er vanaf juni zelfs een stijging in die plannen. **De huishoudens werden in de maanden na de invoering van de eerste lockdown echter onmiddellijk zeer voorzichtig met de timing van deze grote aankopen (rode curve).** Hoewel ze niet beslisten om hun aankopen te annuleren, vonden ze ook niet dat dit het juiste moment was om ze te doen. **Deze tendens om de aankoop van duurzame goederen uit te stellen, werd grotendeels gehandhaafd tot november**, ondanks een lichte opleving in het kielzog van de exit in het voorjaar.

GRAFIEK 5: GROTE AANKOPEN DOOR DE BRUSSELSE HUISHOUDENS, RESULTATEN VAN DE ENQUÊTE

Bron: NBB, berekeningen BISA

Opmerking: saldo van de antwoorden gezuiverd van seizoensinvloeden, gestandaardiseerde score, driemaandelijks voortschrijdend gemiddelde

Wat het online winkelen betreft, **lijkt de Covid-19-crisis te hebben geleid tot een structurele toename van de e-commerce.** Deze toename betekent zowel een toename van het aanbod (vanwege de bedrijven) als van de vraag (vanwege de consumenten) van/naar e-commerce. Hun beweegredenen achter deze evolutie zijn grotendeels dezelfde: de moeilijkheid of onmogelijkheid om de regels van social distancing na te leven, de vrees voor besmetting, verplichte sluitingen enz.

Uit de nationale resultaten van de ERMG-enquête van november 2020 blijkt dat **het aandeel van de bedrijven die hun omzet genereren door verkoop of bestellingen op afstand, aanzienlijk was toegenomen** in vergelijking met de periode vóór de gezondheids crisis. Dit aandeel was vooral toegenomen in consumentgerichte sectoren, zoals de food- en non-food detailhandel, de horeca en financiële en verzekeringsactiviteiten (ongeveer +8 procentpunten). Volgens de ondervraagde bedrijven

zal de toename van e-commerce naar verwachting structureel zijn en niet afnemen zodra de gezondheids crisis onder controle is. De gegevens van Statbel over de omzet in de detailhandel bevestigen de sterke toename van de verkoop op afstand in België sinds het uitbreken van de crisis. **In september 2020 lag het volume van de verkoop op afstand in de detailhandel 47% hoger dan in dezelfde maand van het voorgaande jaar.**

2.1.2.2. Focus op de vraag in de toeristische sector

Een analyse van de hotelbezetting sinds het uitbreken van de gezondheids crisis toont aan **hoe sterk de Brusselse toeristische sector getroffen is door de daling van de vraag.**

De bezettingsgraad in de Brusselse hotels daalde al sterk in maart (tot 28%) en stortte in april en mei helemaal in tot amper 2%⁶. De gedeeltelijke opheffing van de verschillende beperkingen voor toeristen leidde tot een relatieve, kortstondige verbetering. De bezettingsgraad steeg in juli tot 17% en stagneerde de volgende maanden op 15%. **De situatie bleef dus zeer moeilijk voor de Brusselse hotels. Over de gehele periode van maart tot september bedroeg de gemiddelde bezettingsgraad in 2020 slechts 12%, tegenover 78% in 2019.** Uit de laatste beschikbare wekelijkse gegevens blijkt geen verbetering en in de eerste helft van november was de bezettingsgraad weer onder de 10% gezakt.

Merk op dat de **toeristische accommodaties in het Brussels Gewest meer te lijden hebben gehad dan de accommodaties in de twee andere gewesten van het land.** Volgens de door Statbel gepubliceerde gegevens over overnachtingen in toeristische accommodaties (hotels, jeugdherbergen, pensions enz.) registreerde het Brussels Gewest **tussen maart en juli 2020 een daling van het bezoekersaantal met 88%** in vergelijking met dezelfde periode van het jaar daarvoor. Het aantal overnachtingen daalde in deze periode van 3,2 miljoen naar slechts 375.000. Ter vergelijking: in Wallonië daalde het bezoekersaantal met 'slechts' 55% en in Vlaanderen met 'slechts' 66%, dus beduidend minder dan in het BHG.

De laatste indicator die geanalyseerd werd om de impact van de gezondheids crisis op de toeristische sector te beoordelen, betreft de passagiersaantallen op Brussels Airport. Ook deze zijn fors gedaald. Het totale aantal passagiers op Brussels Airport tussen maart en september 2020 (vertrek en aankomst) daalde met 86% ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar, van 16,8 miljoen naar 2,4 miljoen⁷.

Voor 2021 blijven de vooruitzichten voor de toeristische sector grotendeels onzeker. Ze zullen met name afhangen van de ontwikkeling van de situatie met betrekking tot vaccinatie: de beschikbaarheid en doeltreffendheid van de voorgestelde vaccins, de vaccinatiestrategie van de verschillende landen, de mate van aanvaarding door de bevolking enz. De ontwikkeling van de toeristische activiteit zal verder ook afhangen van mogelijke veranderingen in het consumentengedrag, bijvoorbeeld een verschuiving naar meer lokaal toerisme als gevolg van de terughoudendheid om naar het buitenland te reizen.

2.1.2.3. Vraag van de Brusselse consumenten

Tijdens de lockdown had de (bijna) volledige stopzetting van de activiteit door een groot aantal bedrijven een sterke daling van de vraag van Belgische bedrijven bij andere bedrijven in Brussel tot gevolg. De gedwongen sluiting van restaurants in het hele land (met uitzondering van cateringdiensten)

⁶Bron: Visit.brussels, berekeningen: BISA. Vanaf juni betreft de bezettingsgraad van de Brusselse hotels alleen de nog open hotels in Brussel. Vóór juni werden zowel hotels die open waren als hotels die gesloten waren ondervraagd.

⁷Bron: Brussels Airport, berekeningen: BISA.

bijvoorbeeld leidde tot een sterke afname van de activiteit en bestellingen voor leveranciers die niet snel naar een ander type klanten konden overstappen (bijvoorbeeld supermarkten). Ook de lockdownmaatregelen bij onze belangrijkste handelspartners veroorzaakten een aanzienlijke daling van de buitenlandse bestellingen van goederen en diensten uit Brussel. Zo daalde de Brusselse uitvoer van goederen buiten België in maart 2020 met 13% en in april 2020 met 55% op jaarbasis.

Na de exit in mei en de versoepeling van de beperkingen na de exit steeg de vraag van de consumenten aan deze Belgische en buitenlandse bedrijven niet tot het niveau van voor de crisis en dat zal ook niet snel gebeuren (zie paragrafen 2.1.2. en 2.2.1.). Als gevolg daarvan zullen sommige van deze bedrijven hun productie verminderen om zich aan te passen aan de lagere vraag. Ze zullen, in elk geval tijdelijk, minder intermediaire goederen en diensten bestellen bij Brusselse bedrijven dan voor de crisis. Bovendien zal een aantal van deze bedrijven niet in staat zijn om zich van de crisis te herstellen en mogelijk failliet gaan. In dat geval zal de totale vraag van de bedrijven in Brussel eveneens afnemen, voor ze zich eventueel via andere kanalen herstelt.

2.1.3. Impact op de arbeidsmarkt in het BHG

Uit de twee voorgaande paragrafen is gebleken dat de Covid-19-crisis een grote impact heeft gehad op de economische activiteit in Brussel: sluiting van bepaalde activiteiten, sociale-afstandsmaatregelen, verstoring van de bevoorradingsketens en de buitenlandse handel, ziekteverzuim, daling van het consumenten- en ondernemersvertrouwen en van de investeringen, liquiditeitsproblemen en een verhoogd faillissementsrisico enz. Al deze factoren, die een invloed hebben gehad op de activiteit van de Brusselse bedrijven, kunnen ook een negatieve invloed hebben op de arbeidsmarkt in het Brussels Gewest.

De Covid-19-crisis richtte tot augustus echter weinig ravage aan op de Brusselse arbeidsmarkt, met een beperkt banenverlies en weinig effect op de werkloosheid. In de volgende paragrafen komen deze twee aspecten achtereenvolgens aan bod.

2.1.3.1. De massale toevlucht tot tijdelijke werkloosheid beperkte het banenverlies, maar het arbeidsvolume nam sterk af

Na het uitbreken van de Covid-19-crisis en de toepassing van de eerste lockdown midden maart 2020 **bleef het negatieve effect op de werkgelegenheid aanvankelijk beperkt tot het niet-verlengen van overeenkomsten van korte duur.** Deze onmiddellijke gevolgen (periode maart-april 2020) waren vooral geconcentreerd in de horeca (gelegenheidsmedewerkers) en de zakelijke dienstverlening (interimwerk).

Als reactie op de gezondheidsrisico's en de door de overheid opgelegde beperkingen kozen de werkgevers massaal voor de invoering van telewerk voor functies die zich daartoe leenden of voor de toepassing van sociale-afstandsmaatregelen in bedrijven waar dat kon. Dit maakte het mogelijk de activiteit in deze bedrijven voort te zetten en het aantal ontslagen te beperken.

Sommige bedrijven die geconfronteerd werden met een afname van de activiteit of de verplichting tot sluiting zagen zich echter gedwongen hun personeelsbestand in te krimpen. Om het feitelijke banenverlies te beperken, heeft de **regering snel een reeks maatregelen genomen om de schok op de arbeidsmarkt op te vangen.** Het gaat onder meer om de vereenvoudiging van de procedures voor de toegang tot tijdelijke werkloosheid (voor werknemers) en tot het overbruggingsrecht (voor

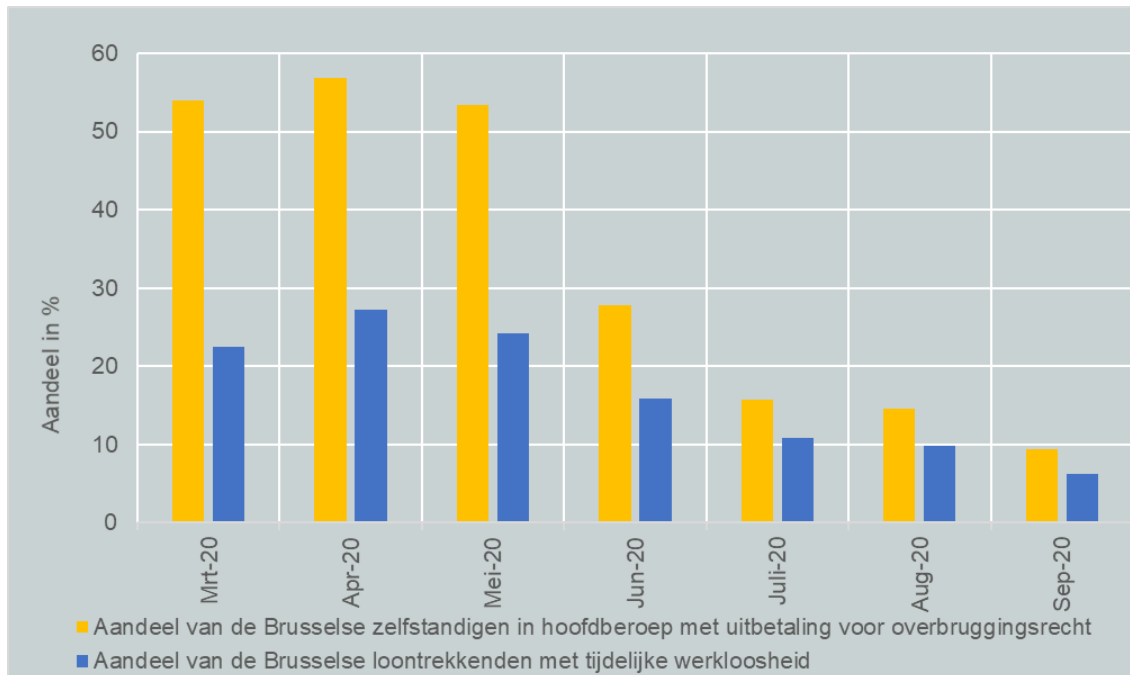
zelfstandigen). Het uitstel van betaling voor faillissementen, ingesteld tussen 18 maart en 17 juni, matigde eveneens de impact van de crisis op de arbeidsmarkt in verband met de lockdown in het voorjaar en de nasleep daarvan, doordat bedrijven tijdelijk niet failliet konden worden verklaard.

Tijdens de lockdown van het voorjaar werd op grote schaal gebruik gemaakt van het overbruggingsrecht en tijdelijke werkloosheid. Tussen maart en mei 2020 maakten elke maand gemiddeld 47.000 Brusselse zelfstandigen in hoofdberoep gebruik van het overbruggingsrecht (**grafiek 6**). Dit betekent iets meer dan de helft (55%) van de zelfstandigen in hoofdberoep van het BHG. Wat de werknemers betreft werden tussen maart en mei 2020 gemiddeld 83.700 Brusselse banen (al naargelang de woonplaats) per maand getroffen door tijdelijke werkloosheid. Dit aantal vertegenwoordigt ongeveer 25% van de Brusselse banen (**grafiek 6**). Als we kijken naar de werkgelegenheid per locatie, dan zien we dat in deze periode 109.000 banen in het BHG door tijdelijke werkloosheid werden getroffen, d.w.z. 18% van de interne werkgelegenheid in Brussel. Paragraaf 2.2.1.1. bevat meer gedetailleerde cijfers over dit onderwerp op sectoraal niveau.

Met de geleidelijke heropening van bepaalde delen van de Brusselse economie, maar ook door de verstrenging van de voorwaarden voor het overbruggingsrecht, **daalde het gebruik van het overbruggingsrecht en de tijdelijke werkloosheid tussen mei en september** maand na maand. In september daalde het gebruik van deze systemen al naargelang de woonplaats tot 6% van het totaal voor de werknemers (bijna 21.000 banen) en 5% van het totaal voor de zelfstandigen (8.000 personen). Voor de werkgelegenheid in loondienst daalde het aandeel al naargelang de werkplaats tot 4% (26.000 banen).

Als gevolg van de sterke toename van het aantal besmettingen en de nieuwe beperkende maatregelen die daar in de herfst op volgden, zal het aantal zelfstandigen en werknemers in Brussel dat steun moet aanvragen in de laatste drie maanden van dit jaar waarschijnlijk opnieuw toenemen. Voor oktober zijn er nog geen gegevens beschikbaar over *uitbetalingen* voor tijdelijke werkloosheid. **De gegevens met betrekking tot de aanvragen voor tijdelijke werkloosheid, ingediend door bedrijven die hun zetel in het Brussels Gewest hebben, laten in oktober echter een duidelijke stijging zien:** het aantal werknemers op wie deze aanvragen betrekking hebben, steeg met 38% gestegen ten opzichte van de vorige maand.

GRAFIEK 6: OVERBRUGGINGSRECHT EN TIJDELIJKE WERKLOOSHEID VOOR INWONERS VAN BRUSSEL

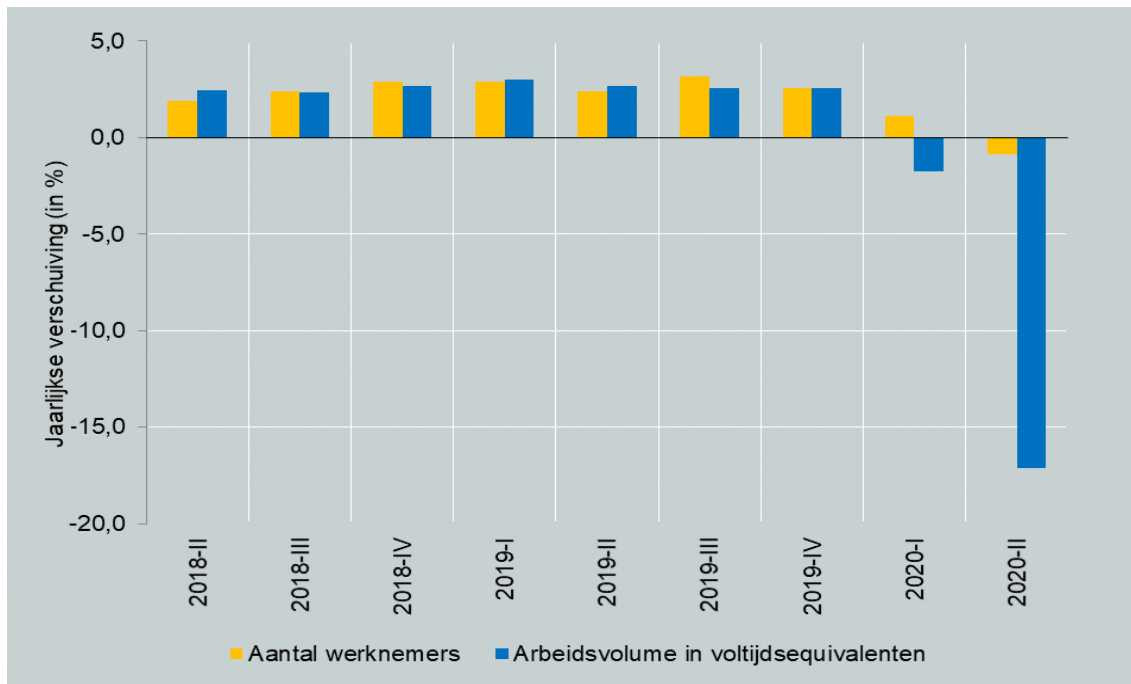
Bron: Tijdelijke werkloosheid: RSZ (DmfA), RVA, KSZ; Overbruggingsrecht: RSVZ
- gegevens opgevraagd op 10/10/2020, berekeningen: BISA

Dankzij de verschillende steunmaatregelen **vertaalde de impact van de terugval van de economische activiteit op de Brusselse arbeidsmarkt zich vooral in een daling van het arbeidsvolume, eerder dan een daling van het aantal Brusselse loontrekkenden en zelfstandigen.** Dit blijkt uit de meest recente gegevens van de RSZ over arbeid in loondienst al naargelang de woonplaats:

- > in het eerste kwartaal van 2020 was het aantal loontrekkenden in Brussel nog met 1,1% op jaarbasis toegenomen, terwijl het volume van de arbeid in loondienst al aan het krimpen was onder de eerste effecten van de crisis die in maart de kop opstak ([grafiek 7](#));
- > in het tweede kwartaal van 2020 was het dankzij de steunmaatregelen mogelijk om de daling van het aantal Brusselse loontrekkenden te beperken tot 0,8% op jaarbasis, terwijl het volume van de arbeid in loondienst sterk daalde (-17%); deze sterke daling van het arbeidsvolume is met name het gevolg van het grote aantal Brusselse werknemers die hun baan behielden, maar tussen april en juni tijdelijk deeltijds of voltijds werkloos werden.

In de twee eerste kwartalen van het jaar was de evolutie van het aantal werknemers in de drie gewesten vergelijkbaar, hoewel het aantal loontrekkenden in het Vlaamse Gewest en het volume van de arbeid in loondienst in het Brusselse Gewest iets sterker daalden.

GRAFIEK 7: EVOLUTIE VAN HET AANTAL BRUSSELSE LOONTREKKENDEN EN HET DAARMEE GEPAARD GAANDE ARBEIDSVOLUME IN VOLTIDSE EQUIVALENTEN

Bron: RSZ, berekeningen: BISA

In het derde kwartaal van 2020 zou het aantal Brusselse loontrekkenden relatief stabiel moeten blijven, terwijl het eraan verbonden arbeidsvolume zich enigszins zou herstellen, hoewel het heel laag zou blijven in vergelijking met het voorgaande jaar. Immers:

- > volgens de enquêtes van de NBB **zijn de verwachtingen van de bedrijven op het gebied van de aanwerving van personeel immers weer gestegen**, nadat ze in het tweede kwartaal van dit jaar een dieptepunt hadden bereikt;
- > het arbeidsvolume zou zich enigszins kunnen herstellen na de versoepeling van de beperkingen ter bestrijding van Covid-19 in het derde kwartaal van 2020. Bovendien doet **het minder intensieve gebruik van de tijdelijke werkloosheid** in juli en augustus veronderstellen dat het arbeidsvolume opnieuw was verhoogd.

Van deze loontrekkenden zijn de werknemers met een tijdelijke arbeidsovereenkomst, d.w.z. uitzendkrachten en werknemers met een overeenkomst van bepaalde duur die afloopt, minder goed beschermd dan werknemers met een arbeidsovereenkomst van onbepaalde duur. **Het aantal gewerkte uren in de Brusselse uitzendsector daalde in het tweede kwartaal van 2020 met bijna 40%** ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2019. Het volume van het uitzendwerk daalde het sterkst in april (een daling van bijna 50%), waarna het zich in de daaropvolgende maanden geleidelijk herstelde. Het aantal uren uitzendwerk bleef heel laag: het lag in juli-augustus 2020 gemiddeld 25% en in september gemiddeld 18% lager dan in dezelfde maanden in het voorgaande jaar.

2.1.3.2. **Weinig impact op de werkloosheid tot juli, maar toename van het aantal werklozen vanaf augustus, vooral onder jongeren**

Algemeen gesteld maakten de door de overheid genomen maatregelen (steunpremies, gemakkelijkere toegang tot tijdelijke werkloosheid en overbruggingsrecht of het moratorium op faillissementen) het mogelijk de herstructurering van bedrijven, faillissementen en ontslagen tijdelijk uit te stellen. In dit deel gaan we na hoe de werkloosheid in het Brussels Gewest in deze context is geëvolueerd.

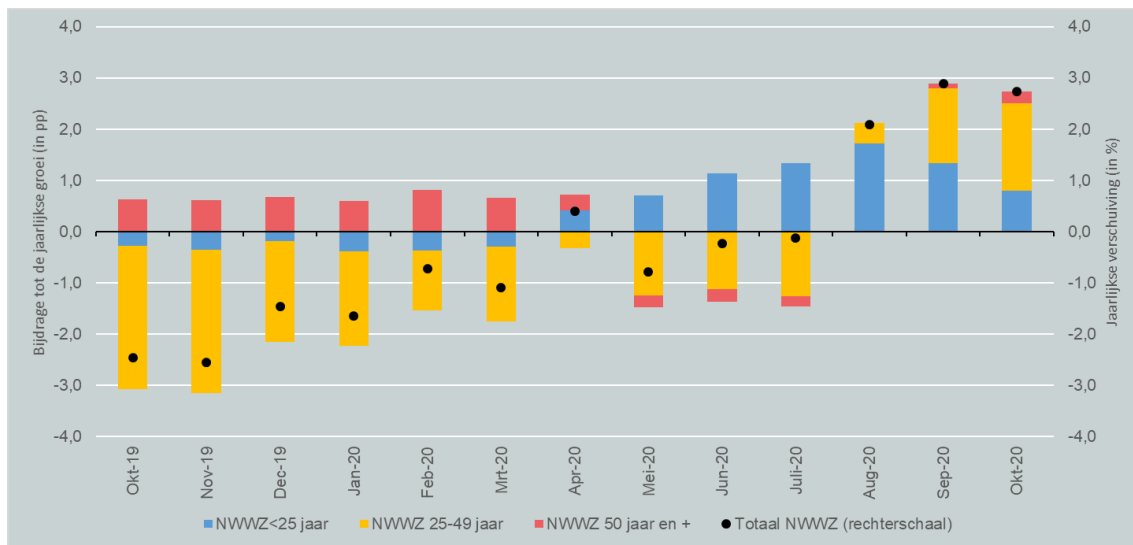
Het aantal **niet-werkende werkzoekenden (NWW's) in Brussel bleef dalen tot juli 2020, voornamelijk doordat er minder inschrijvingen waren bij Actiris**. Het is echter belangrijk op te merken dat de daling van het aantal inschrijvingen als werkloze ook verband houdt met twee andere factoren: (1) werkzoekenden die geen recht hebben op een uitkering (van wie een groot deel een beroep doet op de OCMW's) hebben slechts beperkte belangstelling om zich in te schrijven of hun inschrijving te verlengen wegens slechte vooruitzichten op een baan, de onderbreking van de beroepsopleidingen, begeleiding op afstand, ...; (2) sommige werkzoekenden (bijvoorbeeld mensen zonder toegang tot het internet of die geen van de nationale talen of het Engels machtig zijn) zouden moeilijkheden kunnen ondervinden om zich in te schrijven als gevolg van de tijdelijke sluiting van de kantoren.

De eerste effecten van de Covid-19-crisis op de werkloosheid lieten zich echter geleidelijk aan voelen, want in augustus, september en oktober registreerde het Brussels Hoofdstedelijk Gewest drie maanden na elkaar **een toename van het aantal werklozen**. Het BHG had al in vijf jaar geen maandelijkse stijging van de werkloosheidscijfers meer meegemaakt (met uitzondering van een lichte stijging in april). In augustus bedroeg de stijging 2,1%. Deze was zowel te wijten aan een daling van het aantal uitstromen uit de werkloosheid als aan een stijging van het aantal inschrijvingen als werkloze. In september en oktober 2020 steeg het aantal werkloze Brusselaars nog forser: respectievelijk 2,9% en 2,7% op jaarbasis. Deze keer was de stijging uitsluitend te wijten aan een daling van de uitstroom uit de werkloosheid. Bovendien stellen we vanaf midden oktober een sterke daling van de inschrijvingen als werkloze vast als gevolg van de verslechtering van de epidemiologische situatie en de invoering van strengere beperkende maatregelen om het hoofd te bieden aan de tweede besmettingsgolf.

De huidige stijging van de werkloosheid heeft vooral betrekking op jongeren (grafiek 8), die vooral vaker een tijdelijk contract hebben en die, als ze net afgestudeerd zijn, op de arbeidsmarkt moeilijker kunnen concurreren met meer ervaren werkzoekenden. Vanaf april 2020 steeg het aantal jonge werklozen in Brussel inderdaad in vergelijking met het jaar daarvoor. Het aantal werklozen tussen 25 en 50 jaar was dan weer nog lager dan het jaar voordien. Het aantal werklozen ouder dan 50 jaar neemt al sinds 3 jaar toe als gevolg van de maatregelen van de federale regering om het activiteitspercentage van 60-plussers te verhogen door de status van vrijgestelde oudere werkzoekenden af te schaffen. Tussen mei en augustus 2020 nam hun aantal echter af ten opzichte van het voorgaande jaar.

GRAFIEK 8: BIJDRAGE AAN DE JAARLIJKSE GROEI VAN HET AANTAL BRUSSELSE NWW'S PER LEEFTIJDGROEP

Bron: Actiris, berekeningen: BISA

Gezien de verslechtering van de gezondheidssituatie op het einde van de zomer en de daaruit voortvloeiende nieuwe lockdownmaatregelen vanaf oktober **werden verschillende steunmaatregelen gehandhaafd tot het einde van dit jaar** (premies, vereenvoudigde toegang tot tijdelijke werkloosheid en overbruggingsrecht en het moratorium op faillissementen). **Daardoor zou de impact van de crisis op de werkgelegenheid en de 'klassieke' werkloosheid in het Brussels Gewest in het vierde kwartaal van 2020 relatief gematigd blijven.**

De vooruitzichten voor de komende maanden zijn echter niet rooskleurig:

- > het herstel van de vraag zal naar verwachting moeilijk zijn vanwege de lagere gezinsinkomens, een gebrek aan vertrouwen in de toekomst en de nieuwe beperkingen die dit najaar zijn opgelegd;
- > voor de bedrijven is het risico op faillissement in sommige sectoren toegenomen (zie 2.2.1.2) en de werkgelegenheidsprognoses blijven pessimistischer dan vóór de crisis.

De combinatie van deze factoren en de eventuele opheffing van de steunmaatregelen zou kunnen leiden tot meer faillissementen en ontslagen en uiteindelijk tot een verdere stijging van de Brusselse werkloosheid in de eerste helft van 2021 (zie 2.2.3).

2.1.4. Kwalitatieve elementen aangaande de impact van Covid-19 op de Brusselse bedrijven

Als centrale speler in de begeleidingspool voor de bedrijven van het Brussels Gewest onderhoudt **hub.brussels** nauwe contacten met tal van Brusselse ondernemers. Sinds het begin van de crisis volgt hub.brussels in de Monitorona⁸ een reeks kwalitatieve analyse-elementen die de impact van Covid-19 op de verschillende sectoren samenvatten. De samenvattende tabel van hub.brussels (hieronder) geeft een overzicht van de meest recente elementen die sinds september beschikbaar zijn met betrekking tot de impact van Covid-19 voor de **strategische sectoren⁹ van de economische ontwikkeling van Brussel** (actualisering van de tabel in het diagnoserapport van juli 2020). Het Brussels Gewest begeleidt al deze sectoren via hub.brussels (clusters) of een soortgelijke structuur (bijvoorbeeld MAD).

Sector	Begeleidingsstructuur	Analyse-elementen
Mode en Design	MAD	Geen input sinds september
Audiovisueel	screen.brussels	<p>- September 2020</p> <p>De bioscopen vragen bij de plaatselijke overheden vrijstellingen aan om meer dan 200 mensen in hun grootste theaters te kunnen ontvangen (Bron: Belga, 03.09.2020).</p> <p>Op 1 september is de capaciteit verhoogd van 100 naar 200 personen binnen en zijn de afstandsregels versoepeld van 1,5 meter naar 1 meter (of een zitplaats) tussen de bubbels. Deze beslissing was echter in het voordeel van de grote bioscopen, want de grootste zalen bieden plaats aan 700 mensen. Er zijn afwijkingen aangevraagd om meer dan 200 mensen te kunnen ontvangen met inachtneming van de gezondheidsregels, wat onmogelijk is voor kleine bioscopen.</p>
Gezondheid	lifetech.brussels	- Geen input sinds september
Handel	hub.brussels	<p>- September 2020</p> <p>40% minder bezoekers tijdens de koopjesperiode volgens Comeos, dat het uitstel betreurt (Bron: RTL: 31.08.2020)</p> <p>Het uitstel van de koopjesperiode van juli tot augustus vanwege de coronacrisis was een slecht idee, zei de handelsfederatie Comeos op maandag, na het einde van de kortingsperiode. Zo registreerden de kledingwinkels een omzetsdaling van 35% ten opzichte van juli 2019 en een daling van 40% in het aantal bezoekers.</p> <p>- Oktober 2020</p> <p>Belgen gaven in het afgelopen halfjaar online 33% meer uit aan producten (Bron: Retaildetail.be, 14.09.2020)</p> <p>De Belgen kochten vaker via het internet: er werd een recordaantal van 59,1 miljoen online aankopen gedaan.</p>

⁸Monitorona is een economisch monitoringrapport dat de impact van Covid-19 op de economische activiteit en de arbeidsmarkt in het BHG volgt. Het is het resultaat van de samenwerking tussen hub.brussels, de 1819, Brussel Economie en Werkgelegenheid, finance&invest.brussels, het BISA, visit.brussels en Actiris. Sinds de week van 16 maart 2020 wordt het rapport wekelijks door hub.brussels gepubliceerd.

⁹ Hoewel deze sectoren werden gekozen vanwege van hun strategische belang voor de economische ontwikkeling van het Gewest, behandelt het volgende deel de sectoren die het meest door de crisis worden getroffen, ongeacht of ze wel of niet als strategisch voor de ontwikkeling van het Gewest worden beschouwd.

	<p>Het aantal gebruikers is met behulp van de lockdown eveneens gestegen: de kaap van de 8,1 miljoen consumenten is in de voorbije zes maanden bereikt, 2% meer dan een jaar eerder.</p> <p>Opvallende verschuiving: een op drie kledingstukken werd online aangekocht. Voor de coronacrisis was dit nog minder dan 20%.</p> <p>De online dienstesector kreeg door de crisis wel zware klappen. De verkoop van o.a. reizen en tickets voor attracties en evenementen lag tijdelijk helemaal stil (slechts 1 op 10 online aankopen), terwijl die markt normaal goed is voor ongeveer de helft van alle online uitgaven in België.</p> <p>Omdat diensten vaak duurdere uitgaven zijn, lieten de gevolgen zich sterk voelen in de totale omzet, die met op 5,1 miljard euro daalde. Dat betekent een daling van 10% ten opzichte van de eerste jaarhelft van 2019, maar is ook 17% minder dan verwacht. Toch is BeCommerce optimistisch naar de toekomst toe, wanneer ook de dienstesector opnieuw klanten zal aantrekken.</p> <p style="text-align: center;">- November 2020</p> <p>Retailers zien geen heil in afhaalpunten (Source: Retaildetail.be, 03.11.2020)</p> <p>De mogelijkheid om afhaalpunten te openen moest voor niet-essentiële retailers een reddingsboei zijn tijdens de lockdown. Maar in de realiteit zien veel winkeliers ervan af, omdat de hoge kosten niet opwegen tegen de opbrengsten.</p> <p>Door de coronamaatregelen van de Belgische overheid zijn heel wat winkels opnieuw verplicht gesloten. Afhalingen zijn wel toegelaten, een toegeving die er kwam op vraag van winkelfederatie Comeos. Toch maken maar weinig winkeliers gebruik van die mogelijkheid. Verschillende grote namen, zoals bijvoorbeeld Zara en H&M, stoppen er zelfs helemaal mee, omdat het te duur is</p> <p>Handel: Speelgoedwinkels willen (voor Sinterklaas) kunnen heropenen (Bron: BX1, 09.11.2020)</p> <p>Nu Sinterklaasdag en de feestdagen naderen, willen speelgoedwinkels erkend worden als essentiële bedrijven. Het argument dat wordt aangevoerd, is dat speelgoedwinkels essentieel zijn voor het welzijn en de gezonde ontwikkeling van kinderen.</p> <p>Ze willen hun deuren meteen weer openen, zonder te wachten op de feestdagen. Het moet gezegd dat november en december de maanden zijn waarin zij 40% van hun jaarcijfer halen</p> <p>Modewinkels vragen verkoop op afspraak vanaf 1 december (Bron: Retaildetail.be 05.11.2020)</p> <p>Mode Unie lanceert een heropstartplan voor de modewinkels. De belangenorganisatie pleit voor het toelaten van de verkoop op afspraak vanaf 1 december.</p> <p>Mode Unie speelt daar nu op in en lanceert alvast een eigen voorstel. De organisatie wil de verkoop op afspraak vanaf 1 december weer toelaten. Want de sluiting tot 13 december zou voor een dubbel probleem zorgen, stelt Isolde Delanghe, directeur van Mode Unie. Enerzijds vreest ze een</p>
--	--

		<p>overrompeling in de winkelstraten tijdens de laatste weken van het jaar. "Anderzijds missen modewinkels dan de cruciale verkoopweken in het winterseizoen en, indien de koopjesperiode starten op 2 januari, hebben zij slechts twee weken om nog aan volle marge te verkopen voor de start van de wintersolden"</p> <p>Brusselse foorkramers op de rand van de afgrond: "De annulering van Winterpret is een financiële catastrofe" (La Libre, 5 november 2020).</p> <p>De annulering van Winterpret is de zoveelste klap voor de foorkramers. "Maar we hadden het verwacht", zegt Patrick De Corte, vertegenwoordiger van de Brusselse foorkramers. Ik had het al lang begrepen. Hoe kunnen we hopen dat de kerstmarkt zal plaatsvinden als er een tweede lockdown is? De horeca is tot december gesloten. We konden moeilijk verwachten dat we eind november glühwein gingen kunnen verkopen op onze stands. Vandaag de dag kunnen we niets meer voorzien".</p> <p>En hij gaat verder: "Dit is een financiële ramp. Ze beloven hulp, maar die komt er niet. In Vlaanderen bedraagt de steun € 19.000 en in Wallonië € 8.500. In Brussel bedraagt de steun € 4.000. Het is een schande. We zijn met 80 foorkramers in Brussel, dat is 10% van de foorkramers van België. Dat is helemaal niets. Het is toch niet zo moeilijk om wat hulpmiddelen vrij te maken." Dat Brussel minder vrijgevig is dan de andere Belgische gewesten zal ongetwijfeld sommige foorkramers ertoe aanzetten om te verhuizen.</p> <p>Vandaag hoopt de Brusselaar alleen maar "dat hij gezond blijft om verder te gaan en de Zuidfoor kan doen". En wat dit zo gehoopte toekomstige herstel betreft, doet Patrick De Corte een oproep aan de regeringen: "We hebben hulp nodig – niet alleen wij, de foorkramers, maar ook alle andere zelfstandigen -, om weer op de rails te komen". Wanneer we weer aan de slag kunnen, kunnen ze misschien de huur van de standplaatsen verlagen of zelfs geen huur vragen. Misschien kunnen ze ook de btw verlagen. Gewoon om weer op dreef te raken. Daarna zullen we wel weer de belastingen betalen zoals we altijd hebben gedaan.</p>
Horeca	hub.brussels	<p>- September 2020</p> <p>40% van de horeca-instellingen 'technisch failliet' tegen eind 2020 (Bron: L'Echo, 05.09.2020)</p> <p>De horeca zag 41% van zijn omzet in rook opgaan ten opzichte van 2019. In april, in volle lockdown, vond al 18% van de uitbaters dat hun zaak niet meer te redden was. Vandaag is 27% die mening toegedaan. Een op de vijf kan de huur niet meer betalen, 17% kan zijn personeel niet meer betalen, 82% kan niet meer de nodige investeringen doen en een op de drie kan zijn verplichtingen tegenover banken en overheden niet meer nakomen. Concreet betekent dit dat 85.000 banen rechtstreeks bedreigd worden. Om de zaken te redden, zou volgens Foodservice Alliance een injectie van € 800 miljoen nodig zijn.</p> <p>"(...) De Brusselse horeca is stervende" (Bron: La Capitale 27.08.2020)</p> <p>De Federatie Horeca heeft een bijzonder verontrustend cijfer onthuld.</p>

		<p>"Onze hotels in Brussel zijn voor slechts 5% bezet, terwijl dat cijfer in dezelfde periode in 2019 60% bedroeg. "Voor de restaurants is de situatie al even dramatisch. De Federatie schat dat 85% van de Brusselse restaurants voor onbepaalde tijd stilliggen.</p> <p>Er zijn aanzienlijke banenverliezen en faillissementen te verwachten en naar schatting 1200 restaurants zullen de boeken moeten neerleggen.</p> <p>10.000 banen gered in de horeca dankzij de leveringen aan huis (Bron: La Libre, 03.11.2020)</p> <p>Steeds meer restauranthouders wendden zich tot de deliveryplatforms.</p> <p>Volgens de consultant Capital Economics speelden de leveringsplatforms tussen april en juni een vitale rol voor de horeca. 10.000 banen en € 254 miljoen omzet werden gered dankzij de leveringen.</p> <p>Volgens de studie was het dankzij de leveringen aan huis mogelijk om tussen april en juni 10.000 banen in de horecasector te behouden. Een belangrijk cijfer, want volgens Capital Economics stelt de sector in België in normale tijden 200.000 mensen tewerk. Het behoud van de activiteit betekende € 254 miljoen aan inkomsten. "Deze activiteit zou niet hebben bestaan zonder de leveringsdiensten. Maaltijdbezorgers en deliverydiensten in het algemeen zijn een essentiële dienst geworden", legt woordvoerder Rodolphe Van Nuffel van Deliveroo uit. Het is ook geen verrassing dat de horeca een van zwaarst door het virus getroffen sectoren is. "De bruto toegevoegde waarde van de sector is in het tweede kwartaal van 2020 met 27% gedaald. Ter vergelijking: volgens de studie bedraagt de gemiddelde daling voor de Belgische economie als geheel 'slechts' 14%.</p> <p>E-commerce moet horecasector redden (Bron: Retaildetail.be, 19.10.2020)</p> <p>Nu de restaurants opnieuw dicht moeten, zetten ze massaal in op digitalisering en afhaling. Ook de maaltijdbezorgers zelf springen in de bres voor hun klanten en kondigen steunmaatregelen aan. Digitaliseren is de enige optie nu de horecasector in België een tweede lockdown kent. Tal van restaurantketens maken daarom razendsnel de omschakeling naar e-commerce, thuisbezorging en afhaling. En die shift kan positief uitpakken, beweert onder meer Lieven Vanlommel van Foodmaker, die de coronacrisis volgens De Tijd uiteindelijk zelfs 'dankbaar' is.</p> <p>Al wijst Takeaway.com er wel fijntjes op dat "de meerderheid van de restaurants die zijn aangesloten" de omzet in de voorbije maanden met meer dan 50% heeft zien groeien. En dan is dit soort e-commerce nog maar een eerste stap, meent Foodmaker-oprichter Vanlommel: "Het stopt hier niet. Dit is pas het begin. Eigenlijk switchen we gewoon onze business."</p>
TIC	software.brussels	<p>- November 2020</p> <p>Noodlanding voor het jonge consultancyfiliaal van Econocom (Bron: L'Echo, 03.11.2020)</p> <p>In januari 2019 is Econocom in alle discretie gestart met consultancydiensten aan grote bedrijven. Het doel? Deze ondernemingen begeleiden bij de transformatie van hun organisatie en activiteiten als gevolg van de digitale innovatie en tegelijkertijd vechten tegen de digitale</p>

		<p>verspilling waarmee de overvloed aan dure en ongebruikte oplossingen gepaard gaat.</p> <p>En zoals we met Covid al gewend zijn, wordt het bedrijf gedwongen om keuzes te maken – en dat kunnen heel moeilijke keuzes zijn. Met als randschade, (...) de liquidatie van deze nieuwe onderneming, Fifty-Eight Group (...). En dit in een inspanning om de iets meer dan een jaar geleden aangegane schuldenlast te verminderen (op zijn minst een daling van € 200 miljoen), maar ook en vooral om een punt te zetten achter activiteiten die weinig opleveren of zelfs verlieslijdend zijn in een situatie van strenge lockdown.</p>
Duurzame economie	circlemade.brussels, ecobuild.brussels	<p>Geen input sinds september</p>
Toerisme	hospitality.brussels	<p>- September 2020</p> <p>Eén op twee Brusselse hotels is nog steeds niet heropend: "Zonder massale extra steunmaatregelen is dit het einde van een sector" (Bron: La Libre, 04.09.2020)</p> <p>Sinds maart is de helft van de hotels in Brussel nog steeds niet heropend. En degenen die besloten hebben om dit wel te doen, vulden in juli en augustus slechts 20% van hun kamers. Dit cijfer voorspelt niet veel goeds voor de toekomst, want een hotel bereikt zijn break-evenpunt met een bezettingsgraad van 60%.</p> <p>Brussel is meer getroffen dan de andere gewesten. In tegenstelling tot de kust of de Ardennen is Brussel voor 85% afhankelijk van het internationale toerisme. Afgezien van enkele bezoekers uit de buurlanden en een heel bijzonder soort professionele klanten, zoals vliegtuigbemanningen, zijn de Brusselse vestigingen, die meestal voor 75% gevuld zijn, dus bijna leeg.</p> <p>Een extra klap: het zakentoeerisme, de belangrijkste bron van inkomsten voor de meeste hotels in de hoofdstad, ligt stil.</p> <p>Meer dan een herstelplan heeft de sector een overlevingsplan nodig om die 30.000 banen te behouden.</p> <p>Concreet vragen de hoteliers dat de premie (€ 200 per maand voor elke kamer gedurende 5,5 maanden) die de Brusselse regering in juli heeft goedgekeurd, dringend wordt uitbetaald. Op federaal niveau willen ze de vrijstelling van hun werkgeversbijdragen, die tot nu toe zijn uitgesteld.</p> <p>- Oktober 2020</p> <p>Slechts 60% van de hotels in de stad heeft zijn deuren weer geopend en de bezettingsgraad schommelt rond de 20%. "In een normale septembermaand zou 100% open moeten zijn en 80% bezet." (Bron: Bx1, 22.09.2020)</p>
Evenementen/Cultuur	hospitality.brussels	<p>- September 2020</p> <p>Op 7 september kondigde de Stad Brussel aan dat ze de theaters, operahuizen en andere culturele locaties binnen drie maanden voor 100% wil vullen. (Bron: Bx1, 07.09.2020)</p> <p>Sinds eind augustus zijn binnenvoorstellingen beperkt tot 200 personen.</p>

	<p>#SoundOfSilence: de stilte van de cultuur deze maandag op sociale netwerken (Bron: Bx1, 07.09.2020)</p> <p>Doel: de situatie van de culturele wereld en deze actoren (stress, angst, negatieve druk) aan de kaak stellen.</p> <p>Deze beslissing om tijdelijk af te zien van positieve communicatie "is omdat onze oproepen tot hulp en onze acties niet voldoende zijn gehoord. Omdat onze procedures en andere veiligheidsmaatregelen niet ernstig genoeg zijn genomen. Omdat onze sector en de maatschappij in het algemeen volledig worden genegeerd. En omdat het zo niet langer kan. Dit is het moment."</p> <p style="text-align: center;">- Oktober 2020</p> <p>Hoeveel weegt cultuur echt mee in de economie? (Bron: l'Echo, 18.09.2020)</p> <p>Om een idee te krijgen van de verwoestingen die de cultuur in de lockdowncontext heeft ondergaan en de grote moeite die het kostte om deze zomer weer op te veren terwijl veel bedrijven herstarten, moet men kijken naar de analyses van Wim Demey, Customer Intelligence Manager bij Partena Professional. Deze bevindingen zijn des te interessanter omdat Wim Demey zich heel precies heeft gericht op de culturele wereld: film en televisie, podiumkunsten, musea en de organisatie van festivals.</p> <p><i>"Tijdens de lockdown", herinnert Demey zich, "kozen veel werkgevers in de cultuursector ervoor om te ontslaan, niet aan te werven of tot tijdelijke werkloosheid over te gaan. De balans? In juni van dit jaar had de cultuursector 24% minder werknemers in dienst dan in juni 2019. In juli waren het er nog altijd 14% minder. Daarnaast is het aantal gewerkte uren in mei met 43% gedaald! In juli lag dit aantal nog altijd 18% lager."</i></p> <p>Tot slot merkt Wim Demey op: <i>"Terwijl het land zich herstelde en de daling van de activiteit (BNP) van alle activiteiten samengenomen in juni nog slechts 1,7% bedroeg, had de cultuursector nog steeds een activiteitstekort van 22%! En nog altijd van 18% in juli. En dan heb ik het alleen nog maar over de werknemers. Want veel artiesten, muzikanten en acteurs hebben een zelfstandig statuut."</i></p> <p>Specifieke steun voor de evenementensector (Bron: l'Echo, 17.09.2020)</p> <p>Midden september keurde de Brusselse regering specifieke steun goed voor de evenementensector, het nachtleven, toerisme en cultuur door de invoering van een nieuwe premie met een totaal budget van € 30 miljoen¹⁰.</p> <p>De premiebedragen zullen tussen € 3.000 en € 9.000 liggen, afhankelijk van het omzetverlies van de onderneming.</p> <p style="text-align: center;">- November 2020</p> <p>"Het wordt waarschijnlijk een seizoen zonder voorstellingen, of toch bijna tot Kerstmis." (Bron: La Libre; 26.10.2020)</p> <p>De afgelopen acht maanden zijn voor de hele cultuursector erg moeilijk geweest. Veel concertzalen, theaters enz. moesten de deuren sluiten en tot vandaag hebben ze nog altijd niet de capaciteit of de toestemming om weer te openen voor het publiek.</p>
--	---

¹⁰ Te bevestigen

	<p>De beslissing van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest om de sector tot 19 november een totale sluiting op te leggen, zet al ons harde werk abrupt en tijdelijk op pauze. "We zijn teleurgesteld, maar we zagen het aankomen," zeggen ze bij Flagey, waar ze proberen het hoofd koel te houden. De directeur, Gilles Ledure, zegt: "Onze enige hoop is dat de huidige maatregelen de situatie echt verbeteren."</p> <p>Verbazing, drama en solidariteit in de culturele wereld (Bron: La Libre, 24.10.20)</p> <p>De Brusselse regering beval maandag na een unanieme beslissing de sluiting voor vier weken van alle culturele locaties (bioscopen, Franstalige en Nederlandstalige theaters, culturele centra, concertzalen, musea enz.).</p> <p>Michel Draguet, directeur van het Museum voor Schone Kunsten: "(...) Nu moeten alle bestuursniveaus, ook het Brusselse Gewest, dat deze beslissing heeft genomen, de musea, die al veel van hun bezoekers hebben verloren, in het bijzonder buitenlanders, te hulp schieten. Anders zouden we het personeel al in het voorjaar niet meer kunnen betalen. "Wij leveren het Brusselse gewest meer op in termen van economische voordelen dan wat het ons zou geven."</p>
--	--

Bron: hub.brussels

2.2. FOCUS OP DE MEEST GETROFFEN ACTOREN

2.2.1. De bedrijven

2.2.1.1. Min of meer negatieve gevolgen, afhankelijk van de activiteitssector

Ter herinnering: wat de impact op de economische activiteit op algemeen niveau betreft, onderscheidt hoofdstuk 2.1 vier verschillende perioden sinds het uitbreken van de Covid-19-crisis:

- > een diepe recessie van maart tot midden mei;
- > een duidelijk maar gedeeltelijk herstel van midden mei tot augustus;
- > een stagnatie van september tot oktober;
- > een terugval in november.

In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de beschikbare cijfers voor de verschillende activiteitssectoren. **De gezondheids crisis heeft een verschillend effect op de economische activiteit al naargelang de periode en de sector.** Het effect verschilt onder meer **afhankelijk van het soort beperkingen en de aard van de activiteit** van de betrokken sectoren.

Tabel 1 geeft de nationale resultaten van de ERMG-enquête voor een selectie van belangrijke sectoren. Aan de hand van deze cijfers kunnen we de door de bedrijven gerapporteerde omzetverliezen in de loop der tijd volgen en zien welke activiteitensectoren het meest hebben geleden.

Het gebruik van gegevens voor heel België is noodzakelijk omdat de representativiteit van de bevraagde ondernemingen over het algemeen niet volstaat om gedetailleerde sectorale cijfers voor het Brussels Gewest te kunnen geven. Uit de analyse van de gegevens per gewest blijkt evenwel dat **de impact van de crisis op de verschillende sectoren relatief homogeen is, ondanks enkele specifieke gewestelijke kenmerken**. De nationale cijfers geven dan ook relevante inzichten voor de analyse van wat is gebeurd in het Brussels Gewest.

De laatste drie kolommen van tabel 1 geven een schatting van het aantal Brusselse banen (volgens de plaats van tewerkstelling) dat getroffen wordt door tijdelijke werkloosheid (op basis van de gegevens van de RSZ over de banen).

De genoemde sectoren in tabel 1 kunnen worden gegroepeerd in drie categorieën, die hieronder nader worden geanalyseerd:

- > extreem kwetsbare sectoren;
- > sectoren met risico op terugval;
- > minder blootgestelde sectoren.

TABEL 1: OMZETVERLIES EN TIJDELIJKE WERKLOOSHEID VOOR BEPAALDE SECTOREN

Sector	Omzetverlies op Belgisch niveau (in % van het niveau van vóór de crisis)			Tijdelijke werkloosheid in het BHG (banen)		
	Gemiddel de maart-mei (I)	Gemiddel de mei (II)- augustus	Gemiddel de sept.-nov.	April (aantal)	Sept. (aantal)	Sept. (% aandeel)
Kwetsbare sectoren						
Horeca	-89	-63	-56	19.345	9.851	38,5
Evenementen en recreatieve activiteiten	-86	-81	-77	3.130	741	7,8
Risicosectoren						
Detailhandel - non-food	-71	-14	-29	12.569	1.377	7,4
Wegvervoer (personen)	-61	-36	-16	234	137	6,3
Vervaardiging van transportmaterieel	-54	-20	-17	3.069	672	17,3
Groothandel	-46	-21	-14	7.506	882	4,2
Bouw	-41	-13	-9	7.277	727	5,7
Minder blootgestelde sectoren						
Human resources	-35	-23	-12	29.607	5.228	8,8
Engineeringdiensten	-29	-13	-19	1.872	117	1,5
Communicatie, IT, software	-24	-21	-14	4.110	551	1,8
Logistiek	-20	-26	-13	2.513	377	3,6
Advies aan ondernemingen	-19	-15	-12	2.335	494	3,4
Bank- en verzekeringswezen	-13	-10	-9	2.486	195	0,4
Detailhandel – food	-6	-3	-7	2.291	570	4,1
Totaal sectoren ERMG	-32	-20	-15			

Bronnen: NBB-ERMG, RSZ; berekeningen: BISA

Opmerking: Mei (I) staat voor de ERMG-enquête van 12 mei 2020 en mei (II) voor de enquête van 26 mei 2020

Extreem kwetsbare sectoren: sectoren die zeer zwaar getroffen zijn door de eerste lockdown en die sindsdien geen echte verbetering hebben gekend

Onder deze groep van sectoren vallen activiteiten waarin de dimensie sociaal contact bijzonder belangrijk is en de mogelijkheden voor telewerk heel beperkt zijn. **Daartoe behoren de evenementen- en recreatiesector en de horeca, die zich in het najaar allebei in een heel kwetsbare situatie bevinden.**

Tijdens de lockdown in het voorjaar kwam de activiteit in deze sectoren vrijwel tot stilstand, waarbij de ondervraagde bedrijven gemiddeld tussen 89% en 86% aan omzetverlies rapporteerden. Hoewel de horeca en in mindere mate de evenementensector in de zomer een lichte verbetering optekenden, is hun activiteitsverlies tot vandaag nog altijd aanzienlijk. In de periode van september tot november

vertoont de omzet in de horeca en de evenementenbranche gemiddeld nog steeds een daling van respectievelijk 56% en 77% ten opzichte van het niveau van voor de crisis. Dit zijn dus de twee enige sectoren die sinds het uitbreken van de crisis nog geen echte beterschap hebben vastgesteld.

Dat de situatie in deze sectoren nog altijd bijzonder moeilijk is, is te wijten aan verschillende factoren:

- > ze behoren tot de laatste sectoren die hun activiteit konden hervatten na de exit;
- > er werden hun nog steeds aanzienlijke beperkingen opgelegd om de social distancing te kunnen naleven;
- > doordat de consumptie in deze sectoren sterk afhankelijk is van sociale contacten, is er nog steeds weinig vraag (terughoudendheid van de consument, minder publiek door de afwezigheid van pendelaars en toeristen, zie [hoofdstuk 2.1.2.](#)).

De nieuwe beperkingen in verband met de nieuwe, gedeeltelijke lockdown om het hoofd te bieden aan de tweede besmettingsgolf, kunnen de toch al kwetsbare situatie van de horeca en de evenementensector nog verder verslechteren.

In termen van economische activiteit is het gewicht van deze sectoren echter vrij gering in het Brussels Gewest (slechts 3% van de gewestelijke toegevoegde waarde). Ze zijn belangrijker in termen van werkgelegenheid, met een aandeel van 6% van de interne werkgelegenheid in Brussel¹¹.

Wat de tijdelijke werkloosheid betreft, maakt de horecasector deel uit van de sectoren die het meest gebruik hebben gemaakt van tijdelijke werkloosheid om de daling van de activiteit te compenseren. In april, op het dieptepunt van de crisis, waren in de Brusselse horeca 19.345 werknemers tijdelijk werkloos, d.w.z. 72% van de werknemers in de sector. In de loop van de maanden verbeterde de situatie, maar in september waren nog altijd 9.851 werknemers tijdelijk werkloos, wat neerkomt op 38,5% van de werknemers in de sector. Het aantal blijft hoog en bovendien was de horeca alleen al goed voor 38% van het totale aantal banen dat werd getroffen door tijdelijke werkloosheid in het Brussels Gewest.

Sectoren met risico op terugval: sectoren die zwaar getroffen werden door de eerste lockdown en die vervolgens een duidelijk herstel meemaakten, maar in geval van nieuwe beperkingen aan een aanzienlijk risico op terugval blootgesteld blijven

Deze groep omvat voornamelijk de **non-food detailhandel**, die erg te lijden had onder de sluiting van niet-essentiële winkels in het voorjaar, met een gemiddeld omzetverlies van 71%. Ook andere sectoren leden aanzienlijke verliezen, variërend van 61% tot 41%: het **personenvervoer over de weg**, de **productie van transportmaterieel** (voornamelijk vertegenwoordigd door de Audi-fabriek in Vorst wat Brussel betreft), de **groothandel** en de **bouwnijverheid**.

Gemeenschappelijke kenmerken van de meeste van deze sectoren zijn de gemiddelde intensiteit van het sociale contact en de geringe mogelijkheid tot telewerken. De activiteit in deze sectoren kende een duidelijk (hoewel gedeeltelijk) herstel na de versoepeling van de maatregelen van de eerste lockdown. Het zijn evenwel **sectoren met een aanzienlijk risico op terugval van hun activiteit** indien nieuwe beperkingen worden opgelegd, vooral als het gaat om een volledig of gedeeltelijk verbod op bepaalde activiteiten.

¹¹Bron: INR, gewestelijke rekeningen. De interne werkgelegenheid is de werkgelegenheid van personen die in een bepaald gebied werken, ongeacht of ze daar al dan niet wonen. Naast de gegevens van de gewestelijke rekeningen die in dit deel worden gebruikt om de interne werkgelegenheid te analyseren, zijn er nog andere bronnen omtrent dit thema. Zie de woordenlijst voor meer informatie over deze statistiek.

Dit geldt al voor de **non-food detailhandel, die begin november opnieuw werd getroffen door de verplichting om bepaalde niet-essentiële winkels te sluiten**. Volgens de laatste cijfers van de ERMG-enquête klom de omzetzaling in deze sector in november weer tot 51%. Nu de feestdagen naderen, een cruciale periode voor de verkoop in deze sector, zal de impact de komende weken afhangen van de vraag of de door de overheid opgelegde beperkingen worden gehandhaafd of versoepeld.

Ook de groothandel en de productie van transportmaterieel gingen er in november op achteruit, maar niet zo erg. Voor de andere sectoren in deze groep zullen we de resultaten van toekomstige enquêtes moeten afwachten om de impact van de nieuwe, gedeeltelijke lockdown van dit najaar te kennen.

De bedrijven die actief zijn in de non-food detailhandel maakten tijdens de eerste golf van de pandemie in het voorjaar intensief gebruik van het systeem van tijdelijke werkloosheid, met een piek van 12.567 tijdelijk stopgezette banen in april (d.w.z. 2/3 van het personeelsbestand in de sector en 12% van het gewestelijke totaal). Door de opleving van de activiteit sinds de opheffing van de beperkingen daalde dit cijfer in september tot iets meer dan 1377, maar de tijdelijke werkloosheid zal in het vierde kwartaal van 2020 heel waarschijnlijk weer toenemen als gevolg van de nieuwe stijging van het aantal besmettingen en de gedeeltelijke lockdown, ingevoerd begin november. Ook in de andere sectoren van deze groep lag de tijdelijke werkloosheid in september een stuk lager dan in april.

Minder blootgestelde buffersectoren: sectoren die minder of slechts in geringe mate werden getroffen door de eerste lockdown en de algemene impact op de economische bedrijvigheid in Brussel helpen verzachten

De laatste groep bestaat uit verschillende sectoren die relatief minder zwaar werden getroffen door de economische gevolgen van de eerste golf van de coronapandemie, met een omzetverlies van minder dan 40% op het hoogtepunt van de crisis. In het algemeen is de activiteit in deze sectoren relatief weinig afhankelijk van sociale contacten en biedt ze meer mogelijkheden voor telewerk.

Deze sectoren omvatten **voornamelijk dienstverlenende activiteiten voor zowel bedrijven als particulieren**, zoals human resources (inclusief uitzendwerk en schoonmaakactiviteiten), engineeringdiensten, ICT, vrije beroepen, logistiek, bedrijfsadviesing en bank- en verzekeringsdiensten. Deze twee sectoren zijn samen goed bijna een derde van de toegevoegde waarde en een kwart van de werkgelegenheid in het Brussels Gewest. Daarvan leed de financiële en verzekeringssector het minste omzetverlies (-13% tot -9%, afhankelijk van de periode). Dit element speelde op algemeen niveau in het voordeel van de Brusselse economie, aangezien het economische gewicht van deze sector in het Brussels Gewest veel groter is dan in de twee andere gewesten.

De sector die het minst door de crisis is getroffen, is echter veruit die van de voedingswinkels. Doordat de essentiële winkels open mochten blijven, bleef de daling van deze activiteit gedurende de hele crisis beperkt tussen -7% en -3%.

Over het geheel genomen bleven de sectoren in deze derde groep dus relatief gespaard, ook op het hoogtepunt van de crisis, en kenden hun activiteiten de afgelopen maanden een gunstige ontwikkeling. Bijgevolg **zouden deze sectoren de Brusselse economie de komende maanden moeten blijven ondersteunen en de waarschijnlijke terugval van de economische activiteit** als gevolg van de gedeeltelijke nieuwe lockdown van dit najaar moeten helpen verzachten.

In deze sectoren viel het beroep op tijdelijke werkloosheid tussen april en september zeer sterk terug en zou het ook in het vierde kwartaal van 2020 over het algemeen beperkt moeten blijven. Uit de laatste beschikbare cijfers blijkt bijvoorbeeld dat in september slechts 0,4% (d.w.z. amper 195 banen) van de werknemers in de bank- en verzekeringssector door tijdelijke werkloosheid werd getroffen. Voor human resources bedroeg dit aandeel in augustus 8,8%, d.w.z. 5.228 banen. Met dit aantal was de hr-sector goed voor een vijfde van de tijdelijke werkloosheid in het Brussels Gewest.

2.2.1.2. Zelfstandigen en zeer kleine ondernemingen verliezen meer omzet en lopen een groter risico om failliet te gaan

Uit de resultaten van de ERMG-enquête blijkt dat **kleinere bedrijven meer te lijden hebben onder de negatieve gevolgen van de gezondheids crisis**. Omzetverlies, liquiditeitsproblemen, het risico op faillissement of de mate van zorg: alle indicatoren van de enquête zijn ongunstiger voor zelfstandigen en zeer kleine ondernemingen (zko's, met 1 tot 10 werknemers) dan voor grotere ondernemingen.

Dit komt onder andere door:

- > de relatief kleinere aanwezigheid van kleine ondernemingen in de als essentieel erkende sectoren¹²; dit heeft tot gevolg dat ze in hogere mate werden blootgesteld aan de door de overheid opgelegde sluiting tijdens de lockdown in het voorjaar en de gedeeltelijke nieuwe lockdown in het najaar;
- > meer moeilijkheden voor kleine ondernemingen om de verplichtingen inzake social distancing te doen naleven en de problemen met de bevoorrading en eventuele personeelstekorten op te lossen;
- > de kleinere initiële kasreserves van kleine ondernemingen: Volgens een studie van Belfius¹³ over de financiële situatie van kleine en middelgrote ondernemingen (kmo's) vóór de crisis beschikt 20,3% van de entiteiten over onvoldoende liquiditeit, waardoor ze op zeer korte termijn in hun voortbestaan worden bedreigd. Hun vlottende activa (vorderingen, liquide middelen enz.) zouden niet volstaan om hun kortetermijnschulden (leveranciers enz.) te dekken.

In de maand april verloren de zelfstandigen en de zko's gemiddeld 63% en 58% van hun gebruikelijke omzet, terwijl de verliezen in de andere categorieën minder groot waren (-gemiddeld 43% voor ondernemingen met meer dan 10 werknemers).

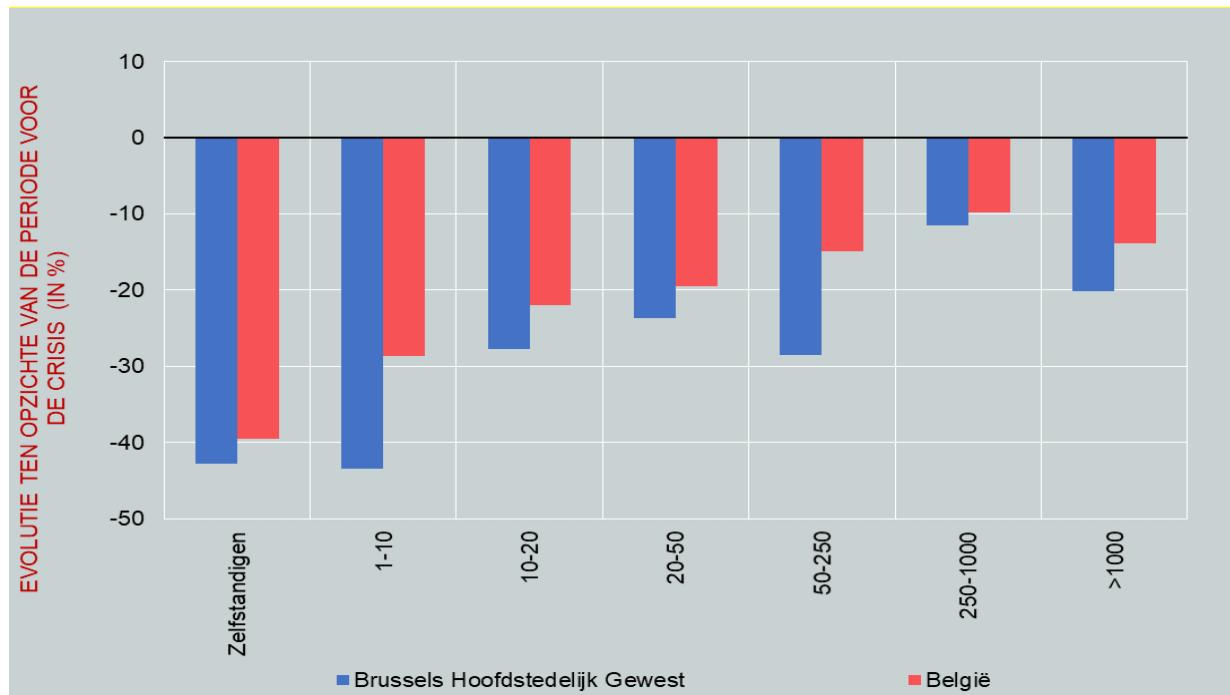
Bovendien hadden de zelfstandigen en de zko's ook minder baat bij de adempauze midden mei. Uit de resultaten van de ERMG-enquête van 21 oktober blijkt dat deze twee categorieën van ondernemingen in het najaar nog steeds in grote moeilijkheden verkeren, met een omzetverlies van 43% ten opzichte van het niveau van vóór de crisis (grafiek 9). Voor de grotere categorieën liggen de gerapporteerde verliezen in oktober onder de grens van de 30%.

Over het geheel genomen **werden de bedrijven in het Brussels Gewest in grotere mate getroffen dan op Belgisch niveau**, in het bijzonder wat de ondernemingen met 1 tot 10 en 50 tot 250 werknemers betreft. Dat de Brusselse ondernemingen meer te lijden hebben, valt onder andere te verklaren door de afwezigheid van pendelaars (als gevolg van telewerk) en toeristen (zowel vrijetijds- als zakentoeeristen).

¹² de handelszaken, private en publieke bedrijven en diensten die noodzakelijk zijn voor de bescherming van de vitale belangen van de Natie en de behoeften van de bevolking, behorend tot de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke machten, medische zorg, voeding, zorg en opvang, scholen, veiligheid, transport, media, energie en afvalophaling en -verwerking.

¹³ <https://www.belfius.be/retail/nl/publicaties/actualiteit/2020-w15/covid-kmo/index.aspx>

GRAFIEK 9: IMPACT VAN DE COVID-19-CRISIS OP DE OMZET VAN DE BEDRIJVEN PER OMVANG IN OKTOBER 2020, ENQUÊTERESULTATEN

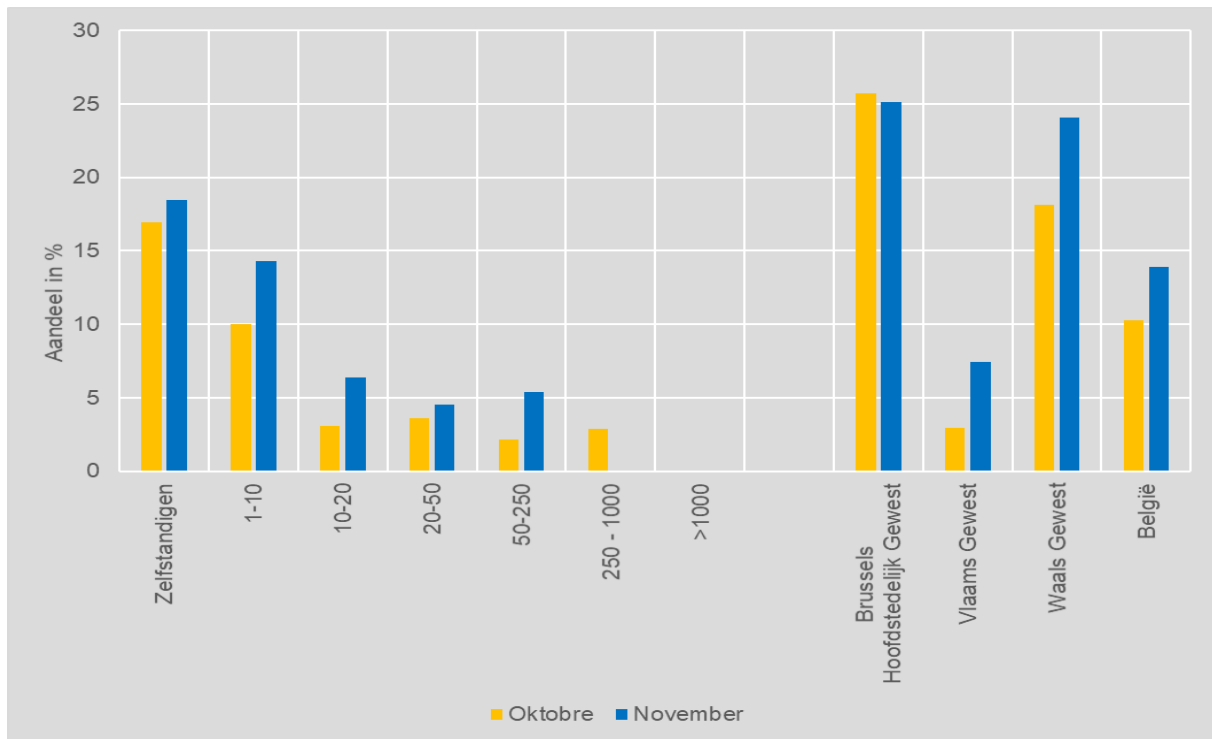
Bron: NBB - ERMG (21 oktober 2020), berekeningen: BISA

Het herstel in de zomer was slechts gedeeltelijk en **de nieuwe terugval van de activiteit in het najaar en de sombere economische vooruitzichten verhogen het risico op faillissement voor de ondernemingen**. Volgens de ERMG-enquête is het aandeel van de Belgische ondernemingen die het waarschijnlijk of zeer waarschijnlijk achten dat ze in de komende weken of maanden een faillissement zullen aanvragen, gestegen van 10% in oktober tot 14% in november.

Zelfstandigen en zko's (met 1 tot 10 werknemers) lopen een aanzienlijk groter risico om failliet te gaan dan grotere bedrijven, ongeacht beschouwde de periode tijdens deze gezondheids crisis. **In november achtte 18% van de ondervraagde zelfstandigen en 14% van de ondervraagde zko's het waarschijnlijk of zeer waarschijnlijk dat ze de komende weken of maanden failliet zouden gaan (grafiek 10)**. Voor ondernemingen met 10 tot 50 werknemers bedraagt het risico op een faillissement ongeveer 5%.

In het algemeen is de perceptie van het risico op faillissement in het Brussels Gewest iets negatiever dan in Wallonië en beduidend negatiever dan in Vlaanderen. Zo **antwoordde 25% van de ondervraagde bedrijven in Brussel dat ze gevaar liepen op faillissement**, tegenover 24% in Wallonië en slechts 7% in Vlaanderen. De toename van het faillissementsrisico die in november werd vastgesteld, betrof alleen het Vlaamse en Waalse Gewest, terwijl de perceptie in het BHG stabiel bleef nadat ze in oktober al was verslechterd.

GRAFIEK 10: FAILLISSEMENTEN DIE ALS WAARSCHIJNLIJK OF ZEER WAARSCHIJNLIJK WORDEN BESCHOUWD IN DE KOMENDE WEKEN OF MAANDEN, AFHANKELIJK VAN HET GEWEST EN DE GROOTTE VAN DE ONDERNEMING

Bron: NBB - ERMG (21 oktober 2020), berekeningen: BISA

Sommige sectoren staan meer bloot aan het risico op faillissement. **Tot de sectoren met een bovengemiddeld risico** (d.w.z. 12%) behoren het **personenvervoer over de weg (38%), de horeca (29%), de evenementensector (28%) en de non-food detailhandel (17%)**. In alle vier de sectoren is het risico op faillissement tussen oktober en november toegenomen.

Met de verlenging van de crisis is het risico op faillissement niet langer beperkt tot bedrijven die al voor het uitbreken van de crisis kwetsbaar waren. Ondernemingen die vóór de crisis gezond waren, hebben nu te kampen met liquiditeitsproblemen die, naarmate de moeilijkheden voortduren, kunnen omslaan in insolventie en leiden tot een faillissement. Volgens de ERMG-enquête zijn inkomensverlies en betalingsachterstand de belangrijkste oorzaken van de liquiditeitsproblemen. De resultaten van de enquête van november suggereren dat de **liquiditeitsproblemen sinds oktober zijn verergerd**:

- > het percentage bedrijven dat melding maakt van moeilijkheden in dit verband steeg licht van 32% in oktober tot 35% in november;
- > 27% van de in november ondervraagde bedrijven zei dat ze hoogstens nog drie maanden aan hun huidige financiële verplichtingen konden voldoen zonder een beroep te doen op extra kapitaalinjecties of leningen. In oktober was dit cijfer nog 23%.

Op sectoraal niveau is de liquiditeitspositie van bedrijven in de non-food detailhandel, het transport en de logistiek sterk verslechterd.

Maar hoewel het risico op faillissement bestaat en toeneemt, zijn de feitelijke faillissementen nog niet geregistreerd. De verwachte omwentelingen zijn nog niet merkbaar in de maandcijfers van maart tot augustus 2020 betreffende op de demografie van de ondernemingen. **Tussen maart en oktober 2020 daalde het totale aantal faillissementen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zelfs sterk ten overstaan van het vorige jaar:** 59% minder dan in dezelfde periode in 2019. Het aantal stopzettingen tussen maart en augustus is ook minder groot in 2020 dan in 2019. Het lage aantal stopzettingen sinds het begin van de Covid-19-crisis kan onder andere worden verklaard door de volgende elementen:

- > Ten eerste voerde de federale regering tussen 18 maart en 17 juni een eerste **moratorium op faillissementen**, gevolgd door een tweede moratorium vanaf november, dat tot 31 januari 2021 zou moeten duren;
- > Ten tweede hebben de lockdownmaatregelen die vanaf maart zijn genomen, de werking van de ondernemingsrechtbanken en de administratieve processen aanzienlijk vertraagd.

Op lange termijn kan echter worden verwacht dat de lange duur van de Covid-19-crisis en de mogelijke opheffing van de verschillende maatregelen die het tot nu toe mogelijk hebben gemaakt om het aantal stopzettingen van activiteiten te beperken, de demografie van de Brusselse bedrijven uiteindelijk zal benadelen.

2.2.1.3. Rol van de locatie van verkooppunten op de veerkracht van ondernemers

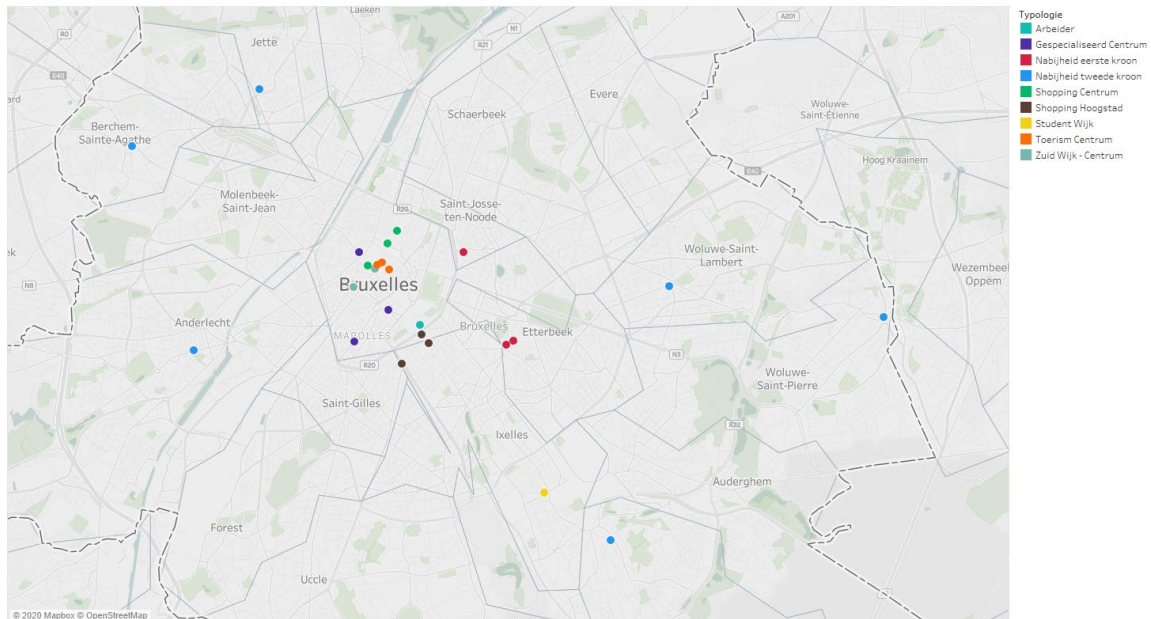
De locatie kan een beslissende invloed hebben op het bezoek aan de verkooppunten, zelfs al zijn ze niet onderhevig aan de sluitingen die door de gezondheids crisis worden opgelegd. Via een analyse van het aantal bezoekers van de winkelwijken laat hub.brussels zien dat de geografische ligging een bepalende factor is voor de veerkracht van ondernemers in de context van de Covid-19-crisis. Opgemerkt moet worden dat in dit hoofdstuk, geschreven door hub.brussels, het begrip 'handelszaak' verwijst naar elke ruimte die is uitgerust met een uithangbord en/of een uitstalraam dat een activiteit aankondigt (of bedoeld is om deze aan te kondigen) die de verkoop van goederen en/of diensten voor particulieren betreft. De verkoop in deze vestigingen kan dus zowel gelinkt worden aan de detailhandel als aan de horecasector of aan elke andere sector die producten aan particulieren kan verkopen.

Evolutie van het aantal klanten in de belangrijkste winkelwijken in 2020

hub.brussels beschikt momenteel over zo'n 30 operationele personentellers (zie **onderstaande kaart 1**). Ze tellen het aantal voorbijgangers in de belangrijkste winkelstraten van Brussel via een wifisignaal dat door hun smartphone wordt uitgezonden. Deze detectoren zijn geïnstalleerd in partnerwinkels, die hun interesse hebben geuit in het monitoren van het dagelijkse verkeer van potentiële kopers voor hun deur. Met behulp van deze technologie werd het winkelstraatverkeer het hele jaar 2020 gevolgd. Aangezien er geen ander vergelijkingsjaar was, werd de referentieperiode bepaald tussen 01/01/2020 en 15/03/2020.

KAART 1: TELPUNTEN VAN BEZOEKERS IN DE VOORNAAMSTE WINKELSTRATEN IN BRUSSEL

Kaarten met telpunten

Bron: hub.brussels 2020

Algemene evolutie

De constante tellingen tijdens 2020 tonen aan dat het aantal bezoekers aan de Brusselse winkelstraten vanaf de 12de week (16 tot 22 maart), een periode waarin alleen essentiële winkels open mochten blijven, sterk is teruggelopen.

De belangrijkste winkelstraten in Brussel verloren tijdens deze week gemiddeld 73% van hun klantenkring en tijdens de lockdown tot 85%. Deze lage opkomst hield meer dan 7 weken aan, meer bepaald tot 11 mei, toen de niet-essentiële handelszaken¹⁴ opnieuw de deuren mochten openen voor hun klanten (fase 1B van de exit - week 20).

De winkelstraten moesten dus wachten tot week 20 om 54% van hun gebruikelijke klantenkring terug te zien.

Het wekelijkse bezoekersaantal steeg verder tot 61% van de gebruikelijke klantenkring toen de contactzaken (kapsalons, massagecentra, fitnesscentra enz.) op 18 mei opnieuw opengingen (fase 2 - week 21).

Op 8 juni gingen de cafés en restaurants weer open (fase 3 - week 24). Tijdens de maand juni stabiliseerde het totale bezoekersaantal aan de Brusselse winkelstraten zich boven de 65% van het gebruikelijke aantal.

De maanden juli en augustus waren kalmer en het bezoekersaantal bedroeg niet meer dan 60% van het gebruikelijke cliënteel.

¹⁴ Een niet-essentiële handelszaak is een winkel die niet is opgenomen in de lijst van essentiële handelszaken http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi/article_body.pl?language=nl&pub_date=2020-10-28&caller=summary&numac=2020010455

Vanaf 27 juli 2020 (week 31) waren boodschappen en winkelen in het algemeen alleen nog individueel toegestaan vanwege een tijdelijke toename van het aantal besmettingen. De duur van de boodschappen was bovendien beperkt tot 30 minuten. Deze periode viel ook samen met de start van de zomerkoopjes van 2020, die dit jaar werden uitgesteld. Dit uitstel speelde echter niet in het voordeel van de handelaars. Zo trok het centrum van Brussel slechts 40% van zijn vaste klanten aan.

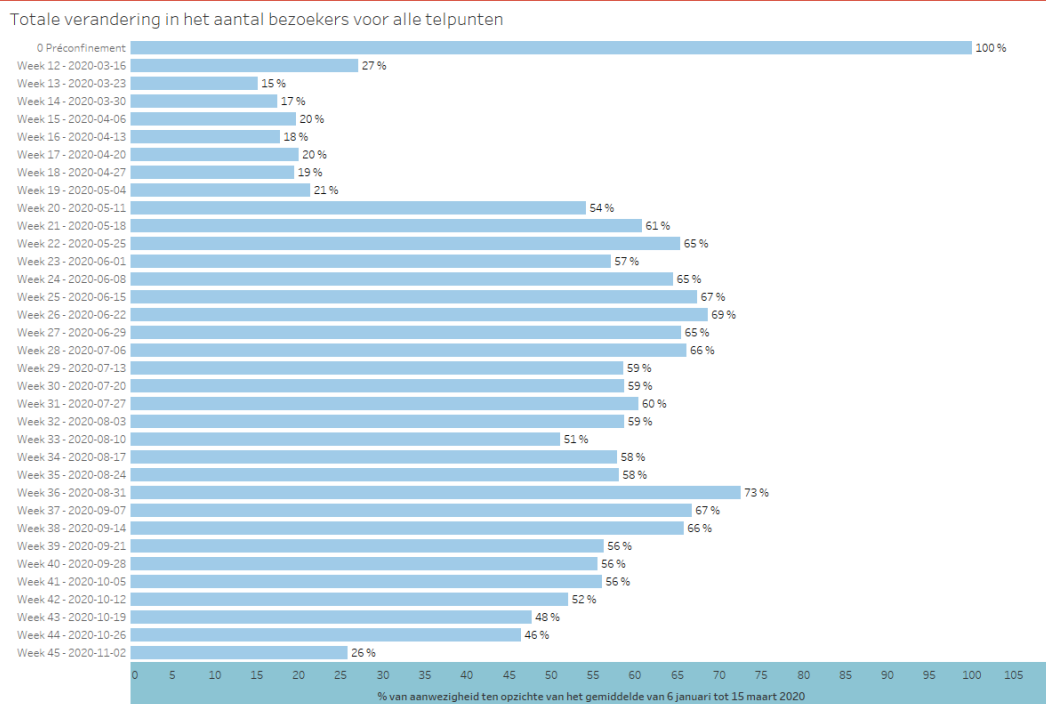
Vanaf 20 augustus (week 34) stabiliseerde het aantal besmettingen zich en kon er weer normaal worden gewinkeld. Vanaf dat ogenblik liet de NVR toe om per twee boodschappen te doen en te winkelen in het algemeen, zonder een bepaalde tijdslimiet. Gevolg: Het bezoekersaantal aan **alle winkelstraten steeg tot 58% van het gebruikelijke niveau.**

In de week van 31 augustus (week 36) begon het schooljaar onder code geel, 5 dagen per week. In deze context stellen we een piek vast in het bezoekersaantal aan de belangrijkste winkelstraten. Op dat ogenblik recupereerden alle Brusselse winkelstraten **tot meer dan 70% van hun klanten.**

Vervolgens liep het algemene bezoekersaantal in **september en oktober** geleidelijk weer met **10%** terug, **tot de tweede lockdown begin november.**

Op 2 november ging België voor de 2de maal in lockdown. De Brusselse winkelwijken zagen hun bezoekersaantal opnieuw een duik nemen naar 26% van het gebruikelijke niveau.

GRAFIEK 11: EVOLUTIE VAN BEZOEKERSAANTALLEN VOOR ALLE BESTUDEERDE TELPUNTEN

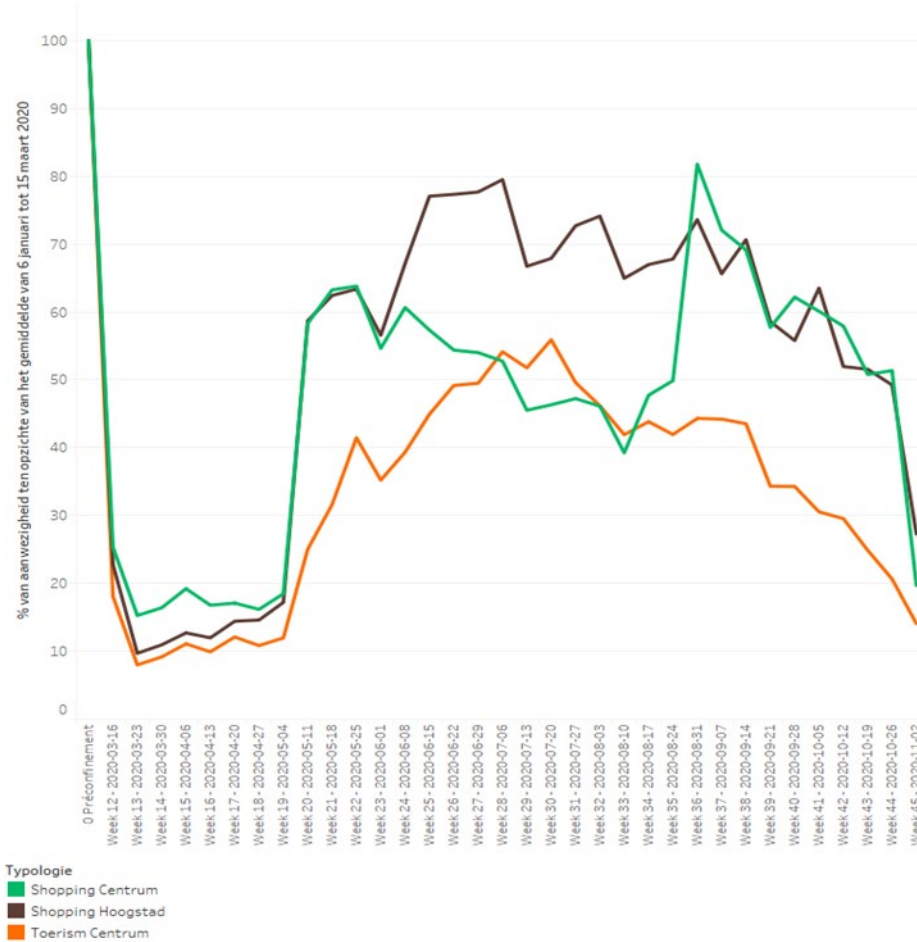
Bron: hub.brussels 2020

Evolutie per type winkelwijk

In het vorige deel bestudeerden we de algemene impact van de crisis op de voetgangersstromen. We stelden evenwel een heel verschillend effect vast al naargelang het type winkelwijk. Deze verschillen worden in de onderstaande tabel en grafieken gedetailleerd weergegeven (bron: hub.brussels 2020):

GRAFIEK 12 : AANWEZIGHEIDSTRENDS PER TYPOLOGIE : SHOPPING CENTRUM, SHOPPING HOOGSTAD, TOERISM CENTRUM

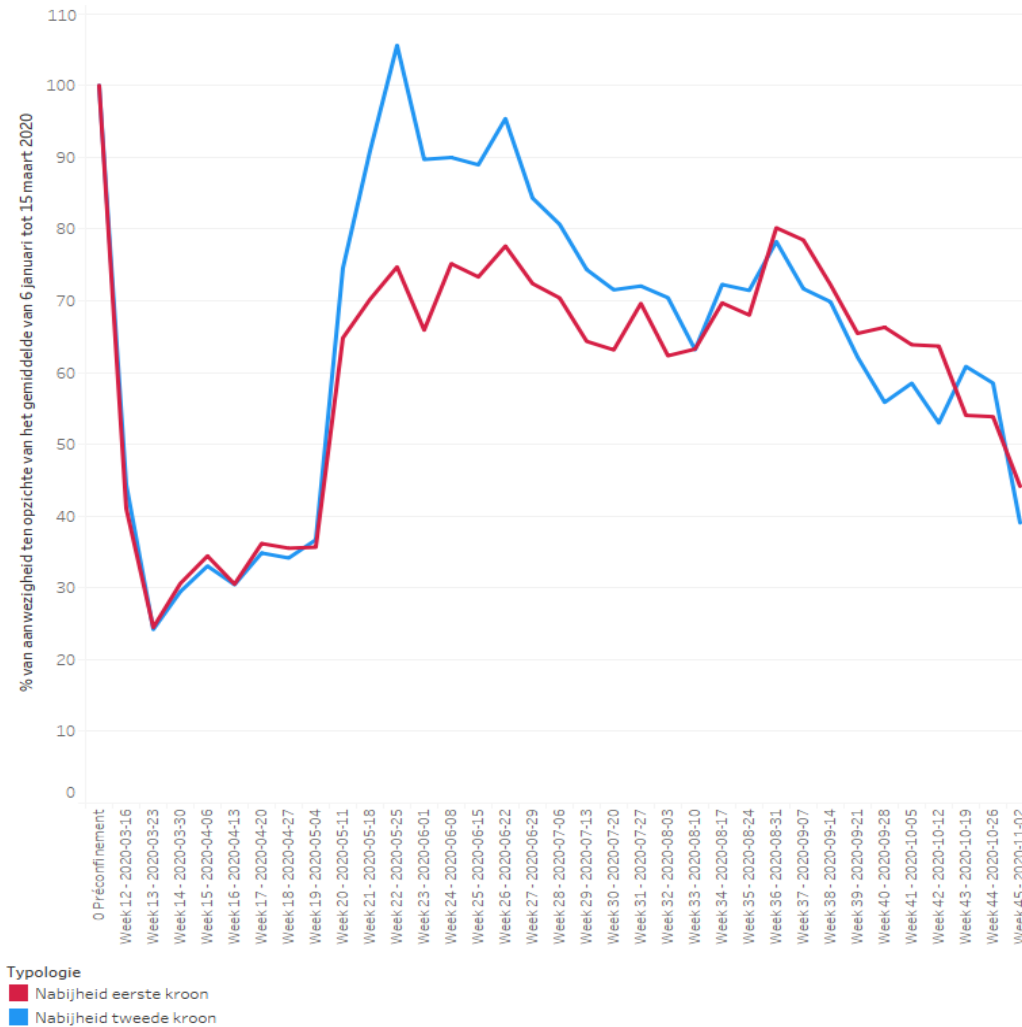
Aanwezigheidstrends voor de typologieën : Shopping Centrum, Shopping Hoogstad, Toerism Centrum

Bron: hub.brussels 2020

GRAFIEK 13: AANWEZIGHEIDSTRENDS VOOR DE WIJKEN: NABIJHEID EERSTE KROON EN NABIJHEID TWEEDE KROON

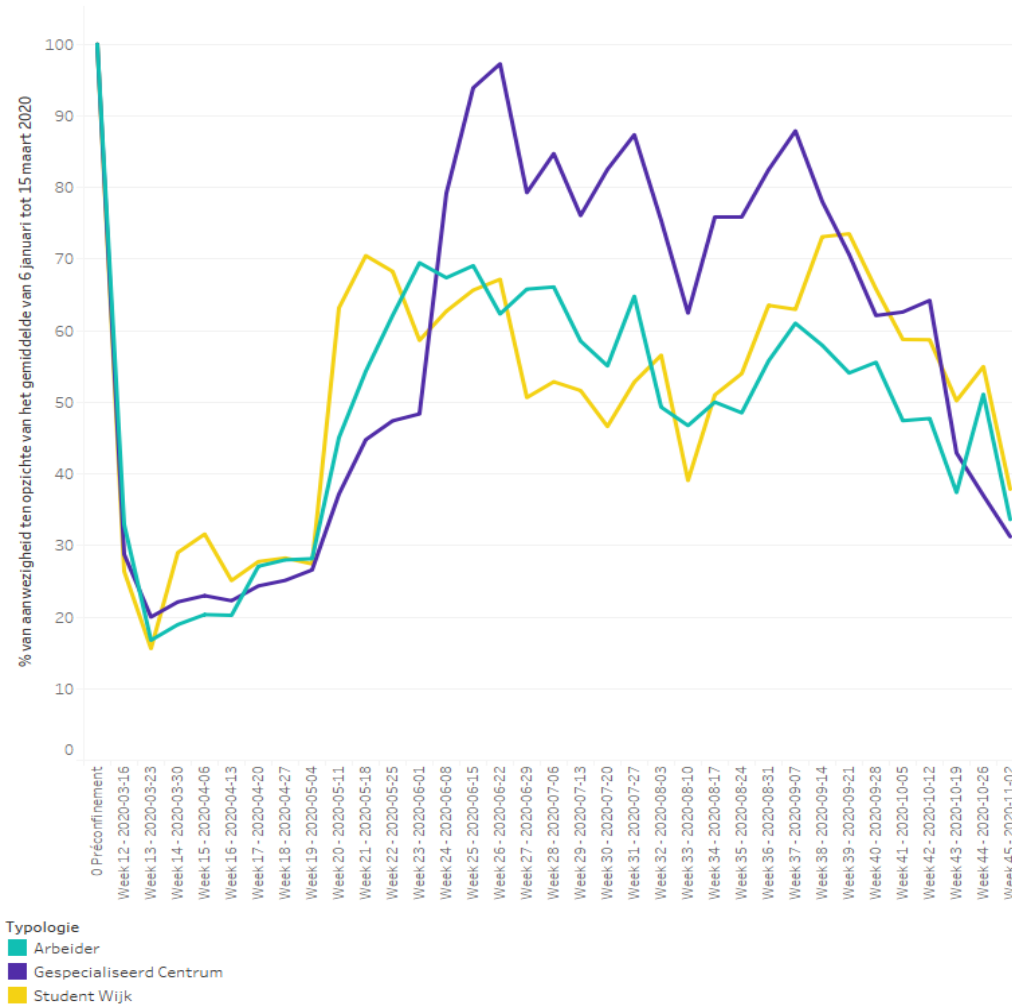
Aanwezigheidstrends voor de typologieën : Nabijheid eerste kroon et Nabijheid tweede kroon

Bron: hub.brussels 2020

GRAFIEK 14: AANWEZIGHEIDSTRENDS VOOR DE TYPOLOGIEËN ARBEIDER, GESPECIALISEERD CENTRUM EN STUDENTENWIJK

Aanwezigheidstrends voor de typologieën : Arbeider, Gespecialiseerd Centrum, Student Wijk

Bron:hub.brussels 2020

Typologie	Definitie	Impact
Woonbuurten 1ste kroon	Winkelstraten van wijken gelegen tussen de lanen van de Kleine en de Middenring, de Churchillaan (in het zuiden), de militaire lanen (in het oosten: Generaal Jacques, Generaal Meiser, Brand Whitlock, August Reyers, Generaal Wahis) en de spoorweg (in het westen). Wegens haar ruimtelijke uitgestrektheid wordt Brussel Stad afzonderlijk beschouwd.	<ul style="list-style-type: none"> - Eerste lockdown: veerkrachtige wijken. Behoud van 25% à 35% van de klantenkring dankzij hun grote aanbod aan voeding en essentiële goederen - Exit: Er moet worden gewacht op de heropening van de horecasector om 75% van de klantenkring terug te winnen - Begin van de tweede lockdown: Behoud van 40% van de voorbijgangers
Woonbuurten 2de kroon	Winkelstraten in de buitenste gebieden van de stad, voorbij de Middenring: Churchillaan (in het zuiden), militaire lanen (in het oosten: Generaal Jacques, Generaal Meiser, Brand Whitlock, Auguste Reyers, Generaal Wahis) en de spoorwegen (naar het westen).	<ul style="list-style-type: none"> - Eerste lockdown: veerkrachtige wijken. Behoud van 25% à 35% van de klantenkring dankzij hun grote aanbod aan voeding en essentiële goederen - Exit: het bezoekersaantal bereikt 70% van het gebruikelijke niveau vanaf de 2de week van de exit en 100% in de 3e week. - Begin van de tweede lockdown: Behoud van 40% van de voorbijgangers
Winkelen in de binnenstad	Gespecialiseerde winkelstraten in het centrum van de stad die profiteren van een stroom van meer dan 20.000 voetgangers per dag (in normale tijden)	<ul style="list-style-type: none"> - Eerste lockdown: Daling van het bezoekersaantal met 80 tot 90%. - Exit: Recupereert in mei tot 60% van de klantenkring, die echter weer lijkt te verdwijnen tijdens de zomervakantie; bij het begin van het schooljaar is er opnieuw een stijging tot 80%. - Begin van de tweede lockdown: instorting van de opkomst
Winkelen in de bovenstad	Winkelstraten in de bovenstad, hoofdzakelijk gericht op shopping (Elsensesteenweg, Louizalaan ...)	<ul style="list-style-type: none"> - Eerste lockdown: Verlies van 80 tot 90% van het bezoekersaantal - Exit: in mei klimt het bezoekersaantal weer op tot 60% van het normale niveau en einde juni tot 80%. De grote straten in de bovenstad komen veel sneller uit de lockdown dan het stadscentrum. - Begin van de tweede lockdown: behoud van 25% van het gebruikelijke bezoekersaantal (tendens te bevestigen)
Gespecialiseerde zaken in stadscentrum	Winkelstraten in het stadscentrum met specifieke activiteitensectoren (horeca, tweedehands, modeontwerp, galerie, chocolade ...)	<ul style="list-style-type: none"> - Eerste lockdown: Verlies van 80 tot 90% van het bezoekersaantal - Exit: einde juni is een late tweede adem voelbaar. Het Vossenplein en de Antoine Dansaertstraat profiteerden van de heropening van de markten, restaurants en cafés en van het milde weer. In augustus daalde het bezoekersaantal sterk, om aan het begin van het schooljaar weer te stijgen. - Begin van de tweede lockdown: verlies van 70% van het bezoekersaantal
Toerisme stadscentrum	De winkelstraten in het centrum van de stad zijn vooral in trek bij de toeristen.	<ul style="list-style-type: none"> - Eerste lockdown: Verlies van 80 tot 90% van het bezoekersaantal - Exit: Begin juni: slechts een derde van het normale bezoekersaantal. Einde juli doet zich een plotse stijging voor tot 50% van het normale bezoekersaantal. Vanaf einde juli is een regelmatige daling van het aantal bezoekers te constateren en aan het begin van de tweede lockdown gaat weer 85% van het normale bezoekersaantal verloren.

Conclusie

Uit de verzamelde gegevens blijkt dat de ligging van een handelszaak een doorslaggevende invloed kan hebben op het aantal bezoekers, ook al is deze handelszaak niet onderhevig aan de sluitingen die door de gezondheids crisis zijn opgelegd. Tijdens de eerste lockdown waren de buurtwinkels in de wijken met een niet-toeristische bevolking (bijna) vol. De meer toeristische of shoppingwijken daarentegen vertonen de grootste verschillen in opkomst. Daardoor kregen ook de winkels van essentiële producten die zich in deze zones bevonden, het heel moeilijk, ook al mochten ze open blijven.

Bovendien zijn de bezoekersaantallen bij de exit lager dan in normale tijden voor alle types wijken. De negatieve impact voor de handelaars ligt dan ook voor de hand, vooral tijdens de koopjesperiode, die plaatsvond in augustus, dus tijdens de vakantie en de hittegolf.

2.2.2. Huishoudens: de financiële situatie van de Brusselse huishoudens is tijdens de lockdown in het voorjaar sterk verslechterd en blijft ook in het najaar moeilijk, vooral voor de zelfstandigen.

De economische gevolgen van Covid-19 hebben een negatieve invloed gehad op het inkomensniveau van de Brusselse huishoudens, met name door een verslechtering van hun situatie op de arbeidsmarkt (zie 2.1.3.).

Volgens de consumentenenquête van de NBB **leed 34% van de Brusselse huishoudens op het hoogtepunt van de crisis in de maanden april en mei 2020 inkomensverlies in verband met Covid-19. Bovendien bevond meer dan één op de tien huishoudens zich in die twee maanden in een uiterst kwetsbare positie.** Dit betekent dat het huishouden het hoofd moet bieden aan een inkomensverlies van minstens 10% terwijl zijn spaargeld volstaat om maximum drie maanden in zijn behoeften te voorzien.

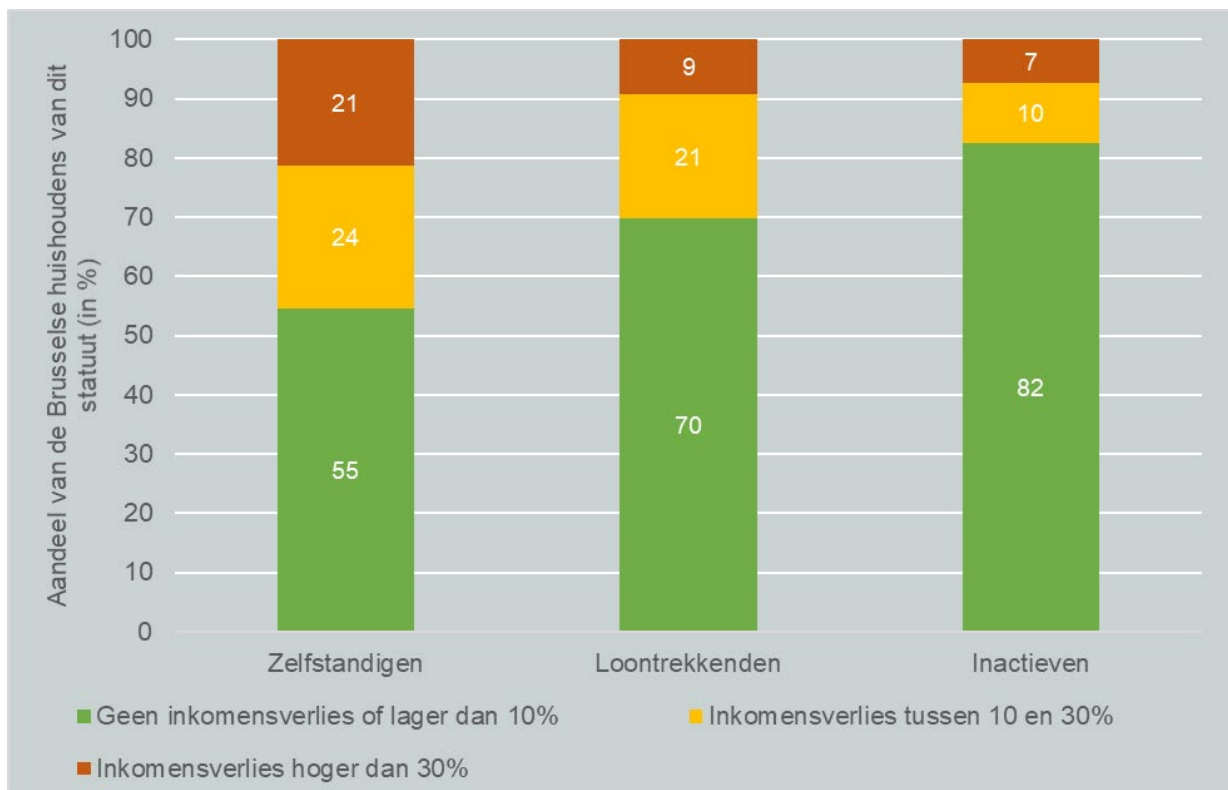
Hoewel de situatie in de zomer geleidelijk aan verbeterde, blijft ze in het najaar nog moeilijk, zoals de laatste beschikbare gegevens bevestigen: **In november 2020 schatte 9% van de Brusselse huishoudens nog steeds dat ze ten minste 30% van hun inkomen hadden verloren als gevolg van de crisis.** Ter vergelijking: in april en mei was dat percentage 14% en in oktober 7%.

De situatie is bijzonder moeilijk voor de Brusselse zelfstandigen (grafiek 15). Uit de resultaten van de enquête van november blijkt dat **45% van hen meent minstens 10% van hun inkomsten te hebben verloren.** Dit is een lichte verbetering ten opzichte van de vorige maand, toen dit aandeel 53% bedroeg. In vergelijking daarmee bleven de werknemers in loondienst relatief beter bespaard, want 8 van de 10 melden een inkomensverlies van nul of minder dan 10%.

Maar wat de vooruitzichten inzake levensonderhoud betreft, is ook hier de situatie moeilijk. Meer dan 28% van de Brusselse huishoudens die tijdens de crisis minstens 10% van hun inkomsten hebben verloren, zou het minder dan een maand volhouden met het spaargeld waarover ze beschikken.

GRAFIEK 15: INKOMENSVERLIES VAN HET HUISHOUDEN ALS GEVOLG VAN DE CRISIS, VOLGENS DE STATUS VAN DE RESPONDENT (RESULTATEN NOVEMBER 2020)

Bron: NBB (consumentenenquête - november 2020), berekeningen: BISA

De evolutie van de financiële situatie van de huishoudens in de toekomst blijft onzeker. Deze situatie moet worden gezien in de context van de steunmaatregelen voor huishoudens die de overheid sinds de maand maart heeft genomen. Deze omvatten de premie voor huurders met een laag inkomen, de tijdelijke werkloosheid voor loontrekkenden en het overbruggingsrecht voor zelfstandigen. Deze maatregelen hebben tot nu toe de gevolgen van de crisis voor de werkgelegenheid en de inkomens tijdelijk verzacht, maar de uiteindelijke opheffing ervan zou in de toekomst zwaar kunnen wegen op de financiële situatie van de huishoudens.

2.2.3. Beroepsbevolking

Deze rubriek is gebaseerd op een analyse- en prospectieverlag dat door view.brussels werd opgesteld: "Analyse- en prospectierapport: impact van de Covid-19-crisis op de Brusselse arbeidsmarkt" die op de website van view.brussels beschikbaar is.

Het aanbod van de economische activiteiten wordt bepaald door de mate waarin het menselijke kapitaal en het fysieke kapitaal op elkaar kunnen worden afgestemd. Daar moeten ondernemingen voor zorgen. Om het aanbod in stand te houden, moeten het menselijk kapitaal, het fysieke kapitaal en de ondernemingen zo goed mogelijk tegen de crisis worden beschermd.

De daling van de verkoop ten gevolge van de crisis kan het vermogen van de ondernemingen om hun werknemers te betalen, bemoeilijken. Sommige sectoren en ondernemingen kunnen die daling van hun productieve activiteiten opvangen en (al dan niet gedeeltelijk) hun personeelsbestand behouden. Andere, die al in moeilijkheden zaten voordat de crisis losbarstte, beschikken niet over die mogelijkheid. Werknemers die worden ontslagen, zien hun inzetbaarheid (of positie op de arbeidsmarkt) aangetast. Voor sommige minderheden binnen de beroepsbevolking komt de negatieve impact van het werkverlies bovenop een reeds precaire situatie, waardoor het ontslag bijzonder schadelijke gevolgen kan hebben. Net als faillissementen van ondernemingen brengt het vertrek van een deel van de beroepsbevolking uit de arbeidsmarkt een hoge kostprijs met zich mee. In deze rubriek identificeren we de delen van de beroepsbevolking waar de Covid-19-crisis waarschijnlijk de grootste schade zal berokkenen.

2.2.3.1. Gedifferentieerde impact afhankelijk van het statuut van de werknemers

De Covid-19-crisis zal niet alleen de zwakkere werknemers zwaarder treffen, die vaak actief zijn in de sectoren die de zwaarste klappen krijgen in deze crisis (handel, horeca), maar ook de kwetsbare zelfstandigen. De opkomst van nieuwe werkformules in Europa (parttime en tijdelijk werk of parttime en zelfstandige in bijberoep) impliceert dat die werknemers kwetsbaarder zijn voor een recessie, aangezien ze slechts een beperkte toegang hebben tot de sociale zekerheid en de rechten van werknemers. Hun belangen worden ook slechts tot op zekere hoogte door de sociale partners verdedigd¹⁵.

Het economische herstel kan ertoe leiden dat werkgevers steeds meer hun toevlucht nemen tot deze flexibele werkvormen ('veruberisering'), wat kan leiden tot een toename van freelance werk (of werk in onderaanneming) door werknemers met een zelfstandigenstatuut¹⁶. Het voordeel van dit soort statuten voor de werkgevers - d.w.z. ontbreken van verantwoordelijkheden en verplichtingen ten opzichte van die categorie werknemers - is nu nog aantrekkelijker geworden, doordat de gezondheidscrisis tot grotere verantwoordelijkheden en verplichtingen voor hen heeft geleid. Hierdoor is het mogelijk dat freelancewerknemers met een dilemma worden geconfronteerd: "kiezen voor hun gezondheid en hun inkomsten verliezen of hun inkomsten behouden en het risico lopen om ziek te worden"¹⁷. Een andere incentive voor werkgevers om een beroep te doen op deze categorie werknemers, schuilt in de **flexibiliteit van de freelancers, waardoor de werkgevers hun activiteiten aan het onzekere ritme van een economisch herstel kunnen aanpassen.** Dit betekent dat ze geen freelancers hoeven in te zetten wanneer de activiteiten niet (voldoende) hervatten, en dat ze hen meer kunnen laten werken dan werknemers wanneer dat nodig blijkt.

¹⁵ Eurofound, "Economic downturns expose the vulnerability of a growing number of precarious workers", 21 april 2020.

¹⁶ Carte blanche van Martin Willems (CSC), "Les travailleurs freelances ne doivent pas être la chair à canon de la pandémie", *Le Soir*, 22 april 2020. <https://plus.lesoir.be/296238/article/2020-04-22/les-travailleurs-freelances-ne-doivent-pas-etre-la-chair-canon-de-la-pandemie>

¹⁷ Idem.

2.2.3.2. Gedifferentieerde impact afhankelijk van de profielen van de beroepsbevolking

Ongelijkheden dreigen toe te nemen op het vlak van aanwerving en jobbehoud. Als werkgevers een ruimere keuze hebben uit potentiële werknemers, nemen de mogelijkheden van discriminatie toe¹⁸, waardoor de situatie van de doelgroepen die gewoonlijk worden gediscrimineerd, nog verslechtert¹⁹.

Gender – In tijden van economische crisissen is het risico op jobverlies groter bij mannen en in sectoren waarin vooral mannen actief zijn (bouwsector, transportsector ...), aangezien deze gevoeliger zijn voor recessies²⁰. De lockdown en de veiligheidsmaatregelen die in de huidige crisis worden getroffen, hebben echter ook gevolgen voor sectoren waarin vooral vrouwen actief zijn (zoals de sector van de dienstencheques, waar heel wat huishoudhulpverleners verplicht worden om thuis te blijven). We stellen vast dat de mannelijke loontrekkenden in Brussel slechts iets vaker een beroep deden op tijdelijke werkloosheid dan vrouwen (27,9% voor de mannen en 26,7% voor de vrouwen in april en respectievelijk 9,2% en 8,5% in augustus)²¹. Ook de werkloosheid lijkt meer mannen dan vrouwen te treffen. In oktober merken we een jaarlijkse stijging van ongeveer 4% sinds augustus, terwijl de werkloosheid onder vrouwen slechts met 0 tot 1,1% per jaar stijgt. Zowel voor de sector van de dienstencheques als voor andere sectoren waarin vooral vrouwen actief zijn (sociale hulp, gezondheidszorg enz.), laat de impact van de crisis - op gezondheids-, sociaal en economisch vlak - zich voelen op de werkomstandigheden. Die zijn vaak al precair, maar brengen nu nog meer risico's met zich, mee aangezien werknemers in die sectoren nog meer aan gezondheidsrisico's worden blootgesteld, terwijl de beroepen die ze uitoefenen, bovendien (meestal) weinig worden gewaardeerd en slecht worden betaald²². Sinds het begin van de gezondheids crisis klinkt de roep om betere werkomstandigheden voor de beoefenaars van die 'eerstelijnsberoepen' steeds luider²³.

Jongeren – Jongere werknemers (< 25 jaar) zullen naar verwachting meer moeite hebben om tot de arbeidsmarkt toe te treden. Heel wat jongeren oefenen 'atypische' beroepen uit met een precairder statuut, beroepen die minder worden beschermd of in sectoren die zwaar werden getroffen door de Covid-19-crisis (bv. horeca en kleinhandel)²⁴. We merken inderdaad dat de jonge werknemers in Brussel in volle crisis zwaarder werden getroffen. Terwijl 38,7% van de werknemers onder de 25 jaar een beroep deed op tijdelijke werkloosheid, lag dit percentage in de oudere categorieën slechts tussen 24% en 28%.²⁵ Dit gedifferentieerde effect naar leeftijdsgroep neemt echter aanzienlijk af in de zomer. Wat de werkloosheid betreft, zien we ook al een gedifferentieerde impact bij de jongeren: sinds april is de jaarlijkse variatie van de Brusselse NWW's hoger bij jongeren onder de 25 jaar. In oktober steeg de

¹⁸ Volgens Stijn Baert (UGent) "Hoe zal België eruitzien na de coronacrisis? 'Vanaf nu gaat alles veranderen'", *VRT Nieuws*, 4 april 2020.

¹⁹ Interne nota van de anti-discriminatiedienst - Actiris Inclusive van 20 april.

²⁰ Titan Alon, Matthias Doepke, Jane Omlstead-Rumstey, Michèle Tertilt (2020) 'The impact of Covid-19 on gender inequality', *CRC TR 224 Discussion Paper Series*, University of Bonn and University of Mannheim, Germany.

²¹ RSZ (DmfA), RVA, KSZ, berekeningen BISA en view.brussels

²² Zie ook het artikel van Pascale Vielle over dit onderwerp op de site van de UCLouvain: <https://uclouvain.be/fr/decouvrir/les-soins-invisibles-et-mal-remuneres.html>

²³ "Premières de corvée, l'aide et les soins à domicile en première ligne", *Alter Echos*, 24 april 2020. <https://www.alterechos.be/premieres-de-corvee-laide-et-les-soins-a-domicile-en-premiere-ligne/?fbclid=IwAR3q8YNPk66NHsyRluNip0RZctlsMv-HF6oNo-lla183sJNNPITCESnComl>

²⁴ OIT, <https://iloblog.org/2020/04/15/young-workers-will-be-hit-hard-by-Covid-19s-economic-fallout/>

²⁵ RSZ (DmfA), RVA, KSZ, berekeningen BISA en view.brussels

jeugdwerkloosheid met 7,4% (< 25 jaar) en 11,1% (25-29 jaar) tegenover +2,7% voor de totale werkloosheid. Bovendien, Jongeren en toekomstige afgestudeerden zullen dan ook vaker met inschakelingsproblemen worden geconfronteerd en zullen ook op langere termijn moeten tevreden zijn met minder goed betaald werk²⁶. Jan Denys (Randstad) beweert dat sommige trends daardoor nog zullen worden versterkt, zoals de beslissing van jongeren om nog langer te studeren om zo de overstap naar een onzekere arbeidsmarkt zo lang mogelijk uit te stellen²⁷.

Laag gekwalificeerden – Laag gekwalificeerden, die in een Brusselse context waar een grote vraag is naar gediplomeerde werknemers, vormen al lang een doelgroep die slechts met veel moeite de weg vindt naar de arbeidsmarkt. Hun situatie zal wellicht nog verslechteren door het krimpende werkaanbod ten gevolge van de crisis. In deze groep zitten ook de mensen die in het buitenland een diploma hebben behaald dat in België niet wordt erkend. Het is mogelijk dat de vraag naar laaggekwalificeerd personeel in sommige sectoren de komende tijd zal stijgen, maar het is verre van zeker dat deze evolutie het overaanbod van werkzoekenden zal compenseren of dat de werkomstandigheden (en dan met name op het vlak van types contracten of duurzaamheid van de baan) voldoende kwaliteitsvol zullen zijn.

Buitenlandse herkomst – De socio-economische monitoring toont sinds haar eerste editie in 2015 aan dat de Belgische arbeidsmarkt 'etnisch gestratificeerd' is: personen van buitenlandse herkomst zijn immers oververtegenwoordigd bij de inactieve en de werkloze bevolking. Hun arbeidsparticipatie is lager dan die van mensen van Belgische herkomst. Daarnaast zijn ze vaak tewerkgesteld in sectoren die worden gekenmerkt door lastige arbeidsomstandigheden, lage lonen en preciaire arbeidsovereenkomsten. Zo zijn een aantal groepen van buitenlandse herkomst oververtegenwoordigd in de horecasector, de kleinhandel en de sector van de dienstencheques.

Ouderen – De Covid-19-crisis zal er waarschijnlijk toe leiden dat de veroudering van de beroepsbevolking zich zal voortzetten, te oordelen naar de nieuwe besprekingen over een verdere verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd²⁸. De sociale zekerheid speelt momenteel haar rol om tijdelijk en zelfs langdurig inkomensverlies te compenseren, terwijl gelijktijdig haar inkomsten dalen. De stijging van de uitgaven tijdens het dieptepunt van de crisis zal uiteindelijk leiden tot een noodzakelijke zoektocht naar herfinanciering²⁹. Oudere werknemers zijn overigens vaak het slachtoffer van discriminatie op de arbeidsmarkt, en dit vanaf een leeftijd van 45 jaar (Unia, 2019³⁰). Dit verschijnsel zou, net als bij de andere doelgroepen, nog kunnen worden geaccentueerd ten gevolge van de krimp van het werkaanbod, waardoor oudere werknemers minder 'aantrekkelijk' worden voor werkgevers dan andere profielen.

Langdurig werklozen - De maatregelen waarmee mensen terug naar de arbeidsmarkt worden begeleid, zouden moeten voorkomen dat de nieuwe werkzoekenden langdurig werklozen worden. Hierbij zal het zaak zijn om de doelgroep van de bestaande meer 'gebruikelijke' categorieën werkzoekenden niet links te laten liggen (d.w.z. de laaggekwalificeerde werkzoekenden, vrouwen, mensen van buitenlandse herkomst, ouderen enz.). Ook zij zullen nog steeds begeleiding nodig hebben bij hun socio-professionele

²⁶ Volgens Bart Cockx (Ugent) zullen " Près de 100 000 jeunes diplômés vont éprouver plus de difficultés à décrocher un premier emploi », *Le Soir*, 13 april 2020. <https://plus.lesoir.be/294192/article/2020-04-13/pres-de-100000-jeunes-diplomes-vont-eprouver-plus-de-difficultes-decrocher-un>

²⁷ Jan Denys (Randstad) verklaart in dat verband zelfs: "Het zal tien jaar duren om dit te verteren", *Knack*, 22 april 2020

²⁸ Idem.

²⁹ "Le déficit de la sécu risque d'atteindre une dizaine de milliards d'euros", *L'Echo*, 2 april 2020. <https://www.lecho.be/dossiers/coronavirus/le-deficit-de-la-secu-risque-d-atteindre-une-dizaine-de-milliards-d-euros/10218426.htm>

³⁰ https://www.unia.be/files/Documenten/Brochures/Brochure_discrimination_age_2019.pdf

re-integratie³¹. **Mensen die al vóór de crisis werkloos waren, zullen immers nog minder kans maken om tijdens een periode van economisch herstel te worden aangeworven - enerzijds wegens de lagere productie en anderzijds wegens het 'concurrentie-effect' met nieuwe werkzoekenden met een grotere inzetbaarheid.** In verband met de steeds grotere moeilijkheden van bepaalde doelgroepen om werk te vinden of hun baan te behouden, bevelen sommige experts aan om de voorwaarden om aanspraak te maken op een volledige werkloosheidsuitkering te vergemakkelijken³². Aansluitend op de maatregelen die de federale regering bij het begin van de lockdownperiode trof (opschorting van beschikbaarheidscontroles, buiten beschouwing laten van de periode in de berekening van de degressiviteit), is dit misschien het moment om eens na te denken over de begeleiding van werkzoekenden (en de controle van de stappen die de werkzoekende op dit vlak zet).

Bij de werkzoekenden dreigen de hierboven vermelde groepen - die al de nodige aandacht krijgen in het gewestelijke arbeidsbeleid - in de context van deze crisis nog in een zwakkere positie terecht te komen. Dat geldt ook voor de gezinshoofden van eenoudergezinnen.

Wat de doelgroepen betreft die wellicht bij Actiris (of andere instellingen die een rol spelen in de verkrijging van sociale rechten) zullen aankloppen, dient ook te worden gewezen op de problematiek van de toegang tot de diensten - en dan meer bepaald de rechten - ten gevolge van de digitale kloof. Doordat

die diensten tijdens de lockdown uitsluitend via digitale weg of telefonisch bereikbaar waren, bestaat het risico dat de bruikbare communicatiemiddelen er mede de oorzaak van worden dat het aanbod van de overheidsdiensten nog moeilijker bereikbaar wordt voor bepaalde zwakkere doelgroepen³³. Tijdens de lockdown van het najaar heeft Actiris drie van zijn antennes op afspraak aanspreekbaar gehouden om dit probleem gedeeltelijk te verlichten³⁴.

Merk in dit verband op dat sommige personen gelijktijdig tot meerdere doelgroepen kunnen behoren. De combinatie en de kruising van de kenmerken van het profiel van de individuele personen vormen alvast een uitnodiging om het concept van intersectionaliteit ernstig te nemen om een duidelijk zicht te krijgen op ongelijkheid van toegang tot de arbeidsmarkt en het risico om in een situatie van langdurige werkloosheid terecht te komen.

Uiteindelijk zal blijken dat vooral *matching* de grote uitdaging zal zijn, doordat het profiel van de werknemers met een uitkering/die werk zoeken en de (dringende) behoeften van de ondernemingen in bepaalde sectoren waarschijnlijk niet in overeenstemming met elkaar zullen zijn. **Het wordt afwachten hoe vlot werknemers die hun baan zijn verloren, naar de arbeidsmarkt kunnen terugkeren, rekening houdend met hun kwalificatieprofiel en het niveau van de potentiële behoeften van de ondernemingen met daarop aansluitend de kwestie van mobiliteit en professionele reconversie.**

³¹ Jan Denys (Randstadt), "Het zal tien jaar duren om dit te verteren", *Knack*, 22 april 2020.

³² Bart Cockx, Koen Declercq, Muriel Dejemeppe, Bruno Van der Linden, "L'assurance-chômage belge face à la crise du COVID-19", *Regards économiques*, Focus 24 - 2 april 2020.

³³ Het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn toonde in zijn thematisch rapport van 2016 over de non take-up van rechten, aan welke nefaste invloed communicatiekanalen in deze problematiek hebben. Observatorium voor Gezondheid en Welzijn, 'Inzichten in non take-up van de sociale rechten en in sociale onderbescherming in het Brussels Gewest', *Brussels armoederapport 2016*.

³⁴ Actiris, "Actiris schakelt opnieuw over naar digitale dienstverlening", 29 oktober 2020, <https://press.actiris.be/actiris-schakelt-opnieuw-over-naar-digitale-dienstverlening-348235>

2.3. DE HEFBOMEN VOOR HERSTEL

De eerste twee delen van dit deel over economie en werkgelegenheid hebben tot doel de impact van de Covid-19-crisis op de economische activiteit en de arbeidsmarkt te beschrijven en de economische actoren te identificeren die het hardst zijn getroffen. In dit hoofdstuk komen de belangrijkste uitdagingen aan bod die moeten worden aangepakt om de crisis te boven te komen en een zo sterk mogelijk economisch herstel te verzekeren. De eerste hefboom voor het herstel is het veilig stellen van zoveel mogelijk bedrijven. Het regenereren van een bedrijfsstructuur is een lang en duur proces; de beste manier om de productie weer op gang te brengen zodra de gezondheidsmaatregelen worden opgeheven, is dan ook bestaande bedrijven in leven te houden. De tweede hefboom voor herstel is de ondersteuning van (nieuwe) niet-werkende werkzoekenden op de arbeidsmarkt. De derde voorgestelde hefboom bestaat erin het steunbeleid te richten op bepaalde sectoren waarvan de activiteit een aanzienlijke invloed heeft op de economische structuur van Brussel. Dit zijn de sectoren die in hun productieproces intensief gebruik maken van de Brusselse middelen

2.3.1. Beperking van het aantal faillissementen

De langdurige crisissituatie verhoogt ondanks een tijdelijke opleving de risico's op een faillissement. Het gaat niet meer alleen om bedrijven die voor de crisis al kwetsbaar waren. Ondernemingen die vóór de crisis gezond waren, hebben te kampen met liquiditeitsproblemen die, naarmate de crisis voortduurt, kunnen omslaan in insolventie en leiden tot een faillissement. In het kader van de ERMG-enquête van 21 oktober 2020 verklaart zo'n 25% van de Brusselse respondenten dat een faillissement in de komende weken of maanden waarschijnlijk tot zeer waarschijnlijk is³⁵.

In deze context **lijkt de situatie van de Brusselse zelfstandigen en kleine ondernemingen bijzonder kritiek te zijn**. Hun omzetverlies sinds het begin van de crisis is veel groter dan dat van andere bedrijfscategorieën. Bovendien zijn dit kleine structuren, die moeilijker toegang hebben tot krediet. Doordat ze nu minder marge hebben om hun liquiditeitsproblemen aan te pakken, zullen velen van hen de komende weken waarschijnlijk te maken krijgen met insolventie en een verhoogd risico op faillissement.

De Brusselse regering en de lokale overheden zijn zich bewust van de liquiditeitsproblemen van de ondernemingen en hebben verschillende maatregelen genomen om de kasstroom van verzwakte ondernemingen te verlichten. De steunmaatregelen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en de Brusselse gemeenten worden in detail beschreven in respectievelijk paragraaf 2.3.1.1 en 2.3.1.2:

2.3.1.1. Steunmaatregelen van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering

Tabel 2 hieronder biedt een overzicht van de verschillende gewestelijke maatregelen (in uitvoering en in voorbereiding) ter ondersteuning van ondernemingen die door de Covid-19-crisis zijn getroffen.

³⁵ Het is echter mogelijk dat dit hoge percentage opgeblazen is door een oververtegenwoordiging van de zelfstandigen in de steekproef van Brusselse respondenten.

TABEL 2: STEUNMAATREGELEN VAN DE BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING

IN TOEPASSING	VERANTWOORDELIJKE INSTANTIES	BEDRAGEN	TYPES MAATREGELEN
ONDERSTEUNING VAN ECONOMISCHE ORGANISATIES			
Versterking van de 1819	hub.brussels	-	Informatie voor alle doelgroepen
COM - extra ondersteuning	COM, in samenwerking met hub.brussels, lokale economieloketten, finance&invest.brussels	€ 200 k	Begeleiding van ondernemingen
Steun aan tewerkstellingscoöperaties	finance&invest.brussels	€ 2.000 k	Leningen aan ondernemingen
Ondersteuning van microkredietorganisaties	Microstart/Crédal	€ 500 k	Leningen aan ondernemingen
Covid-19 EENMALIGE PREMIE			
Enmalige premie (€ 4000) – met uitbreiding	BEW	€ 106.912 k	Premies voor ondernemingen
Enmalige premie Sociale Economie	BEW	€ 384 k	Premies voor ond. uit de soc. ec.
Enmalige premie voor dienstencheques	BEW	€ 20.000 k + € 10.000 k	Premies voor dienstenchequesondernemingen
Premie voor stadslandbouw (€ 3000)	BEW	€ 200 k	Premies voor ondernemingen van de stadslandbouw
COMPENSATIEPREMIE			
Compensatiepremie (€ 2000)	BEW	€ 102.000 k	Premies voor ondernemingen
Compensatiepremie sociale economie	BEW	€ 174 k	Premies voor ond. uit de soc. ec.
ANDERE STEUN			
Taxipremie	BM		Premies voor ondernemingen
Comext-premie	BEW	Max. € 500 k	Premies voor ondernemingen
Achtergestelde lening voor horeca	finance&invest.brussels	€ 40.000	Leningen aan ondernemingen
Proxi-lening	finance&invest.brussels	€ 1.000 k/jaar	Leningen aan ondernemingen
Evenementenpremie	BEW	€ 39.240 k	Premies voor ondernemingen
Premie voor hotels	BEW	€ 16.000 k	Premies voor ondernemingen
Steun aan de CCS	BEW	€ 1.900 k	Premies voor ondernemingen
STEUN AAN DE DIENSTENCHEQUESECTOR			
Opleidingsfonds voor dienstencheques	BEW	€ 583 k	Premies voor ondernemingen
Dienstencheques: aanvulling personeel	BEW		Premies voor ondernemingen
Dienstencheques: verlenging van de termijnen	BEW		Premies voor ondernemingen

Bron: BEW, Monitoring impact coronavirus. Gegevens van 10 november 2020.

Beschrijving van het daadwerkelijke gebruik van een aantal van deze gewestelijke steunmaatregelen (situatie op 10 november 2020)

Comext-premie:

- 34 toekenningen voor een totaal bedrag van € 50.372,83
- 6 weigeringen
- 17 geklasseerd zonder gevolg
- 0 dossiers in behandeling

Premie voor culturele en creatieve ondernemingen (€ 2000):

- Aantal ingediende aanvragen: 299
- Aantal goedgekeurde aanvragen: 252 voor een bedrag van € 504.000.
- Aantal geweigerde aanvragen: 37
- Aantal hangende aanvragen: 10

Steun aan de sector evenementen, nachtleven, toerisme en cultuur:

(Aanvraagperiode 04/11 tot 04/12/2020)

- Aantal ingediende aanvragen: 1.023
- Aantal goedgekeurde aanvragen: 660 waarvan 79 betaald voor een bedrag van ~€ 349.000.

Steun aan hotels en Aparthotels:

(Aanvraagperiode 26/10 tot 13/11/2020):

- Aantal ingediende aanvragen: 69 (~€ 8,456 miljoen)
- Aantal toegekende ondersteuning: 46 (~€ 5,607 miljoen)
- Waarvan er al 13 zijn betaald (~€ 1,582 miljoen).

Opleidingsfonds voor dienstencheques:

Opleidingsfase 1: webinars voor leidinggevenden: totale kosten: € 43.927

Opleidingsfase 2: Opleiding voor huishoudhulp: 14 geldige dossiers voor een totaal bedrag van € 18.232 en 224 opgeleide werknemers.

Dienstencheques:

Maatregel 1 - eenmalige premie:

- € 968.000,00 (242 ondernemingen, betaald op 16/06/2020)

Maatregel 2 - steun aan werknemers:

- Maart-april: € 6.629.954,49 (161 ondernemingen, voor 15.226 werknemers, betaald op 16/06/2020)
- Mei (+ correcties maart en april): € 1.893.494,84 (156 ondernemingen, voor 14.001 werknemers, betaald op 13/07/2020)
- Juni: € 823.360,04 (270 ondernemingen, 7776 werknemers, betaaldatum nog niet beschikbaar)
- Laatste correcties: € 74.934,50 (17 ondernemingen, 270 werknemers, betaaldatum nog niet beschikbaar)

Maatregel 3 - verhoogde tegemoetkoming:

- Juni: € 216.314,00 (317 ondernemingen, betaald op 09/06/2020)
- Juli: € 3.060.216,00 (460 ondernemingen, betaald op 27/07/2020)
- Oktober: € 1.193.668,00 (aantal ondernemingen en betaaldatum nog niet beschikbaar).

Missie horeca:

Sinds de nieuwe sluiting van de horeca op 19 oktober zijn de leningaanvragen toegenomen. Het zijn vooral restaurants en cafés die gebruik maken van horecaleningen. Sinds de invoering zijn er bijna 40 leningen verstrekt. Er zijn ontvankelijkheidscriteria vastgesteld en de belangrijkste redenen om een dossier af te wijzen zijn een onvoldoende aantal voltijdsequivalenten of een ongunstige boekhoudkundige situatie.

TABEL 3: LENINGAANVRAGEN

STATUS VAN DE AANVRAAG	RESTAURANT	HOTELS	LEVERANCIE	TOTAAL
	S CAFÉS			
Afgewezen	34	6	10	50
Opgegeven	0	0	1	1
In afwachting	5	1	1	7
Lopend	6	3	3	12
Lening toegekend	17	11	11	39

Bron: Monitoring impact coronavirus. Gegevens van 10 november 2020.

Covid-19-premies:

Van alle in de overzichtstabel opgenomen premies zijn de belangrijkste (qua volume) de Covid-19-premie (€ 4000) en de compensatiepremie (€ 2000). In de volgende paragrafen wordt de invoering van deze twee premies en het gebruik ervan beschreven.

Invoering van de Covid-19-premies

a. Covid-19-premie

- > Naar aanleiding van de start van de lockdown en de sluiting van een groot aantal activiteiten voerde de regering van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de eenmalige Covid-19-premie in om de economische schade te beperken en steun te bieden aan de ondernemingen die getroffen zijn door de noodmaatregelen om de verspreiding van Covid-19 te beperken. De in aanmerking komende ondernemingen moesten aan de volgende voorwaarden voldoen:
 - maximaal 50 voltijdsequivalenten tewerkstellen;
 - een activiteit uitoefenen die is opgenomen in het Bijzondere machtenbesluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering nr. 2020/019, zoals ingeschreven onder de btw-activiteiten in de Kruispuntbank van Ondernemingen op 18 maart 2020;
 - minstens één exploitatiezetel hebben op het grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De aanvraagperiode voor deze premie liep van 8 april 2020 tot 1 juni 2020. Er kon slechts één aanvraag per onderneming worden ingediend. De begunstigden van deze **eenmalige Covid-19-premie** konden **€ 4.000 euro per exploitatiezetel** in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest krijgen, met een maximum van € 20.000 per onderneming.

De potentiële begunstigden van de Covid-19-premie zijn met name ondernemingen die actief zijn in economische activiteiten die deel uitmaken van:

- > de non-food handel;
- > de horeca;
- > De dienstenactiviteiten.

b. Covid-19-compensatiepremie

Enkele weken later voerde de Brusselse Hoofdstedelijke Regering ook een Covid-19-compensatiepremie³⁶ in voor ondernemingen die een aanzienlijke terugval van hun activiteit ondervinden als gevolg van de maatregelen om de verspreiding van Covid-19 tegen te gaan. De premie is beschikbaar voor:

- > de zelfstandige in onderneming natuurlijke persoon die het volledige overbruggingsrecht geniet voor maart of april 2020;
- > de vennootschap waarvan de zaakvoerder het volledige overbruggingsrecht geniet voor maart of april 2020;
- > de vennootschap waarvan de zaakvoerder geen zelfstandige is of de vereniging, voor zover de meerderheid van de werknemers in maart of april 2020 tijdelijk werkloos is in het kader van COVID-19;

Bovendien was de maatregel bestemd voor de ondernemingen die:

- > maximaal vijf werknemers in voltijdse equivalenten tewerkstelden;
- > geconfronteerd werden met een aanzienlijke daling van hun activiteit ten gevolge van de maatregelen die werden genomen om de verspreiding van Covid-19 tegen te gaan;
- > in het kader van de Covid-19-crisis geen andere premie hadden ontvangen, aangevraagd bij een gewest, een gemeenschap of instelling van openbaar nut of van een van de entiteiten;
- > geen overheidsbedrijf waren, noch een onderneming die opdrachten van algemeen belang uitvoerden, noch een onderneming waarvan het maatschappelijk doel niet van economische aard is, noch een onderneming die voor meer dan 50% door de overheid wordt gefinancierd;
- > minstens één exploitatiezetel hadden op het grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De aanvraagperiode voor deze premie liep van 8 juni 2020 tot en met 30 juni 2020. Er kon slechts één aanvraag per onderneming worden ingediend. De begunstigden van de **Covid-19-compensatiepremie** konden een **bedrag van € 2.000** ontvangen.

³⁶Bijzondere machtenbesluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering nr. 2020/030 van 28 mei 2020 betreffende de steun aan ondernemingen die een terugval van hun activiteit ondergaan als gevolg van de gezondheids crisis COVID-19.

http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi/article.pl?numac=2020010391&caller=list&article_lang=F&row_id=1&numero=1&pub_date=2020-06-03&language=fr&du=d&fr=f&choix1=ET&choix2=ET&fromtab=+mofxt+UNION+montxt+UNION+modtxt&nl=n&trier=promulgation&sql=numac+=%272020010391%27&rech=2&tri=dd+AS+RANK+&rech_numac=2020010391

De categorieën van potentiële begunstigen van de compensatiepremie zijn met name:

- > de zelfstandigen in onderneming, met inbegrip van de vrije, medische en paramedische beroepen;
- > De verenigingen waarvan het maatschappelijk doel van economische aard is.

Aanvragen en toekenningen van de Covid-19-premies

Deze twee Covid-19-premies werden beheerd door Brussel Economie en Werkgelegenheid (BEW), dat verantwoordelijk was voor de controle op de naleving van de voorwaarden voor de toekenning, evenals voor de verwerking van de aanvragen.

Volgens de door BEW verstrekte informatie vroegen 40.132 ondernemingen een van de twee Covid-19-premies aan en werden 37.185 ondernemingen ook daadwerkelijk begunstigd. Dit komt neer op een toekenningspercentage van 93%. De aanvragen en de begunstigen zijn als volgt verdeeld afhankelijk van de premie:

- > 20.277 ondernemingen vroegen de **Covid-19-premie** aan voor 23.006 exploitatiezetels. Deze premie werd toegekend aan 19.856 ondernemingen voor 22.489 exploitatiezetels, d.w.z. een **toekenningspercentage van 98%**.
- > 21.000 ondernemingen vroegen de **Covid-19-compensatiepremie** aan. Deze premie werd toegekend aan 17.329 ondernemingen, d.w.z. een **toekenningspercentage van 82%**.

Toegewezen budget voor Covid-19-premies

Het **oorspronkelijk voorziene budget** voor de Covid-19-premies bedroeg **€ 208.912.000**. De door de ondernemingen ingediende aanvragen zouden € 134.126.000 van het budget hebben verbruikt (64% van het oorspronkelijke budget). Het **daadwerkelijk verbruikte bedrag bedraagt € 124.614.000 (60% van het oorspronkelijke budget)**.

De details van het budget per premie worden in de volgende tabel weergegeven.

TABEL 4: GEPLAND EN VERBRUIKT BUDGET VOLGENS DE COVID-19-PREMIES

<i>Covid-19-premies</i>	<i>Oorspronkelijk budget</i>	<i>Potentieel verbruikt budget</i>	<i>Daadwerkelijk verbruikt budget</i>
Covid-19-premie	€ 106.912.000	€ 92.024.000 (86% van het oorspronkelijke budget)	€ 89.956.000 (84 % van het oorspronkelijke budget)
Covid-19-compensatiepremie	€ 102.000.000	€ 42.102.000 (41 % van het oorspronkelijke budget)	€ 34.658.000 (34 % van het oorspronkelijke budget)
TOTAAL	€ 208.912.000	€ 134.126.000 (64 % van het oorspronkelijke budget)	€ 124.614.000 (60 % van het oorspronkelijke budget)

Bron: BEW

Begunstigden van de Covid-19-premie

a. Covid-19-premie

Volgens schattingen van BEW had **18% van de totale populatie van de ondernemingen**³⁷ gebruik kunnen maken van de eenmalige Covid-19-premie (geschatte in aanmerking komende populatie). De ondernemingen die daadwerkelijk gebruik hebben gemaakt van deze premie, vertegenwoordigen:

- > 12% van de totale ondernemingspopulatie, d.w.z. **meer dan één onderneming op de tien**;
- > 69% van de geschatte in aanmerking komende populatie, d.w.z. bijna zeven op de tien in aanmerking komende ondernemingen.

Zoals blijkt uit de cijfers in de volgende tabel zijn **de twee sectoren die het meest steun ontvingen via de eenmalige Covid-19-premie de handel en de horeca** (samen 67%).

TABEL 5: VERDELING VAN DE BELANGRIJKSTE DOOR DE COVID-19-PREMIE GESTEUDE SECTOREN PER NACE-BEL 2008 SECTIE

<i>NACE-BEL 2008 sectie</i>	
G – Handel	38%
I – Verschaffen van accommodatie en maaltijden	29 %
S - Overige diensten	14 %
N - Administratieve en ondersteunende diensten	10 %
L – Exploitatie van en handel in onroerend goed	5 %
R - Kunst, amusement en recreatie	4 %
Andere	1 %
TOTAAL ³⁸	100 %

Bron: BEW

b. Covid-19-compensatiepremie

Volgens de schattingen van BEW had **26% van de totale populatie van ondernemingen gebruik kunnen maken van de Covid-19-compensatiebonus** (geschatte in aanmerking komende populatie). De ondernemingen die van deze premie gebruik hebben gemaakt, vertegenwoordigen:

- > 11% van de totale ondernemingspopulatie, d.w.z. meer dan **één onderneming op tien**;
- > 41% van de geschatte in aanmerking komende populatie, d.w.z. meer dan vier op de tien in aanmerking komende ondernemingen.

³⁷ Populatie van ondernemingen met een actieve status, in een normale juridische situatie en met ten minste één vestiging in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op 30/10/2020 (Bron: KBO. Berekeningen: BEW). Een onderneming wordt gedefinieerd als een entiteit met een ondernemingsnummer (bijvoorbeeld vennootschappen, zelfstandigen, verenigingen, stichtingen enz.).

³⁸ De som van de percentages ligt iets hoger dan 100% vanwege het feit dat de getallen afgerond worden weergegeven (behalve voor de categorie "andere").

Zoals blijkt uit de cijfers in de volgende tabel zijn de sectoren die het meest steun ontvingen via de Covid-19-compensatiepremie, **de bouwsector, de vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten, menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening.**

TABEL 6: VERDELING VAN DE BELANGRIJKSTE DOOR DE COVID-19-COMPENSATIEPREMIE GESTEUNDE SECTOREN PER NACE-BEL 2008 SECTIE

<i>NACE-BEL 2008 sectie</i>	
F – Bouwnijverheid	25 %
M – Vrije beroepen en wetenschappelijke en technische activiteiten	21 %
Q - Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening	17 %
N - Administratieve en ondersteunende diensten	9 %
G - Handel	7 %
J - Informatie en communicatie	5 %
H - Vervoer en opslag	3 %
C – Industrie	3 %
R - Kunst, amusement en recreatie	2 %
P – Onderwijs	2 %
Andere	6 %
TOTAAL	100 %

Bron: BEW

Evolutie van de rechtspositie van de begunstigen van deze twee Covid-19-premies

BEW heeft de ontwikkeling geanalyseerd van de rechtspositie van de ondernemingen die een van de Covid-19-premies hebben ontvangen. Alvorens de resultaten van hun analyse te presenteren, herinneren we eraan dat in totaal **37.185 ondernemingen met een van de Covid-19-premies werden begunstigd**, waarvan:

- > 19.856 de Covid-19-premie ontvingen;
- > 17.329 de Covid-19-compensatiepremie ontvingen.

Tussen het ogenblik van hun aanvraag en 31 oktober 2020 kenden slechts **399 van de begunstigen** van een van de Covid-19-premies **een ongunstige verandering in hun rechtspositie** ³⁹, waarvan:

- > 215 begunstigen van de Covid-19-premie;
- > 184 begunstigen van de COVID-19-compensatiepremie.
 - > Van de begunstigen die een ongunstige verandering in hun rechtspositie situatie leden, hebben **252 hun activiteit gestaakt of zijn ontbonden**, waaronder:
 - > 95 begunstigen van de Covid-19-premie;
 - > 157 begunstigen van de COVID-19-compensatiepremie.

³⁹ d.w.z. de overgang van een 'normale' naar een van de volgende rechtstoestanden: "Stopzetting"; "Vervroegde ontbinding"; "Gerechtelijke ontbinding of nietigheid"; "Ontbinding van rechtswege door termijnverloop"; "Opening van het faillissement"; "Einde van de opschorting"; "Opschorting".

- > De gemiddelde leeftijd van de begunstigde ondernemingen die hun activiteit hebben gestaakt of die zijn ontbonden, is als volgt (opgesplitst volgens premie):
 - > 9 jaar voor de begunstigten van de eenmalige Covid-19-premie;
 - > 5 jaar voor de begunstigten van de Covid-19-compensatiebonus.

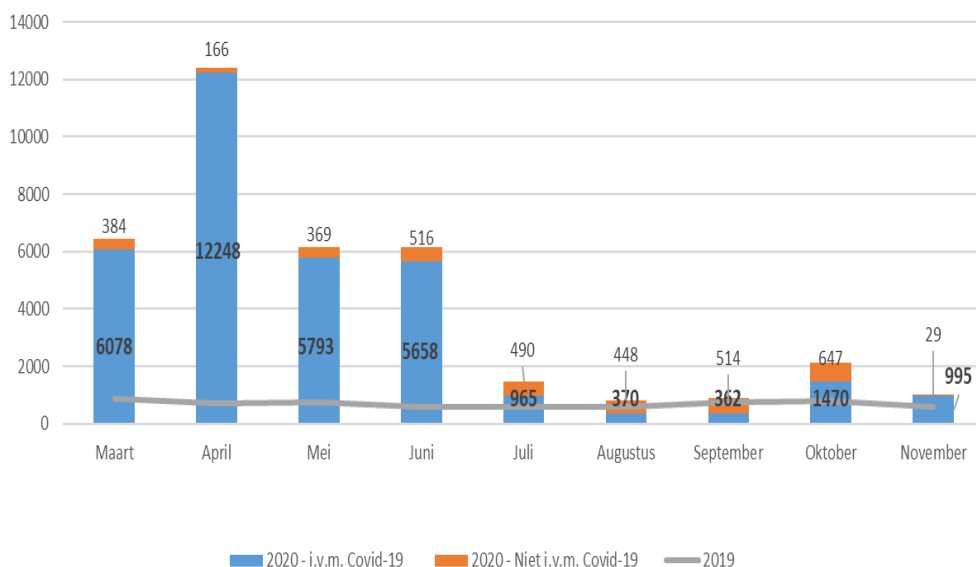
Versterking van de 1819

De 1819, gehost door hub.brussels, is de gewestelijke informatie- en begeleidingsdienst voor ondernemers. Het is het enkele aanspreekpunt voor de ondernemers voor informatie over de steunmaatregelen van de Brusselse regering.

Sinds 9 maart heeft de 1819 **33.939 informatieaanvragen** verwerkt in verband met Covid-19 en de beroepsactiviteit, de meeste hiervan tussen maart en juni (grafiek 16). Ter vergelijking: in 2019 verwerkte deze dienst 8.538 aanvragen.

In de periode van maandag 5 oktober tot zondag 8 november 2020 registreerde de 1819 in totaal 2.445 aanvragen. Van die 2.445 had 83% betrekking op financiële steun (2.019 verzoeken) en specifiek gezien ging 61% van de aanvragen over premies (1.485 verzoeken).

GRAFIEK 16: 1819 – MAANDELIJKSE EVOLUTIE VAN DE AANVRAGEN

Bron: 1819.brussels

De onderstaande rangschikking toont de vijf meest vertegenwoordigde sectoren van maandag 5 oktober tot zondag 8 november 2020⁴⁰:

	Sector	Aantal aanvragen
1	Horeca	883 aanvragen – 36%
2	Handel en distributie	427 aanvragen – 17 %

⁴⁰ Merk op dat de meeste aanvragen zijn ondergebracht in de sector 'Overige of n.v.t.', wat betekent dat de adviseurs de sector niet konden identificeren tijdens de communicatie met de aanvragers of dat het geen courante sector was. Het gedeelte 'Overige of n.v.t.' telt 238 aanvragen (10%) in de weken 41 tot 45.

3	Evenementen	201 aanvragen – 10 %
4	Diensten	155 aanvragen – 8 %
5	Cultuur	149 aanvragen – 6 %

Bron: 1819.brussels

2.3.1.2. Steunmaatregelen van de gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Tabel 7 geeft een overzicht van de verschillende gemeentelijke maatregelen (in uitvoering en in voorbereiding) ter ondersteuning van ondernemingen die door de Covid-19-crisis zijn getroffen.

TABEL 7: STEUNMAATREGELEN VAN DE BRUSSELSE GEMEENTEN

GEMEENTEN	MAATREGELEN
Anderlecht	<ul style="list-style-type: none"> - Opstellen van een lijst van horecagelegenheden die afhaalmaaltijden aanbieden. - De gemeente wil samen met het Gewest oplossingen voorstellen om de click-and-pick voor niet-essentiële winkels te verbeteren (bijvoorbeeld zeer eenvoudige infografieën of foto's die laten zien hoe ze het kunnen aanpakken). - Een ander idee: zou een samenwerking met de door de crisis zo zwaar getroffen taxisector mogelijk zijn voor thuisleveringen?
Oudergem	<ul style="list-style-type: none"> - De gemeente heeft een Facebookgroep geopend om de winkeliers van de stad meer zichtbaarheid te geven en een communicatiecampagne gelanceerd om lokale handelszaken te promoten naar aanleiding van de Covid-19-crisis.
Sint-Agatha-Berchem	<ul style="list-style-type: none"> - Sinds 1 oktober 2020 zijn de gemeentelijke premies vervangen door handelscheques.
Brussel Stad	<ul style="list-style-type: none"> - Gratis levering en installatie van een 'verlichtingspakket' in de etalages (beperkte actie). - De gemeente geeft informatie over de horecagelegenheden met een afhaal dienst via de website 'commercelocal.brussels'⁴¹. - Samenwerking met BECI en het Centrum voor Ondernemingen in Moeilijkheden om de huidige crisis beter het hoofd te kunnen bieden dankzij het advies van fiscale en juridische experts.
Etterbeek	<ul style="list-style-type: none"> - Er zal een vergoeding van € 750 euro worden toegekend aan horecagelegenheden die verplicht werden te sluiten.
Evere	<ul style="list-style-type: none"> - Aanbrengen van posters in tal van handelszaken om de buurtbewoners aan te moedigen hun boodschappen in buurtwinkels te doen. - Lancering van een etalagewedstrijd, die openstaat voor alle winkels van de gemeente. In elk van de drie winkelwijken worden onder de deelnemende handelaars drie winnaars aangeduid, die een waardebon van € 50 euro ontvangen.

⁴¹www.commercelocal.brussels/nl/home/

GEMEENTEN	MAATREGELEN
	<ul style="list-style-type: none"> - Op het einde van het jaar zal aan elk van de 1.070 personeelsleden van de gemeente en het OCMW van Evere een horecacheques ter waarde van € 35 worden geschonken om uit te geven in de horecagelegenheden van de gemeente.
Ganshoren	<ul style="list-style-type: none"> - Optrissing van de overheidsmaatregelen⁴²
Elsene	<ul style="list-style-type: none"> - Elk café en restaurant krijgt een extra premie van € 1.000 toegekend en er is een steun van € 650 gepland voor nachtwinkels, ter compensatie van de sluiting om 22.00 uur en het stopzetten van de verkoop van alcohol om 20.00 uur.
Koekelberg	<ul style="list-style-type: none"> - Gids voor buurtwinkels⁴³.
Sint-Jans-Molenbeek	<ul style="list-style-type: none"> - Geen bijzondere maatregelen.
Sint-Gillis	<ul style="list-style-type: none"> - Lijst van gelegenheden in St. Gillis die afhaal- of leveringsdiensten aanbieden⁴⁴. - Vrijstelling van de belastingen op terrassen en cafés voor het jaar 2020. - Schorsing voor de duur van de beperkingen van de belasting op reclameborden en nachtwinkels (deze laatste moeten om 22.00 uur sluiten). - Schorsing van de vergoeding die de ambulante handelaars betalen.
Sint-Joost	<ul style="list-style-type: none"> - De gemeente heeft een budget van € 600.000 vrijgemaakt om lokale en solidaire consumptiebonnen te lanceren: € 25/volwassene en € 10/kind.
Schaarbeek	<ul style="list-style-type: none"> - De actie van de winkelcheques eindigde op 18 oktober.
Ukkel	<ul style="list-style-type: none"> - Gedeeltelijke terugbetaling van het gemeentelijke aandeel van de onroerende voorheffing⁴⁵. - Handelscheques⁴⁶. - Oprichting van een marktplaats 'mymarket.brussels'⁴⁷.
Sint-Lambrechts-Woluwe	<ul style="list-style-type: none"> - Lancering van de website boncado.be, waarop tot nu meer dan 15 deelnemende zaken te vinden zijn. De klanten kunnen er cadeaubonnen kopen. De gemeente Sint-Lambrechts-Woluwe legt bij aankoop een extra bedrag van 20% bij voor een maximum van tweemaal € 100. - Horecaleveringen: site met referenties van de horecadiensten die een leverings- of afhaaldienst aanbieden⁴⁸.

⁴² <https://www.ganshoren.be/nl/%F0%9F%93%8Dcovid-premie-voor-restaurants-en-cafes->

⁴³ https://www.koekelberg.be/p4w/user_files/Division%20II/cellule%20com/quide_des_commerçants_2019-V07_FINAL-WEB.pdf

⁴⁴ <https://stgillis.brussels/services/developpement-economique/service-du-developpement-economique/>

⁴⁵ http://www.ukkel.be/nl/nieuws-1/ukkel-treft-een-nieuwe-maatregel-om-de-lokale-handel-te-ondersteunen?set_language=nl

⁴⁶ http://www.ukkel.be/nl/word-lid-van-het-netwerk-ukkelse-lokale-handelscheques?set_language=nl

⁴⁷ <https://mymarket.brussels/>

⁴⁸ <https://horecaslw-11.websself.net/>

GEMEENTEN	MAATREGELEN
Sint-Pieters-Woluwe	- Kaart ter ondersteuning van horecagelegenheden en buurtwinkels die meeneem-, klik- & collect of thuisbezorgdiensten aanbieden in Sint-Pieters-Woluwe ⁴⁹ .
In verschillende gemeenten	- De gemeenten (Oudergem en Watermaal-Bosvoorde met financiële steun van de gemeente) of geëngageerde burgers (in Jette) zijn van plan om een site te creëren met een gids van handelszaken en hun initiatieven (leverings-, meeneem- of afhaaldienst enz.) in tijden van lockdown.

Bron: Monitorona (November 2020)

2.3.2. Begeleiding van werkzoekenden in Brussel

In de vorige versie van de Diagnose voorspelden we een sterke **toename van het aantal niet-werkende werkzoekenden (NWW's)** in de maanden na de eerste lockdown, maar dit is nog niet echt gebeurd en zou opnieuw worden uitgesteld als gevolg van de steunmaatregelen die in het kader van de tweede lockdown zijn genomen. Deze ontwikkeling van het aantal NWW's is te verklaren door de volgende elementen:

- > Sinds het begin van deze crisis en tot op vandaag stellen we een aanzienlijke daling vast van het aantal inschrijvingen bij Actiris. Een van de oorzaken van de daling van de inschrijving is dat de lockdown en de onzekerheid omtrent het virus de werklozen weerhouden om stappen te ondernemen. Het aantal inschrijvingen bij Actiris daalde duidelijk tijdens de verschillende perioden van lockdown of gedeeltelijke lockdown voor het publiek dat geen recht heeft op een uitkering (waarvan een aanzienlijk deel van de OCMW-gebruikers, die in deze context van de gezondheidscrisis niet meer verplicht zijn zich bij Actiris te registreren). Werkzoekenden die geen recht hebben op een uitkering hebben slechts beperkte belangstelling om zich in te schrijven of deze inschrijving te verlengen wegens de geringe vooruitzichten op een baan, de onderbreking van de beroepsopleidingen en de begeleiding op afstand. Bovendien zijn de diensten van Actiris tijdens de lockdown minder toegankelijk, want hoewel inschrijven ook mogelijk is via het internet of telefonisch, zijn er slechts enkele antennes open waar het publiek zich persoonlijk kan inschrijven. De versoepeling van de lockdownmaatregelen zorgde voor een licht herstel van het aantal inschrijvingen als werkloze, maar dit is nog steeds lager dan in het voorgaande jaar. Het zal waarschijnlijk nog tot enkele maanden na het einde van de tweede lockdown duren voor de situatie weer normaal wordt (als er geen verdere (al dan niet gedeeltelijke) lockdown wordt opgelegd) (zie 2.1.3);
- > De relatief beperkte stijging van de werkloosheidscijfers op jaarbasis is ook het gevolg van de invoering van verschillende steunmaatregelen, zoals tijdelijke werkloosheid, het overbruggingsrecht en het moratorium op faillissementen, waardoor tot nu toe slechts een beperkt aantal banen verloren is gegaan. De verlichtende effecten van deze mechanismen zijn een bepalende factor voor het aantal registraties. Veel mensen die momenteel tijdelijk werkloos zijn, lopen inderdaad het risico om in de komende maanden structureel werkloos te worden. Dit is het gevolg van het grote aantal herstructureringen en faillissementen dat de komende maanden wordt verwacht. Wat de toekomstige evolutie van het aantal NWW's in het Brussels Gewest betreft, heeft view.brussels zijn voorspellingen bijgesteld op basis van verschillende scenario's. De basishypothese is gebaseerd op

⁴⁹ https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1HJ8YedlCGqt1hauX5ieXaq6c682RUQO_&ll=50.833186081996274%2C4.442961189965784&z=14

een prognose van de OESO, die schat dat, in een scenario waarin twee opeenvolgende schokken zouden plaatsvinden, de economische activiteiten na een tweede epidemiegolf tot het eerste kwartaal van 2021 sterk verstoord zouden zijn en zich vanaf het tweede kwartaal van 2021 geleidelijk zouden herstellen. De OESO schat dat de werkloosheid in België in het tweede kwartaal van 2021 9,4% zal bedragen (geharmoniseerd percentage), waardoor het **aantal werkloze werkzoekenden in Brussel in juni 2021 108.000** zou bereiken. Deze gegevens consolideren een **eerste herstelscenario** dat in deze analyse als optimistisch kan worden omschreven. Na de tweede lockdown van de herfst zou midden december een geleidelijke hervatting van de activiteiten volgen. Een **tweede scenario** anticipeert op het effect van een versterkte en langdurige lockdown tijdens de winter (met een geharmoniseerde werkloosheidsgraad in België van 10,4% na de door de OESO geraamde piek en uitgesteld tot juni, d.w.z. **116.000 werkloze werkzoekenden in het Brussels Gewest in juni 2021**).

*DECEMBER 2020***Gemeenschappelijk voor beide scenario's**

Gebaseerd op de *berekeningen en prognoses van view.brussels*,
tussen 92.000 en 94.000 NWW's in december 2020
+ 700 tot + 2.600 NWW's tussen oktober en december 2020

*JUNI 2021***Scenario 1: geleidelijke exit**

Op basis van de prognoses van de OESO zou de Belgische geharmoniseerde werkloosheidsgraad stijgen tot 9,4% in juni 2021

108.000 NWW's in juni 2021
+ 17.000 NWW's tussen oktober 2020 en juni 2021

Scenario 2: Versterkte en langdurige lockdown

Op basis van de prognoses van de OESO zou de Belgische geharmoniseerde werkloosheidsgraad stijgen tot 10,4 % in juni 2021

116.000 NWW's in juni 2021
+ 25.000 NWW's tussen oktober 2020 en juni 2021

Bron: "Analyse- en prospectierapport: impact van de Covid-19-crisis op de Brusselse arbeidsmarkt" - versie 3".

Een van de grootste uitdagingen voor de openbare arbeidsbemiddelingsbureaus in de komende maanden zal dan ook zijn om deze belangrijke instroom van NWW's op de arbeidsmarkt te begeleiden. In dit verband voorspelt de OESO ingrijpende veranderingen op de arbeidsmarkt in de meeste van haar lidstaten⁵⁰. Volgens de OESO bevorderen de nieuwe beperkingen (logistieke, gezondheids-, digitale en andere beperkingen) die tijdens de crisis zijn ontstaan, de vraag naar (hogere/meer) geschoolde arbeidskrachten. Dit geldt zelfs voor sectoren die gebruikelijk laaggeschoolde werknemers in dienst hadden (voeding, handel, administratie). Het is daarom noodzakelijk dat het arbeidsaanbod aan deze nieuwe eisen voldoet.

In dit verband is het belangrijk om opleidingen aan te bieden die voldoende afgestemd zijn op de nieuwe marktrealiteit. Zo wordt het online aanbod van opleidingen, dat toegenomen is met de crisis, voortaan sterk aangemoedigd. Dergelijke opleidingen zouden waarschijnlijk ook moeten worden aangeboden aan tijdelijke werklozen. In afwachting van een (mogelijk) herstel worden deze werknemers immers niet meer opgeleid en de lange periode van inactiviteit zou een grote belemmering kunnen vormen voor hun terugkeer naar het werk.

⁵⁰Bron: OESO, Public employment services in the frontline for jobseekers, workers and employers

Om deze uitdaging aan te gaan, hebben de openbare arbeidsbemiddelingsbureaus mogelijk een hoger budget nodig, met name om ze in staat te stellen de nodige infrastructuur op te zetten. Er kan ook worden gedacht aan meer flexibiliteit in hun werkomstandigheden. Deze bemiddelingsbureaus moeten ook in tijden van onzekerheid operationeel kunnen blijven (wat een veralgemening van telewerk en online vergaderingen impliceert).

2.3.3. Doelgericht mikken op bepaalde actoren

De gewestelijke overheid kan een belangrijke rol spelen om het herstel van de activiteit van de ondernemingen te bevorderen. Naast de in de twee voorgaande punten beschreven benaderingen kan de steun voor het herstel ook de vorm aannemen van overheidsinvesteringen, subsidies of investeringssteun voor ondernemingen. Om de doeltreffendheid van deze maatregelen te maximaliseren, kan de gewestelijke overheid zich specifiek richten op bepaalde actoren, zoals hieronder wordt uitgelegd, bijvoorbeeld degenen die het dichtst bij de afgrond staan en degenen die de steun katalyseren.

2.3.3.1. Actoren die het dichtst bij de afgrond staan

Om te kunnen hopen op een snel herstel is het belangrijk dat zoveel mogelijk bedrijven van een faillissement worden gered. De regeneratie van een bedrijfsweefsel is immers een lang en duur proces. Net als een faillissement voor ondernemingen betekent het uitvallen van een deel van de actieve bevolking uit de arbeidsmarkt een aanzienlijke kostenpost voor de samenleving. Daarom is het belangrijk om de inzetbaarheid van zoveel mogelijk mensen op de arbeidsmarkt te behouden. Tot slot moet het steunbeleid in de eerste plaats gericht zijn op de actoren die het meest verzwakt zijn door de crisis.

In de voorgaande paragrafen presenteerden we verschillende elementen om de actoren te identificeren die het meest door de crisis zijn getroffen. Zo blijkt dat zelfstandigen en zko's over het algemeen kwetsbaarder zijn dan middelgrote en grote ondernemingen. We namen ook bepaalde actoren onder de loep waarvan de toeleveringsketen geglobaliseerd is en die dus meer kans hebben om door de crisis getroffen te worden. Tot slot identificeerden we de sectoren die de grootste problemen ondervinden. Dit zijn in de eerste plaats de sectoren die goederen en diensten leveren waarvan de consumptie met sociale contacten gepaard gaat (horeca, kunst, amusement en recreatie). Ze worden gevolgd door de non-food detailhandel, het personenvervoer, de groothandel en de bouw. Merk op dat in deze sectoren een groot deel van de beroepsbevolking met een laag inzetbaarheidsniveau tewerkgesteld is.

2.3.3.2. Actoren die steun katalyseren

De Brusselse ondernemingen maken in verschillende mate gebruik van lokale menselijke en materiële middelen. Activiteiten die intensiever gebruik maken van de Brusselse middelen versterken de gunstige effecten van de steunmaatregelen door ze te spreiden over een groot aantal economische actoren - bedrijven en werknemers - in Brussel.

Om de sectoren te identificeren die intensiever gebruik maken van de Brusselse middelen, gebruiken we een methodologie (zie **kader** hieronder) die ons in staat stelt om voor elke activiteitssector een schatting te maken van het aandeel van de productie⁵¹ dat bedoeld is om de Brusselse werknemers te betalen. Bij de opbouw van onze indicator zijn twee belangrijke dimensies in het spel:

- > De geografische herkomst van de werknemers binnen de bestudeerde sector (3 mogelijkheden: BHG, Vlaanderen, Wallonië);

⁵¹ De output van een sector komt min of meer overeen met de som van de omzet van de ondernemingen in de sector.

- > De geografische herkomst van de tussenproducten die door de bestudeerde activiteitensector worden verbruikt (4 mogelijkheden: BHG, Vlaanderen, Wallonië en het buitenland).

Aangezien de productiefuncties van de activiteiten van de secundaire en tertiaire sector zeer verschillend zijn⁵², presenteren we deze indicator in twee delen. Het eerste betreft de activiteiten van de secundaire sector. Het tweede de tertiaire sector.

Kader: Methode voor de inschatting van de bestemming van de vergoeding verbonden aan de gewestelijke productie

De waarde van de productie van een onderneming is de som van de primaire inputkosten (vergoeding van menselijk en fysiek kapitaal) van de onderneming in kwestie en van de ondernemingen die zich hoger in de productieketen bevinden (de leveranciers van de onderneming en de toeleveranciers).

Om de geografische bestemming van de productiegerelateerde vergoedingen van de sectoren in te schatten, identificeren we de geografische herkomst van de middelen die elke activiteitensector in de drie gewesten verbruikt.

We maken een onderscheid tussen de initiële middelen van de sector (primaire input van de sector), de directe middelen van de sector (primaire input van leveranciers) en de indirecte middelen van de sector (primaire input van toeleveranciers). In het kader van deze oefening beschouwen we dat de primaire inputkosten van de sectoren (som van de lonen, het exploitatieoverschot en de gemengde inkomsten) volledig voor de werknemers (zelfstandigen en loontrekkenden) bestemd zijn⁵³.

We leiden het gewest waar de werknemers uit elke sector wonen af uit de resultaten van de Enquête naar de Arbeidskrachten (EAK). Op basis hiervan herverdelen we de door de sectoren gegenereerde vergoeding over de inwoners van de drie gewesten.

We identificeren de geografische herkomst van de goederen en diensten die door elke sector worden verbruikt op basis van de input-outputmatrices van het FPB. Wanneer de sector gebruikmaakt van geïmporteerde goederen en diensten beschouwen we de waarde van de geïmporteerde middelen als een vergoeding voor werknemers in het buitenland.

Tot slot wordt de waarde van de output in elke sector toegerekend aan de vergoeding van de werknemers in de drie gewesten, de vergoeding van de werknemers in het buitenland en een derde component die overeenkomt met de som van de investeringen (verbruik van vaste activa) en de belastingen op producten waarvan de subsidies worden afgetrokken. Deze derde component is niet opgenomen in onze analyses.

Uit onderstaande tabel blijkt dat 27% van de productiegerelateerde vergoedingen in het Brussels Gewest naar Brusselse werknemers gaat, 33% naar Vlaamse werknemers, 16% naar Waalse werknemers en 24% naar werknemers in het buitenland.

Geografische verdeling van de vergoedingen verbonden aan de gewestelijke productie:

	Beloning voor Brusselaars	Beloning voor Vlamingen	Beloning voor Walen	Beloning naar het buitenland

⁵²De activiteiten in de secundaire sector verbruiken, in verhouding tot hun omzet, minder arbeid en meer tussenproducten dan de activiteiten in de tertiaire sector. Aangezien de tussenproducten grotendeels uit de andere gewesten en uit het buitenland worden ingevoerd, zijn de producten die door de activiteiten van de secundaire sector worden verkocht, gemiddeld minder verbonden aan lokale hulpbronnen dan de producten van de tertiaire sector.

⁵³ Gezien het gebrek aan informatie over de geografische herkomst van de beleggers gaan we ervan uit dat de sleutel tot de geografische verdeling van de vergoeding van de beleggers overeenkomt met die van de werknemers.

Brusselse productie	27%	33%	16%	24%
Vlaamse productie	3%	65%	3%	28%
Waalse productie	3%	10%	61%	26%

Bron van de brutogegevens: EAK, FPB. Berekeningen: BISA

Activiteiten in de secundaire sector

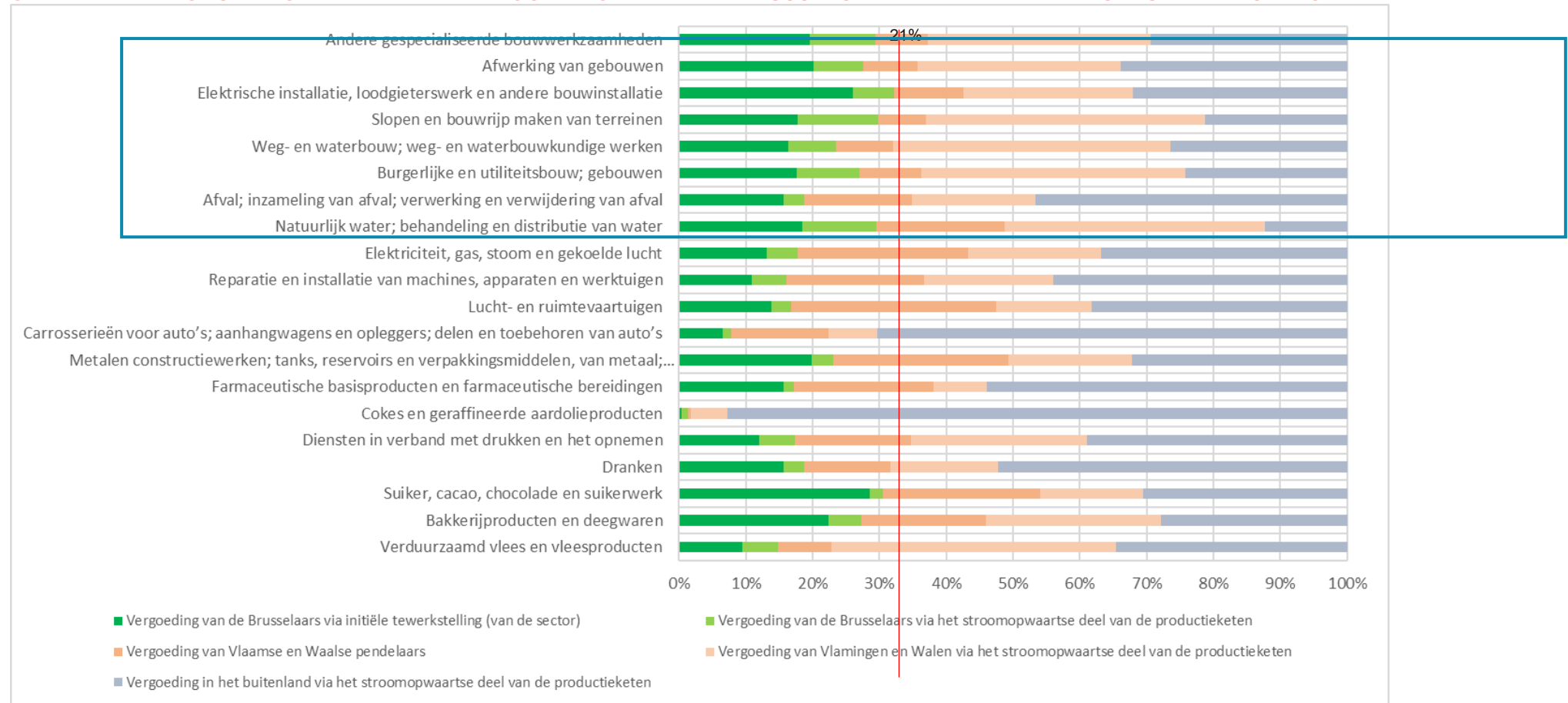
In het BHG gaat gemiddeld 21% van de productiegerelateerde vergoeding in de secundaire sector naar Brusselse werknemers ([grafiek 17](#)). De rest van de vergoeding is bestemd voor Vlaamse, Waalse of buitenlandse werknemers.

In [grafiek 17](#) kunnen we de activiteiten identificeren die boven en onder dit gemiddelde van 21% liggen. De bovengemiddelde activiteiten maken intensiever gebruik van lokale middelen. Met andere woorden, voor dezelfde omzet genereren de bovengemiddelde activiteiten meer vergoeding voor de Brusselaars dan de benedengemiddelde activiteiten.

Uit [grafiek 17](#) blijkt dat de Brusselse ondernemingen in de **bouwsector** in vergelijking met andere sectoren, intensief gebruik maken van de Brusselse middelen (sectoren in [grafiek 17](#)). De totale activiteit in deze sector ligt boven het gemiddelde van 21%. Uit de deelgroepen van de indicator blijkt dat de bouwactiviteiten vooral Brusselaars in dienst hebben (weinig pendelaars) en dat er een relatief sterke onderlinge afhankelijkheid bestaat tussen de ondernemingen in deze sector en de andere Brusselse ondernemingen.

Ook de sectoren chocolade en zoetwaren en bakkerijproducten maken intensief gebruik van de lokale middelen. Bijna een derde van de activiteitgerelateerde vergoedingen van de sector zijn bestemd voor de Brusselse werknemers.

GRAFIEK 17: PRODUCTIEGERELATEERDE VERGOEDINGEN VAN DE BRUSSELSE ACTIVITEITEN IN DE SECUNDAIRE SECTOR

Bron van de brutogegevens: EAK, FPB. Berekeningen: BISA

Activiteiten in de tertiaire sector

In het BHG gaat gemiddeld 28% van de productiegerelateerde vergoedingen van de tertiaire sector, naar Brusselse werknemers (grafiek 18). De rest van de vergoeding is bestemd voor Vlaamse, Waalse of buitenlandse werknemers.

Grafiek 18 biedt een fijnere analyse per sector. Hieruit kunnen verschillende conclusies worden getrokken:

- > De meeste sectoren die als de **meest verzwakte door de Covid-19-crisis** zijn geïdentificeerd, **maken meer dan gemiddeld gebruik van de Brusselse middelen**. Zo is meer dan een derde van de productiegerelateerde vergoedingen van de **horeca** en de **detailhandel**, bestemd voor de Brusselse werknemers (36% voor de horeca, 45% voor de accommodatie en 34% voor de detailhandel). Bovendien gaat ook een belangrijk deel van de vergoedingen in de sectoren van **creatieve, artistieke en amusementsactiviteiten** en het **personenvervoer** (bijvoorbeeld **taxi's**) naar Brusselse werknemers (32% van de productiegerelateerde vergoedingen gaat naar de Brusselse werknemers).
- > Schoonmaak- en ondersteuningsactiviteiten met betrekking tot de gebouwen (bewaking, onderhoud enz.) maken intensief gebruik van de lokale middelen. Deze activiteiten stellen voornamelijk Brusselaars tewerk en doen een beroep op andere Brusselse ondernemingen om hun diensten te produceren. In deze sector is ten minste 50% van de productiegerelateerde vergoeding bestemd voor Brusselse werknemers.
- > Onder de andere activiteiten in de tertiaire sector die intensief gebruik maken van de lokale middelen, merken we aanwezigheid van programmering, consultancy en andere IT-activiteiten, d.w.z. **hoogtechnologische activiteiten met een hoge veerkracht in het licht van de crisis**. Tot slot versterkt de situatie van de activiteiten **architectuur en engineering** boven aan de ranglijst de vaststelling dat de **bouwsector** op grote schaal gebruik maakt van lokale middelen.

GRAFIEK 18: PRODUCTIEGERELATEERDE VERGOEDINGEN VAN BRUSSELSE ACTIVITEITEN IN DE TERTIAIRE SECTOR

Bron van de brutogegevens: EAK, FPB. Berekeningen: BISA

In de twee voorgaande paragrafen identificeerden we activiteiten die intensiever gebruik maken van lokale middelen. Elk miljoen euro omzet uit deze activiteiten genereert meer economische voordelen voor de Brusselse actoren dan hetzelfde productieniveau van een activiteit die minder stevig verankerd is in het gewestelijke economische weefsel. Deze activiteiten zijn belangrijke knooppunten in het economische weefsel van Brussel en maken het mogelijk om de gunstige effecten van de steunmaatregelen te versterken door ze te verspreiden over een groot aantal Brusselse economische actoren (ondernemingen, werknemers)⁵⁴.

Een belangrijke vaststelling is dat het grootste deel van de steun van de Brusselse regering die tijdens de Covid-19-crisis is ingevoerd, naar sectoren is gegaan met een sterke impact op het economische weefsel van Brussel. Voor het herstel zouden andere knooppunten van het Brusselse economische weefsel, zoals activiteiten in de bouwsector of IT-activiteiten, kunnen worden geactiveerd.

Tot slot moet worden opgemerkt dat het merendeel van de Brusselse activiteiten uitgebreid gebruik maakt van Vlaamse en Waalse middelen. Zo tonen we aan dat de opbrengst van de verkoop, gerealiseerd door Brusselse ondernemingen, evenveel of zelfs meer vergoeding oplevert voor de Vlamingen en de Walen dan voor de Brusselaars. Met andere woorden, door de Brusselse ondernemingen te beschermen tegen de crisis, wordt ook een productieketen die grotendeels uit Vlaamse en Waalse ondernemingen en werknemers bestaat, beschermd.

⁵⁴ Het totale productieniveau van de sectoren varieert aanzienlijk van sector tot sector. Zo is de totale productie (totale omzet) van de horeca 17 keer groter dan die van de suiker-, cacao-, chocolade- en zoetwarenindustrie. De grote sectoren die in het BHG aanwezig zijn, genereren in totaal bijna altijd meer vergoeding voor de Brusselaars dan de kleine sectoren die op het grondgebied aanwezig zijn. In het kader van deze oefening vergelijken we de sectoren met eenzelfde productieniveau, zodat de omvang van de sectoren geen invloed heeft op de resultaten.

3. LUIK MEDISCH-SOCIALE ASPECTEN

Dit luik werd uitgewerkt in nauwe samenwerking met het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel- Kapitaal. ⁵⁵

De Covid-19-pandemie heeft België en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hard getroffen. Dit luik bespreekt de directe en indirecte gevolgen voor de gezondheid in het licht van de reeds bestaande kenmerken van het BHG.

Ook de sociale gevolgen werden in de reeds gekende context van de sociale situatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest geplaatst.

Dit luik telt vijf hoofdstukken:

- > Het eerste hoofdstuk beschrijft de Brusselse medisch-sociale context, de algemene sociale impact van de crisis en enkele transversale uitdagingen;
- > Het tweede hoofdstuk gaat dieper in op de epidemiologische gegevens voor de Covid-19-pandemie in het BHG;
- > Het derde hoofdstuk gaat over aspecten in verband met de toegang tot gezondheidszorg en sociale en medische voorzieningen;
- > Het vierde hoofdstuk beschrijft de situatie van ouderen in de rusthuizen;
- > Het vijfde hoofdstuk focust op de geestelijke gezondheid;
- > Het zesde hoofdstuk gaat over de situatie van de personen met een handicap.
- > Het zevende hoofdstuk legt de nadruk op de gevolgen van de crisis voor de vrouwen en op de genderongelijkheid.

In deze diagnose van de "medisch-sociale aspecten" wordt een eerste stand van zaken opgemaakt, op een bepaald ogenblik en rekening houdend met de toegekende termijn. Deze diagnose-oefening zal waarschijnlijk evolueren in functie van de situatie in het kader van de toekomstige gezamenlijke reflectie en de daaruit voortvloeiende krachtlijnen.. Merk op dat de hier voorgestelde gegevens niet gendergebonden zijn, behalve in hoofdstuk 6, dat volledig over de genderongelijkheid handelt. De jaarlijks gepubliceerde Welzijnsbarometer van het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn geeft een algemeen beeld van het welzijn en de gezondheid in het Brussels Gewest, in alle levensdomeinen. In de volgende editie zullen de vraag van de impact van Covid in deze verschillende domeinen en enkele van de onderstaande thema's aan bod komen, met waar mogelijk/relevant een uitsplitsing van de gegevens naar gender.

Ter indicatie en zonder volledig te willen zijn, volgen hier enkele thema's die in deze diagnose niet in detail worden behandeld maar die een bijzondere aandacht verdienen en later verder kunnen worden ontwikkeld:

⁵⁵ Met name, voor het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel: Marion Englert, Olivier Gillis, Cornelis Kint, Dalia Fele, Elise Mendes Da Costa.

- > De capaciteit van de ziekenhuisstructuren om de nodige zorg te verstrekken in de post-crisisfase: hoe kan de ziekenhuisactiviteit van voor de crisis worden gewaarborgd, wanneer 25% van de bedden op de intensievezorgafdeling gereserveerd wordt voor Covid-gevallen? (= federale vereiste).
- > De kwestie van de samenwerking met de algemene geneeskunde buiten de sociaal-medische instellingen zoals gezondheidshuizen, centra voor gezinsplanning, enz. komt ook aan bod.
- > De gevolgen van de crisis voor de sociale integratie en de participatie.
- > De gevolgen van de crisis voor verslaafden.

3.1. BRUSSELSE MEDISCH-SOCIALE CONTEXT, IMPACT VAN DE CRISIS EN TRANSVERSALE ASPECTEN

3.1.1. Sociale en medische situatie vóór de crisis: enkele indicatoren en trends

3.1.1.1. Sociale situatie

Sinds enkele jaren heeft ongeveer een derde van de Brusselse bevolking een inkomen onder de armoederisicodrempel (1 230 euro voor een alleenstaande, , 2 584euro voor een gezin met twee volwassenen en twee kinderen). In de veronderstelling dat het armoedecijfer op 1 januari 2020 nog ongeveer 30% bedroeg (cijfer uit de EU-SILC-enquête nog niet beschikbaar voor het jaar 2020), leefden in Brussel naar schatting 363.308 mensen al voor de coronaviruscrisis van een inkomen dat onder de armoederisicodrempel lag.

De [Welzijnsbarometer 2019](#) van het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel-Hoofdstad heeft aangetoond dat, voor de crisis reeds, de situatie nog verslechterd is, volgens bepaalde indicatoren.

In 2018 ontving een vijfde van de Brusselse beroepsbevolking een sociale bijstandsuitkering (leefloon, enz.) of een vervangingsinkomen (werkloosheid of invaliditeit), en woonde bijna een kwart van de Brusselse kinderen onder de 18 jaar in een gezin zonder inkomen uit werk. Veel mensen in Brussel zijn inderdaad werkloos.

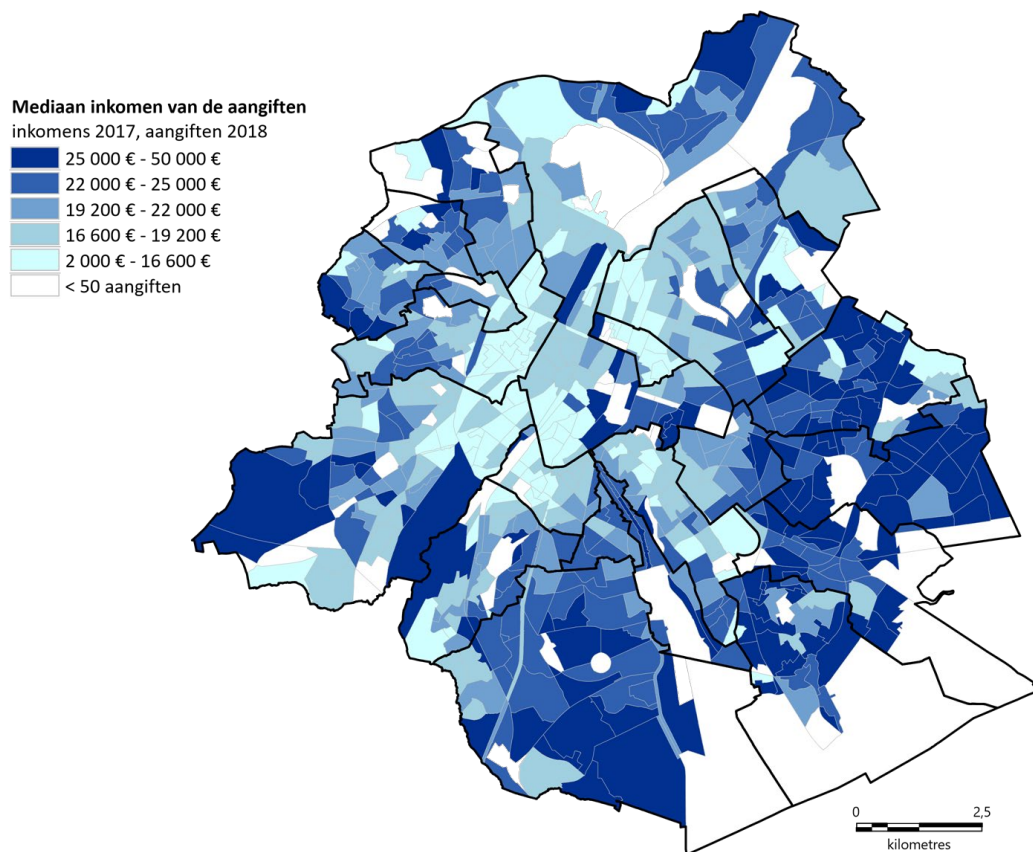
Bovendien liggen de huisvestingskosten in het Brussels Gewest aanzienlijk hoger dan in andere gewesten en steden van het land. En de meerderheid van de huishoudens is huurder (61%). Bij wijze van indicatie: als een alleenstaande met een leefloon de mediane huur voor een appartement met één kamer in het Brussels Gewest zou moeten betalen (650 euro), zou hij of zij gemiddeld bijna 70% van zijn of haar budget moeten besteden aan huur (op de privé huurmarkt) en zou hij of zij slechts 250 tot 300 euro overhouden voor alle andere maandelijkse uitgaven. Het rapport "[Armoede, slechte huisvesting en uithuiszettingen in het Brussels Gewest](#)" van het Observatorium geeft aan dat naar verluidt elk jaar enkele duizenden mensen het slachtoffer worden van een gerechtelijke procedure voor uithuiszetting.

Voorals Brusselaars die in bestaansonzekerheid leven, worden getroffen door de **non-uptake van hun rechten** (zie: "Inzichten in non take-up van de sociale rechten en in sociale onderbescherming in het Brussels Gewest"). Ondanks het feit dat zij in aanmerking komen voor verschillende sociale

grondrechten (sociale bijstand, werkloosheidsverzekering, steunmaatregel voor huisvesting, verplichte verzekering en verhoogde tegemoetkoming, enz.) maakt een groot deel hier geen gebruik van. Omdat ze hun rechten niet kennen, omdat ze er geen toegang toe hebben, omdat ze weigeren ze te gebruiken, omdat de rechten niet worden aangeboden. Veel mensen in het gewest hebben (bijna) geen sociale bescherming meer.

Het is belangrijk te benadrukken dat de globale cijfers voor het Brussels Gewest de omvang van de sociaal-ruimtelijke ongelijkheden op zijn grondgebied verbergen.: "Personen in armoede of bestaansonzekerheid wonen voor een belangrijk deel in de "arme sikkel", in deze zone die een cirkel vormt ten westen van het stadscentrum, is er al meerdere decennia een concentratie van de op economisch vlak meest kansarme bevolkingsgroepen" (zie kaart 2).

KAART 2: MEDIAAN INKOMEN PER AANGIFTE, PER STATISTISCHE SECTOR, BRUSSELS GEWEST, 2017

Bron: FOD Economie, Statistics Belgium; cartografie Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel

3.1.1.2. Gezondheidstoestand

Armoede en gezondheid hangen nauw met elkaar samen. Armoede leidt in al haar vormen tot een achteruitgang van de gezondheidstoestand, en een slechte gezondheid kan ook leiden tot verarming.

Sociale ongelijkheid op gezondheidsvlak ziet men op alle leeftijden en speelt een rol in de meeste gezondheidsproblemen. Tussen de armste en rijkste Brusselse gemeenten bedraagt de kloof in termen

van levensverwachting van de inwoners 2,8 jaar voor mannen en 2,6 jaar voor vrouwen, over de periode 2012-2016.⁵⁶

Volgens de door Sciensano gepubliceerde Gezondheidsenquête 2018 acht 22% van de Brusselse bevolking van 15 jaar en ouder zichzelf niet in goede gezondheid. Het aandeel van mensen die zichzelf niet in goede gezondheid achten, varieert aanzienlijk naar gelang van de socio-economische status (bij gelijke leeftijd en geslacht), hier benaderd volgens het opleidingsniveau. Zo is dit aandeel beduidend hoger voor degenen die hoogstens de lagere school hebben afgemaakt.

Sociale ongelijkheid op gezondheidsvlak uit zich meer in het bijzonder in verband met het risico op chronische ziekten.

In het Brussels Gewest lijdt 29% van de mensen (15 jaar en ouder) in 2018 aan een of meer **chronische ziekten** (volgens de gezondheidsenquête). Onder mensen van 65 jaar en ouder heeft 45% ten minste één chronische ziekte. De prevalentie is veel hoger bij mensen met een laag inkomen.

Sommige chronische ziekten worden hieronder nader toegelicht met betrekking tot de coronavirus-gerelateerde co-morbiditeit (het gaat hier om enkele voorbeelden die niet exhaustief zijn).

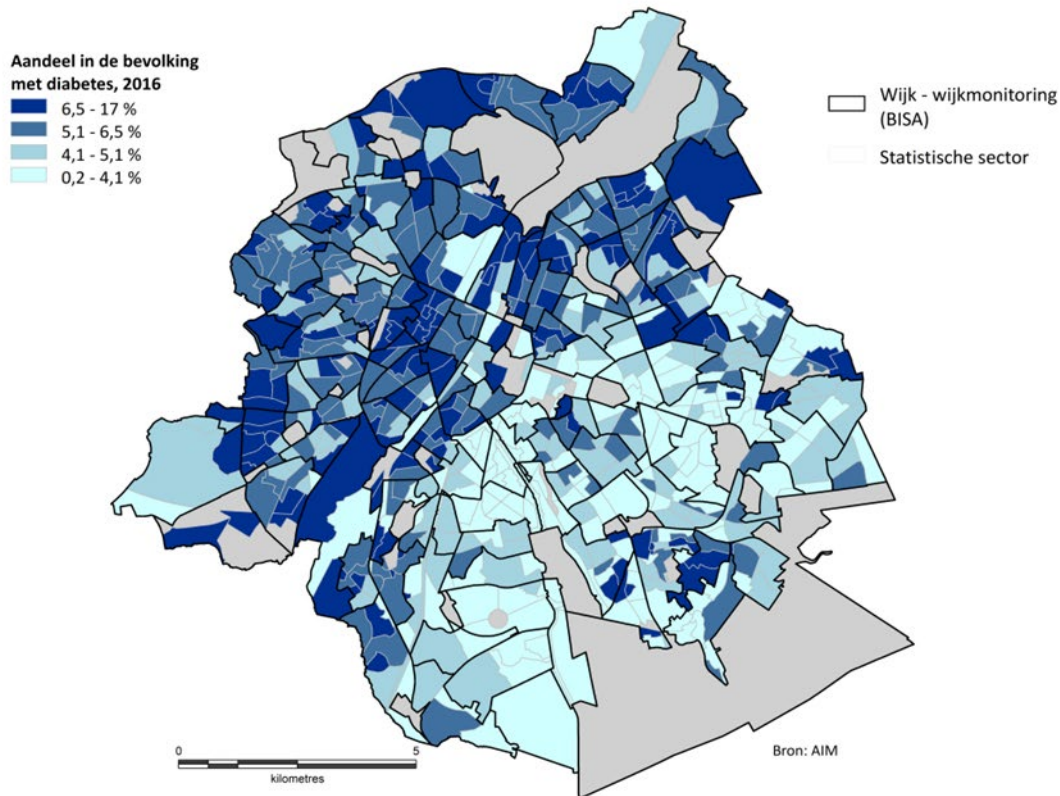
Diabetes is een chronische ziekte die leidt tot verschillende gezondheidsproblemen. Op basis van de gegevens van de Gezondheidsenquête 2018 bedraagt de jaarlijkse prevalentie van diabetes 5,8% van de totale Brusselse bevolking, maar stijgt deze tot 17,4% bij de bevolking van 65 jaar en ouder.

Sociale ongelijkheid op gezondheidsvlak is ook zeer uitgesproken voor diabetes; de prevalentie van diabetes (gebaseerd op gegevens van het IMA⁵⁷) bij bewoners van de statistische sectoren van het laagste inkomenskwintiel is twee keer zo hoog (8 procent) als bij bewoners van het hoogste inkomenskwintiel (4 procent).

⁵⁶ Bron: Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel, Statistische overlijdensbulletins 2012-2016 en FOD Economie - Statistics Belgium

⁵⁷ Op basis van gegevens van het Intermutualistisch Agentschap (IMA) lijdt 5,6% van de Brusselse bevolking aan diabetes en wordt die hiervoor behandeld (gebruik van diabetesgerelateerde geneesmiddelen of hiermee verwante zorgverstrekking). Dit percentage is een onderschatting omdat het geen rekening houdt met de personen die tussen de mazen van het zorgnet vallen. Het ligt echter zeer dicht bij de jaarlijkse prevalentie-indicator van diabetes in het gezondheidsonderzoek van 2018: 5,8%.

KAART 3: PERCENTAGE MENSEN MET DIABETES, 2016

Bron: IMA

Bovendien verklaart 13% van de Brusselaars, nog steeds op basis van de Gezondheidsenquête 2018, in 2018 aan **hypertensie** te hebben geleden en 13% ook aan **hypercholesterolemie**. Deze percentages nemen sterk toe met de leeftijd, en er speelt ook een sociale gradiënt mee.

Over het algemeen zijn hart- en vaatziekten in hun geheel verantwoordelijk voor een derde van de sterfgevallen onder de Brusselse bevolking.

3.1.2. Wat kan er vandaag gezegd worden over de sociale en medische impact van de crisis?

In dit deel wordt ingegaan op een reeks algemene sociale en gezondheidsgevolgen van de Covid-19-epidemie en de maatregelen die zijn genomen om deze aan te pakken. Epidemiologische gegevens over Covid-19-besmettingen (en de aanverwante sociale aspecten) zijn te vinden in punt 3.2. Meerdere sociale en medische aspecten van de gevolgen van de crisis komen ook in andere delen aan bod.

Armoede is een multidimensionaal en transversaal fenomeen dat een impact heeft op alle facetten van het leven: inkomen, situatie ten opzichte van de arbeidsmarkt, toegang tot huisvesting, onderwijs, enz. Deze verschillende gebieden gaan ook gebukt onder de Covidcrisis. Bepaalde groepen zijn in het bijzonder getroffen. Het jobverlies is een van de vele gevolgen van deze crisis die ook een

maatschappelijke weerslag heeft. Er zij aan herinnerd dat op Belgisch niveau het armoederisicocijfer bijna tien keer hoger ligt bij de werklozen (49%) dan bij de mensen met een job (5%).⁵⁸

Het is belangrijk om bij het lezen van deze diagnose rekening te houden met de omvang van de sociaal-ruimtelijke ongelijkheden in het Gewest. De crisis verscherpt de reeds bestaande ongelijkheden, stort een nieuw publiek in de armoede en verergert ook de situatie van mensen die al voor de crisis in armoede en bestaansonzekerheid leefden. Sommige wijken kennen een grote proportie bestaansonzekere mensen, die een bijzondere aandacht verdienen in termen van de gevolgen van de crisis. Dit is het geval met de "arme sikkels" van het Gewest (zie kaart 2 hierboven).

1) Hoewel we het totale en precieze effect van de crisis op het huidige inkomen van de Brusselaars nog niet kunnen opmeten, zijn er wel enkele onderzoeken uitgevoerd. Uit de consumentenenquête blijkt dat in mei 2020 34% van de Brusselaars verklaarde dat ze een inkomensverlies hadden geleden en in oktober 2020 was dat 26% (tegenover respectievelijk 32% en 28% voor België als geheel). Van de mensen die in oktober 2020 een inkomensverlies van meer dan 10% leden, heeft 46% een spaarbuffer van maximaal drie maanden om te kunnen overleven in het Brussels Gewest. Op basis van deze twee criteria (inkomensverlies van meer dan 10% en afwezigheid van een spaarbuffer van meer dan drie maanden) zou in oktober 2020 9% van alle huishoudens in Brussel uiterst kwetsbaar zijn voor de coronacrisis, tegenover 7% op nationaal niveau (bron: BISA, consumentenenquête). In het algemeen is het aandeel van de mensen zonder spaarbuffer (voor ten minste één maand levensonderhoud) tussen april en oktober gestegen van 13% tot 20% van de bevolking (tegenover 11% tot 13% in België) (bron: NBB, consumentenenquête). Een aanzienlijk aantal mensen gebruikte hun spaarbuffer tijdens de eerste lockdown. In het kader van deze tweede lockdown lopen ze dus nog meer risico om in een precare situatie terecht te komen en schulden te maken.

2) **In een context van dalende inkomens zijn de moeilijkheden om de huurprijs en de verschillende rekeningen te betalen, die reeds vóór de crisis bijzonder groot waren, nog sterker voelbaar**, temeer daar de meeste mensen in het Brussels Gewest huren, de huurprijzen veel hoger liggen dan het gemiddelde in andere streken van het land en het aandeel van de mensen die in armoede leven daar ook veel hoger ligt (een derde van de Brusselse bevolking leefde voor de coronacrisis al onder de armoederisicogrens).

In deze periode stapelen de betalingsachterstanden zich op en de rekening na de lockdownperiode zal waarschijnlijk een stuk hoger liggen dan normaal. We kunnen dus **een toename van problemen door overmatige schuldenlast** verwachten met betrekking tot huur, energie, water, telecommunicatie, gezondheid en andere zaken. De OCMW-enquête van de POD Maatschappelijke Integratie wijst op een toename van de vraag naar schuldbemiddelingsdiensten.3) **Tijdelijke werkloosheid**: een eerste piek in het aantal tijdelijk werklozen werd bereikt in april 2020 (tijdens de eerste lockdown), toen 92.563 werknemers zich in deze situatie bevonden. Met het geleidelijke herstel van de activiteit in de zomer daalde dit aantal geleidelijk, maar de tijdelijke werkloosheid trof in juli 2020 nog steeds 36.836 werknemers. De ramingen laten een daling zien tot september, gevolgd door een nieuwe stijging vanaf oktober als gevolg van de tweede lockdown (Bron: RVA, RSZ, KSZ; berekeningen: BISA en view.brussels). Al deze personen komen dus in aanmerking voor een uitkering van de RVA, die overeenkomt met 70% van hun geplafonneerde gemiddelde brutosalairis, en een toeslag per dag van 5,63 euro (deze twee elementen zijn onderworpen aan een inhouding van de bedrijfsvoorheffing van 26,75%). Dit komt dus in ieder geval neer op een inkomensverlies voor de betrokkenen, met een uitkeringsbedrag dat, afhankelijk van de vorige wedde, onder of in ieder geval dicht bij de

⁵⁸ FOD Economie - Statistics Belgium, EU-SILC 2018

armoederisicodrempel kan liggen. Tegelijkertijd is de niet-tijdelijke werkloosheid sinds augustus gestegen ten gevolge van de economische recessie. In oktober 2020 waren er in het Brussels Gewest 91.403 NWW's (tegenover 88.977 in oktober 2019) (Bron: view.brussels, Actiris).

4) De **zelfstandigen** (en in het bijzonder de kleine zelfstandigen) zijn sterk getroffen door de crisis. Volgens de consumentenenquête meldde niet minder dan 68% van de zelfstandigen in het Brussels Gewest een verslechtering van hun financiële situatie in mei 2020 en 63% in oktober 2020 (tegenover respectievelijk 69% en 57% in België) (Bron: NBB). In het geval van een verplichte onderbreking van de beroepsactiviteit of bij een onderbreking als gevolg van omstandigheden is de belangrijkste maatregel het "**overbruggingsrecht**". Dit is een vergoeding van € 1.291,69 (of € 1.614,10 in het geval van een persoon ten laste bij het ziekenfonds). Het is dus een steunmaatregel, maar het impliceert een verarming voor de betrokken personen/gezinnen die nu een inkomen hebben dat dicht bij de armoederisicogrens ligt (bedrag alleenstaande) of zelfs onder de armoederisicogrens, afhankelijk van het aantal personen ten laste in het gezin. Het Brussels Gewest telt echter meer dan 100.000 zelfstandigen (110.492 zelfstandigen en helpers aangesloten bij de sociale verzekeringsfondsen in 2018), voornamelijk in de industrie, de handel of de vrije beroepen. Op basis van de berekening van het BISA en de gegevens van de RSVZ over het overbruggingsrecht voor zelfstandigen in hoofdberoep (bijgewerkt op 10/10/2020) waren er in augustus ongeveer 12.500 zelfstandigen met overbruggingsrecht in het Brussels Gewest, d.w.z. 15% van de zelfstandigen (tegenover 49.000 in april, d.w.z. 57% van de zelfstandigen). Ramingen voor recentere maanden zijn nog niet beschikbaar, maar dit aantal zal vanaf oktober 2020 waarschijnlijk weer toenemen naar aanleiding van de tweede lockdown. Het armoederisico voor zelfstandigen is hoger dan voor werknemers.. De **kleine zelfstandigen** bevinden zich vaak in een situatie van sociale onderbescherming vanwege hun statuut en met name vanwege een gebrek aan kennis van de mogelijkheden en rechten (sociaal statuut van de zelfstandigen, artikel 37, vrijstelling van bijdragen enz.). In het bijzonder met betrekking tot het overbruggingsrecht moet men zelfstandig zijn in hoofdberoep en onderworpen zijn aan de sociale zekerheid. Zo krijgen dienstverleners die, omdat hun inkomsten onder een bepaalde drempel liggen, niet onderworpen zijn aan de sociale zekerheid en dus geen bijdragen betalen, geen enkele vorm van dekking. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de **koeriers van Deliveroo of UberEats**, waarvan de activiteit nochtans sterk is teruggevallen als gevolg van de lockdown. Vandaag is er niets voorzien voor deze werknemers met onzekere banen... Ook de zelfstandigen in bijberoep komen niet in aanmerking voor het overbruggingsrecht en worden dus niet beschermd in geval van verlies van de inkomsten die ze uit hun zelfstandige activiteit ontvingen, ook al vormde dit een belangrijk deel van hun totale inkomsten (bron: [Daniel Dumont](#), april 2020).

Over het algemeen versterkt de lockdown de **inkomensongelijkheid** tussen enerzijds de beroepen die hun baan kunnen behouden omdat ze kunnen telewerken en anderzijds een groot deel van de arbeiders die meer handwerk verrichten, waaronder veel zelfstandigen, maar bijvoorbeeld ook een deel van de kunstenaars die zo hun baan/activiteiten verliezen.

In dit verband dient erop te worden gewezen dat tijdelijke werkloosheid en overbruggingsrechten bedoeld zijn om mensen in staat te stellen later weer aan het werk te gaan. De Covid-19-crisis zal waarschijnlijk leiden tot een economische recessie en sommige mensen zullen in een situatie van structurele werkloosheid terechtkomen, en zelfstandigen zullen failliet gaan. Deze trend is nu al waarneembaar, hoewel het nog te vroeg is om cijfers te geven over de omvang van de impact op middellange en lange termijn, want deze hangt af van een groot aantal factoren.

5) Een andere categorie van de bevolking die het al moeilijk had en in het bijzonder getroffen is, zijn de mensen die **zwartwerk verricht** (in de horeca, bouw, handel, transport, schoonmaak, hulp aan personen

enz). Deze mensen, van wie de informele activiteit is onderbroken, bevinden zich in een dramatische sociale situatie omdat ze nergens recht op hebben en dus geen inkomen hebben. Het is belangrijk deze groep niet uit het oog te verliezen, want het gaat om een grote groep mensen in het Brussels Gewest. Per definitie bestaan er geen cijfers van, maar uit getuigenissen op het terrein en uit onze rapporten blijkt dat heel wat mensen zwartwerk moet verrichten om te kunnen overleven in het Brussels Gewest, dat veel **mensen zonder papieren** telt. Uit een onderzoek dat in 2010 werd uitgevoerd, bleek dat 96% van de bevroegde irreguliere migranten in armoede leefde (Schockaert et al., 2012), dus nog voor de coronacrisis. De impact van de crisis op deze bevolking is dan ook bijzonder zorgwekkend.

6) **Dakloosheid** is in het Gewest een belangrijk probleem en vóór de crisis waren er al enkele duizenden daklozen (4.187 daklozen of slecht gehuisveste mensen volgens de laatste telling van Bruss'help november 2018). Zonder precieze cijfers te kunnen geven, is het duidelijk dat dit aantal waarschijnlijk zal toenemen als gevolg van de coronacrisis, gelet op de socio-economische gevolgen van de crisis. Bovendien worden daklozen nu getroffen door de lockdown van de bevolking (ze kunnen voorbijgangers niet om geld vragen, er is een tekort aan voedselhulp, er zijn te weinig vrijwilligers, de nog werkende steunstructuren zijn overbelast, enz.).

Daklozen worden ook getroffen door de gezondheids crisis. Omdat ze geen dak boven het hoofd hebben, werden velen getroffen door de ziekte, waardoor hun medisch-sociale situatie in het algemeen nog verder achteruitgaat.

7) De coronaviruscrisis heeft door de impact ervan op de gezondheid en door de lockdownmaatregelen grote gevolgen voor de algemene gezondheid, met inbegrip van de geestelijke gezondheid, van de bevolking (en in het bijzonder de meest kwetsbaren onder ons), waardoor de sociale situatie van de betrokkenen nog verder kan verslechteren. Het uitstel van zorg in het algemeen (volwassenen en kinderen) is zeer hoog geweest tijdens de lockdown, dit gold nog meer voor de minst bevoorrechte bevolkingsgroepen. De gezondheidsaspecten in verband met Covid-19 en de impact van de crisis op het uitstellen van zorg en de geestelijke gezondheid komen in de volgende punten van de nota aan bod. Er zij aan herinnerd dat **zowel gezondheidsproblemen als het overlijden van een gezinslid kunnen leiden tot sociale verarming voor gezinnen die het al moeilijk hebben of op de rand van de afgrond staan.**

8) In het algemeen geldt dat **de lockdown de armere mensen het hardst treft op het vlak van welzijn en dus algemene gezondheid.** Armere wijken zijn zeer dichtbevolkt: zo bedraagt de bevolkingsdichtheid 31.043 inwoners per km² in het centrum van Sint-Joost-ten-Node, tegenover 3.713 per km² in het centrum van Watermaal-Bosvoorde. De lockdown neemt dus een andere vorm aan in arme wijken, zonder groen in de buurt, zonder tuin, in vaak overbevolkte woningen. De verschillen qua beleving van de lockdown en qua impact ervan op het welzijn, en dus ook op de geestelijke gezondheid, zijn erg uitgesproken in het Brussels Gewest, waar de sociale en sociaal-ruimtelijke ongelijkheid al van meet af aan erg groot is. Aangezien de economische problemen voor mensen die het al moeilijk hebben en een onzekere baan hebben nog versterkt worden, zijn de spanningen binnen gezinnen in armoede des te groter, waardoor met name het risico op geweld kan toenemen. Situaties van intrafamiliaal geweld nemen dus toe in deze periodes van lockdown en sociale spanningen.

9) In het Brussels Gewest is het percentage vroegtijdige schoolverlaters hoog. In het Brussels Gewest noteert men zelfs de grootste proportie mensen van werkende leeftijd zonder een diploma van het hoger secundair onderwijs (zie Welzijnsbarometer 2019). Mensen met een laag opleidingsniveau lopen een zeer hoog risico op armoede.

Bovendien varieert het percentage middelbare scholieren met een schoolachterstand van twee jaar of meer sterk, afhankelijk van de sociale situatie van de gezinnen. De hoogste percentages worden

aangetroffen in de gemeenten waar de armoede groot is; het is onder de leerlingen in Sint-Joost-ten-Node dat het aandeel het hoogst blijkt in 2017-2018 (37%), vergeleken met 11% in Sint-Pieters-Woluwe.⁵⁹ Door de lockdown hadden de leerlingen geen direct contact meer met het onderwijzend personeel en was er een grote impact op het schoolwerk. Voor sommigen heeft de lockdown de opleiding onderbroken, de voltooiing van stages verhinderd of het toezicht op de cursussen en tests en examens aanzienlijk verstoord. De eerste en tweede lockdown hebben een aanzienlijke impact gehad op de scholieren, de leerlingen van het middelbaar onderwijs en alle studenten.

Ook hier zal de **ongelijkheid** op het **gebied van opleiding en onderwijs** in de huidige crisis waarschijnlijk toenemen, tussen kinderen/tieners/jongvolwassenen die de mogelijkheid hebben om de onderbreking van hun opleiding thuis te compenseren en/of hun opleiding op afstand voort te zetten, en degenen voor wie dit niet mogelijk is (vanwege familiale omstandigheden, het opleidingsniveau van de ouders, de beschikbaarheid van een computer thuis, de huisvestingsomstandigheden, enzovoort). Projecten rond sociale verbondenheid en huiswerkbegeleiding zijn hier van groot belang, omdat zij ervoor zorgen dat mensen die er gebruik van maken, niet vereenzamen en omdat ze in bepaalde wijken de lont uit het kruitvat helpen houden. Daarnaast is huiswerkbegeleiding een reddingsboei die bij sommige kinderen schoolmoeheid helpt voorkomen.

De actoren zijn in het kader van een recente kwalitatieve studie⁶⁰ over de sociale gevolgen van de eerste lockdown bijeengekomen en dringen in het algemeen aan op de noodzaak van massale investeringen in het beleid voor jonge kinderen, schoolgaande kinderen en de jeugd om de gevolgen van de crisis op te vangen.

10) Een ander zeer belangrijk gevolg van de lockdown betreft de stijgende dematerialisatie⁶¹ van publieke en private diensten aan personen en de stijgende problemen in verband met de digitale kloof. In 2018 had 12% van de huishoudens in Brussel geen internetaansluiting (hetzelfde percentage als voor heel België). Dit percentage ligt iets hoger bij huishoudens zonder kinderen (14%) en lager bij huishoudens met kinderen (7%) (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn, 2019⁶²). Van de mensen met een laag opleidingsniveau in het Brussels Gewest heeft zo'n 15% nog nooit een computer gebruikt. Vooral ouderen worden getroffen door de digitale kloof en de lockdown, want sommige diensten waren alleen nog toegankelijk via telecommunicatiemiddelen en het internet (bijvoorbeeld bankdiensten).

Voor mensen die in precare situaties leven, kan het feit dat ze geen toegang hebben tot een telefoon of een computer (of een enkele computer voor een groot gezin, slechts één familielid dat weet hoe hem te gebruiken, geen printer enz.) of tot een internetverbinding, een ernstig probleem zijn: moeilijkheid om toegang te krijgen tot informatie over sociale rechten (sociale bijstand, werkloosheidsverzekering, gemeentelijke administratieve diensten enz.), moeilijkheid om toegang te krijgen tot diensten die hun

⁵⁹ Bron: Vlaamse Gemeenschap, Franse Gemeenschap - Etnic; berekeningen Brussels Observatorium voor Gezondheid en Welzijn

⁶⁰ Deprez A., Noël L., Solis Ramirez F. (2020) Analyse des impacts sociaux de la première vague et du premier confinement dans le cadre de la crise de la Covid-19, Rapport de la Phase exploratoire (juin à août 2020), Fédération Wallonie Bruxelles, Institut Wallon de l'Evaluation, de la Prospective et de la Statistique, Observatoire de la Santé et du Social de la Région Bruxelles-Capitale.

⁶¹ Dit is een bijkomende factor in de toename van het niet-gebruik van rechten: pagina 141-144 in het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel (2017), *Inzichten in de non take-up van de sociale rechten en in sociale onderbescherming in het Brussels Gewest*, Thematisch katern bij het Brussels Armoederapport 2016, Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie: Brussel. <https://www.ccc-ggc.brussels/nl/observatbru/publications/2016-thematisch-rapport-inzichten-non-take-van-de-sociale-rechten-en>

⁶² Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van Brussel-Hoofdstad (2019). Welzijnsbarometer 2019. Brussel: Gemeenschappelijke gemeenschapscommissie <https://www.ccc-ggc.brussels/nl/observatbru/publications/2019-welzijnsbarometer>

activiteiten hebben verplaatst naar de digitale omgeving, moeilijkheid voor ouders om contact op te nemen met leerkrachten, moeilijkheid voor gezinnen om de school op afstand te volgen, moeilijkheid voor studenten om op afstand te studeren enz.⁶³

Daarnaast zijn er specifieke problemen, vooral voor daklozen, bijvoorbeeld de moeilijkheid om toegang te krijgen tot telefoonkaarten en plaatsen waar ze hun telefoon kunnen opladen⁶⁴.

11) **Er zijn meer aanvragen bij OCMW's en andere diensten** als gevolg van het verlies van werk en inkomen. In de periode februari-juni bedroeg de stijging van het aantal begunstigen van een leefloon in Brussel 4,0% tegenover een daling met 0,7% in dezelfde periode van 2019 (en een daling met 0,5% in 2018). De impact van de crisis op de aanvragen bij de OCMW's en de sociale en gezondheidsdiensten in het algemeen wordt in punt 3.3 van deze nota nader toegelicht.

In het licht van het bovenstaande is het waarschijnlijk dat de pandemie (en de bijbehorende maatregelen) enerzijds de situatie van mensen die al voor de pandemie in onzekerheid of extreme armoede verkeerden, heeft verergerd en anderzijds ook een groot aantal nieuwe mensen in een situatie van armoede drijft. De sociale ongelijkheden worden door de crisis aan de oppervlakte gebracht en versterkt⁶⁵.

3.1.3. Aandachtspunten, transversale aspecten

In het algemeen moeten de economische en sociale rechten en het recht op gezondheid centraal staan in de beleidsdoelstellingen. Elke entiteit heeft bevoegdheden om de armoede te bestrijden: de federale overheid (sociale zekerheid, sociale bescherming, belastingen, enz.) maar ook de gewesten (huisvesting, enz.), de gemeenschappen (onderwijs, kinderbijslag, enz.) en de lokale overheden (maatschappelijke begeleiding, enz.). Er is een globale visie nodig om ervoor te zorgen dat deze hefboomen op een coherente manier worden ingeschakeld en dat de middelen dienovereenkomstig worden verstrekt, met als doel de toegang tot de grondrechten voor iedereen tijdens deze crisis te waarborgen.

⁶³ Deprez A., Noël L., Solis Ramirez F. (2020) Analyse des impacts sociaux de la première vague et du premier confinement dans le cadre de la crise de la Covid-19, Rapport de la Phase exploratoire (juin à août 2020), Fédération Wallonie Bruxelles, Institut Wallon de l'Evaluation, de la Prospective et de la Statistique, Observatoire de la Santé et du Social de la Région Bruxelles-Capitale.

⁶⁴ Idem.

⁶⁵ Deprez A., Noël L., Solis Ramirez F. (2020) Analyse des impacts sociaux de la première vague et du premier confinement dans le cadre de la crise de la Covid-19, Rapport de la Phase exploratoire (juin à août 2020), Fédération Wallonie Bruxelles, Institut Wallon de l'Evaluation, de la Prospective et de la Statistique, Observatoire de la Santé et du Social de la Région Bruxelles-Capitale.

In de context van de crisis en in het bijzonder van de lockdown is al een **groot aantal maatregelen genomen**. Deze maatregelen zijn niet altijd voldoende, maar wel van fundamenteel belang om te voorkomen dat deze gezondheids crisis uitmond in een sociaal bloedbad.

Het Steunpunt tot bestrijding van armoede voert een onderzoek uit naar alle interfederale maatregelen die worden genomen om de armoede in de context van de crisis te bestrijden.

(Niet-limitatief) overzicht van de sociale (of socio-economische) maatregelen die op federaal en Brussels niveau zijn genomen

Zowel op federaal niveau als op het niveau van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest werden taskforces "Sociale Urgentie voor het Coronavirus" opgericht om de risicogroepen in kaart te brengen en/of de ingevoerde maatregelen te beoordelen.

Op federaal niveau vormen de sociale beschermingsmaatregelen de basis voor de bescherming van mensen in een crisis als deze. Zo zijn de economische werkloosheid (verhoogd en gefaciliteerd in de context van de crisis) en het uitgebreide overbruggingsrecht in de eerste plaats, maar ook het bevriezen van de degressiviteit van de werkloosheidsuitkeringen essentiële maatregelen. Deze maatregelen, die al werden ingevoerd in het kader van de eerste lockdown, werden vanaf oktober 2020 (voor een vaste periode) verlengd in het kader van de tweede lockdown. Tijdens de tweede lockdown werden ook enkele aanvullende maatregelen voor de horecasector ingevoerd (crisis-overbruggingsrecht verdubbeld voor zelfstandigen van wie de activiteiten stilgelegd zijn). In bepaalde sectoren is het ook mogelijk om tijdelijke werkloosheid te combineren met werk. Andere federale crisismaatregelen zijn bijvoorbeeld de tijdelijke opschorting van de controles op de verblijfsvoorwaarde van de IGO, de toekenning van extra middelen aan de OCMW's enz. Tijdens de tweede lockdown werden een aantal nieuwe maatregelen getroffen die in de eerste lockdown nog niet bestonden, terwijl andere, die in de eerste lockdown werden ingevoerd, niet werden verlengd. Dit geldt bijvoorbeeld voor het uitstel van hypothecaire leningen (sinds 20/09/2020 is het niet meer mogelijk om een nieuw uitstel aan te vragen, ook al is het huidige uitstel geldig tot 31/12/2020) of de opschorting van beslagleggingen (inbeslagname van eigendommen, meubilair, lonen enz.) die voor een beperkte periode, van 12 mei tot 18 juni 2020, van kracht waren⁶⁶.

Ook in Brussel zijn tal van maatregelen genomen: een verbod op het afsluiten van gas-, elektriciteits- en waterleidingen tot 31 maart 2021 (het verbod op afsluitingen tijdens de lockdown is verlengd tot de winterperiode, waarin het altijd van toepassing is); de mogelijkheid om bij BRUGEL het statuut van 'beschermde klant - bijzondere Covid-19-klant' aan te vragen voor personen die tijdelijk werkloos zijn of gebruik gemaakt hebben van hun overbruggingsrecht en die zich in een situatie van ingebrekestelling door hun leverancier bevinden; het verbod op huisuitzettingen tot 30 augustus, dat in oktober werd verlengd tot 13 december 2020; de versoepeling van de opzeggingstermijnen; de premie voor kwetsbare huurders (vanaf € 214,68 om de huur te helpen betalen en de meest kwetsbare huurders die inkomensverlies lijden, te ondersteunen); de toekenning van een extra budget aan de OCMW's en de voedselhulpsector; de toekenning van een buitengewoon budget voor het actieplan voor hulp aan daklozen en migranten en verschillende maatregelen om het aantal opvangplaatsen te verhogen; de

⁶⁶ Wat de gerechtsdeurwaarders betreft, heeft de enige maatregel die in de tweede lockdown werd genomen betrekking op de verkoop van roerende goederen, aangezien de veilingzaal opnieuw werd gesloten tot 14/01/2021. Hoewel de inbeslagname van roerende goederen in deze periode niet formeel verboden is, heeft de Nationale Kamer van Gerechtsdeurwaarders haar leden gevraagd "voorzichtig, redelijk en verzoenend te werk te gaan". Zie het Steunpunt voor schuldbemiddelingsdiensten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest voor meer informatie: <http://www.steunpuntschuldbemiddeling.be/>

ontwikkeling van een crisisplatform door Bruss'help (dat de daklozensector coördineert) met nieuwe software om de beschikbare opvangplaatsen in verschillende diensten in real time en centraal op te volgen, zodat daklozen snel naar een ziekenhuis of accommodatie kunnen worden doorverwezen enz. Er is ook een algemeen gratis sociaal noodnummer in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ingevoerd ⁶⁷.

Om een massale verarming van de Brusselse bevolking in de context van de gezondheidscrisis en in de komende maanden te voorkomen, is het belangrijk dat al deze maatregelen duurzaam zijn en niet te snel worden afgebouwd. Er zouden aanvullende maatregelen kunnen worden genomen, met name voor degenen die een hoge schuldenlast torsen.

Het is belangrijk dat mensen goed geïnformeerd zijn en geholpen worden om gebruik te kunnen maken van al deze maatregelen en van hun rechten. Vaak hebben mensen in bestaansonzekerheid geen toegang tot informatie en zijn ze niet in staat om hun rechten te doen gelden (administratieve problemen, geen toegang tot een computer, gebrek aan kennis van de landstalen, enz.) Het is belangrijk dat er maatregelen worden genomen om proactief contact op te nemen met mensen om hen te helpen bij het toekennen van rechten en het verlenen van steun. Ook sociale huisbezoeken zijn in veel gevallen noodzakelijk. De toekenning van sociale rechten moet binnen het huidige kader absoluut worden bevorderd en de administratieve beperkingen moeten worden versoepeld. Onderzoek naar de non-uptake van rechten toont aan dat een doelgroepbenadering de non-uptake van rechten nog versterkt door de opeenstapeling van steunmechanismen. Op alle bestuursniveaus moeten vereenvoudigde, rechtvaardigere en meer universele socialebeschermingsstelsels worden ontwikkeld.

Op alle overheidsniveaus moeten vereenvoudigde, rechtvaardigere en meer universele socialebeschermingsstelsels worden ontwikkeld, rekening houdend met de digitale kloof binnen de bevolking.

Bovendien moet erop worden gewezen dat bepaalde groepen, waaronder migranten zonder papieren, die sterk vertegenwoordigd zijn in het Brussels Gewest, ontsnappen aan elk sociaal zekerheids- of welzijnsnet en dus ook aan de meeste van de getroffen beschermingsmaatregelen. Met uitzondering van dringende medische hulp hebben deze mensen geen rechten. In normale tijden overleven ze dankzij zwartwerk, zelfhulpnetwerken enz. waarop ze in de huidige context echter vaak geen beroep kunnen doen.

Andere groepen vallen niet onder het toepassingsgebied van de steunmaatregelen, bijvoorbeeld bepaalde werknemers in precaire situatie of bepaalde kunstenaars. Ze komen niet altijd in aanmerking voor tijdelijke werkloosheid of het overbruggingsrecht en krijgen daardoor ook geen steun die op deze verschillende statuten van toepassing is. Daarom moet er speciale aandacht worden besteed aan deze groepen en zijn er maatregelen nodig om hen fatsoenlijke levensomstandigheden te bieden.

⁶⁷ Het gratis nummer 0800 35 243 is op werkdagen tussen 8 en 20 uur en in het weekend tussen 10 en 18 uur bereikbaar.

3.2. COVID-19: EPIDEMIOLOGISCHE GEGEVENS

Dit deel bevat gegevens over het aantal gevallen van Covid-19 en gerelateerde sterfgevallen in het Brussels Gewest. In het Brussels Gewest zijn we, net als in België in het algemeen, getuige geweest van twee zeer duidelijke mortaliteitsgolven gelinkt aan de epidemie: de eerste in maart-april-mei, de tweede vanaf oktober 2020. Gezien de overbelasting van de ziekenhuizen werd vanaf ongeveer midden maart tot begin mei een eerste lockdown opgelegd, gevolgd door een stapsgewijze exitstrategie. Vanaf oktober werd besloten tot een nieuwe lockdown wegens de snelle toename van het aantal gevallen en ziekenhuisopnames.

Beide golven van de epidemie zijn duidelijk waarneembaar in termen van sterfte (zie 3.2.2) en minder duidelijk in termen van het aantal gevallen, aangezien er in de eerste golf veel minder systematisch werd getest dan in de tweede. De testcriteria zijn tussen de twee perioden immers geëvolueerd.

Wat de sociale aspecten met betrekking tot het risico van het virus betreft, hebben studies aangetoond dat het de reeds bestaande sociale ongelijkheden op het gebied van gezondheid versterkt. De resultaten van de eerste fase van een Franse enquête⁶⁸ onderstrepen dat, terwijl de ziekte aanvankelijk de meer bevoorrechte categorieën trof (meer geneigd om te reizen, meer vrije tijd, uitgebreide sociale relaties), deze laatste vervolgens veel beter werden beschermd door de lockdownmaatregelen (mogelijkheid tot telewerk). In de tweede fase werden de kansarme groepen en de arbeidersklasse meer getroffen (dichtbevolkte wijken, grote gezinnen, arbeiders en andere werknemers in de eerste lijn of gedwongen om te werken)⁶⁹. Uit studies over het Verenigd Koninkrijk is ook gebleken dat naast de laag betaalde beroepen met werknemersstatuut (industrie, bouw, verkopers, chauffeurs, schoonmaakpersoneel enz.), de beroepen in de gezondheidszorg (met name verpleegkundigen en zorgkundigen) en maatschappelijk werkers in het bijzonder door het virus werden getroffen⁷⁰.

3.2.1. Bevestigde gevallen

Bij de huidige blootstelling aan de ziekte zijn drie factoren van grote invloed:

- > werkomstandigheden (niet kunnen telewerken, essentiële beroepen met nauwe contacten enz.).
- > de bevolkingsdichtheid van de gemeente waar men woont (contacten, mobiliteit in een stedelijke context, gebrek aan groen enz.).
- > de huisvestingsomstandigheden (grootte van het huishouden, soort woning, dichtheid van de leefomgeving enz.).

Deze drie belangrijke factoren hebben hun eigen gevolgen. Mensen die zich in een preciaire situatie bevinden, combineren vaak alle drie deze factoren en zijn daardoor bijzonder kwetsbaar.

⁶⁸ INSERM (2020), "Premiers résultats des enquêtes de santé publique de l'Inserm sur la Covid-19: facteurs de risque individuels et sociaux": <https://presse.inserm.fr/premiers-resultats-des-enquetes-de-sante-publique-de-linserm-sur-la-Covid-19-facteurs-de-risque-individuels-et-sociaux/41032/>

⁶⁹ <https://presse.inserm.fr/premiers-resultats-des-enquetes-de-sante-publique-de-linserm-sur-la-Covid-19-facteurs-de-risque-individuels-et-sociaux/41032/> en <https://www.epicov.fr/>

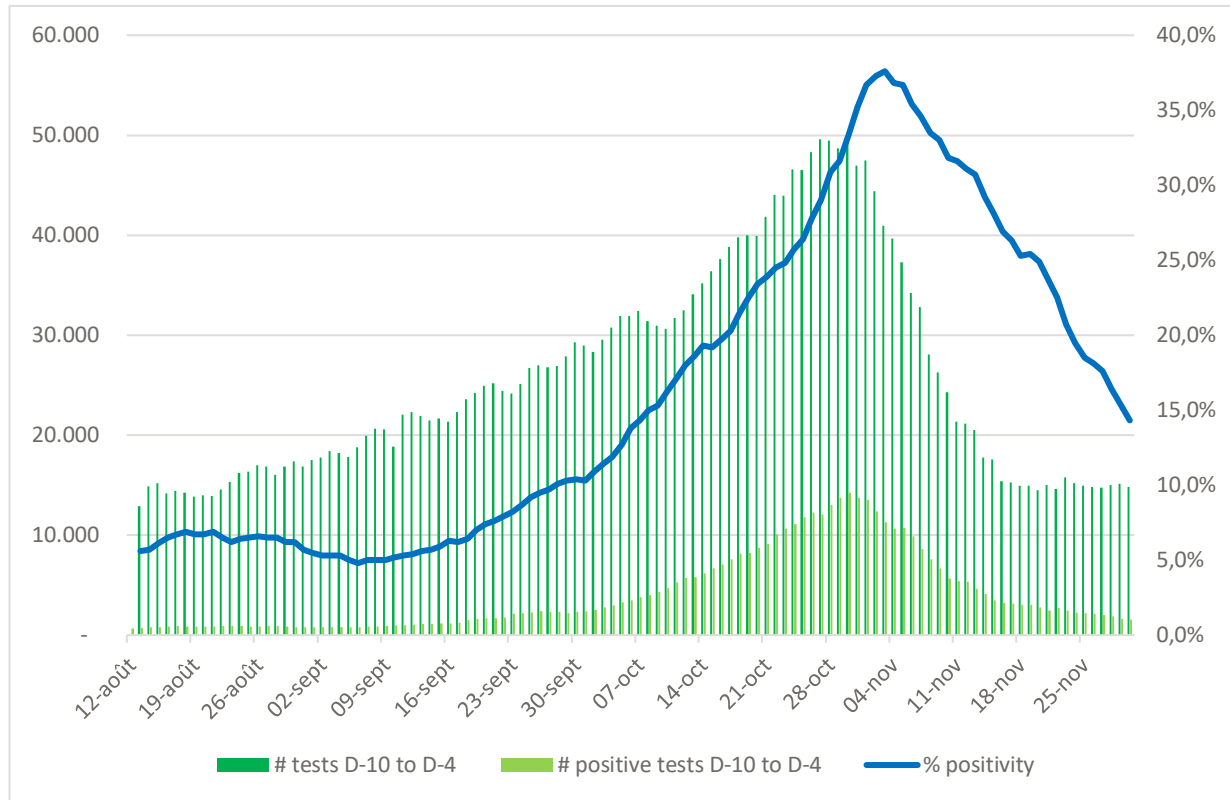
⁷⁰ Public Health England (2020), "Disparities in the risk and outcomes of Covid-19" en Office for National Statistics (2020), "Coronavirus (Covid-19) related deaths by occupation, before and during lockdown, England and Wales: deaths registered between 9 March and 30 June 2020", september 2020.

Meer bepaald wordt ook het leven in gemeenschappen (rusthuizen, gevangenissen, opvangcentra voor daklozen, gehandicapten, verzorgingstehuizen enz.) overmatig blootgesteld aan het virus door de verspreiding ervan te bevorderen⁷¹. In tehuizen, opvangcentra en gemeenschappelijke woonvormen staan zowel de bewoners als de mensen die er werken bloot aan het risico.

Zoals in de inleiding vermeld, maakte België, met inbegrip van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, twee golven van de epidemie door, die zich zeer duidelijk aftekenen in de sterftcijfers (zie 3.2.2). Wat het aantal besmettingen betreft, bevat grafiek 15 hieronder alleen de gegevens vanaf augustus, omdat er in de eerste golf veel minder systematisch werd getest. Merk echter op dat er na de epidemiepiek in maart-april een algemene neerwaartse trend in het aantal nieuwe bevestigde Covid-19 gevallen werd waargenomen vanaf de week van 27/04 tot en met de week van 21/06. Het aantal gevallen begon weer te stijgen vanaf de week van 27 juli en bereikte een piek in de week van 26 oktober (een periode waarin ook een piek in de tests werd waargenomen – zie grafiek 15). De evolutie van de cijfers in de tijd moet met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd, rekening houdend met de wijzigingen in de teststrategieën.

⁷¹ Afhankelijk van het feit of ze open of gesloten bleven tijdens de eerste lockdown, ondervonden deze opvangruimten bijzondere en specifieke moeilijkheden bij de uitvoering van sanitaire maatregelen, het verkrijgen van beschermende uitrusting, het beheer van de verspreiding en de follow-up van de zorg na de opsporing.

GRAFIEK 19: EVOLUTIE VAN HET AANTAL (SOM OVER EEN PERIODE VAN 7 DAGEN⁷²) UITGEVOERDE TESTS, HET AANTAL (SOM OVER EEN PERIODE VAN 7 DAGEN⁷³) POSITIEVE TESTS EN DE POSITIVITEITSRATIO IN BRUSSEL VAN 12 AUGUSTUS TOT 30 NOVEMBER 2020

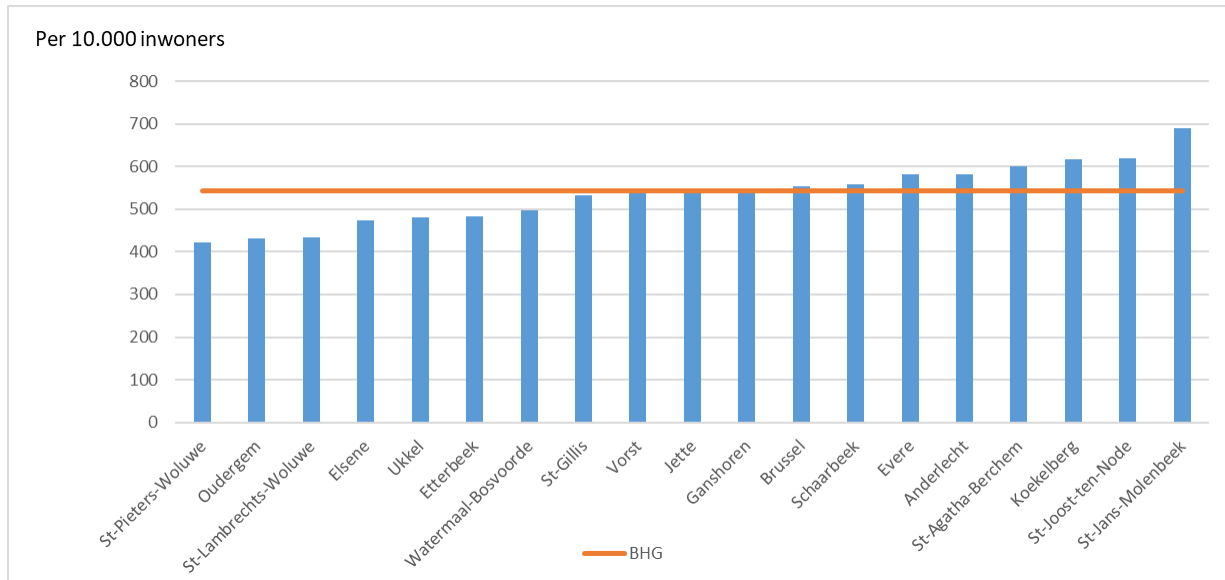
Bron: Sciensano, berekeningen: GGC

Sinds 21 juni 2020 zijn de vijf gemeenten die in absolute cijfers (aantal cumulatieve gevallen) het zwaarst getroffen zijn Brussel, Schaarbeek, Anderlecht, Sint-Jans-Molenbeek en Elsene. In termen van aantal gecumuleerde gevallen per 10.000 inwoners zijn de vijf zwaarst getroffen gemeenten Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Joost-Ten-Node, Koekelberg, Sint-Agatha-Berchem en Anderlecht.

⁷²Wat betreft de onderzochte periode van 7 dagen zijn de cijfers voor de laatste 3 dagen niet in de telling opgenomen omdat de gegevens voor deze dagen nog niet geconsolideerd zijn op het moment van publicatie - de onderzochte dagen zijn dus dagen D-10 tot D-4.

⁷³Wat betreft de onderzochte periode van 7 dagen zijn de cijfers voor de laatste 3 dagen niet in de telling opgenomen omdat de gegevens voor deze dagen nog niet geconsolideerd zijn op het moment van publicatie- de onderzochte dagen zijn dus dagen D-10 tot D-4.

GRAFIEK 20: CUMULATIEVE BEVESTIGDE GEVALLEN VAN 21 JUNI TOT 15 NOVEMBER 2020 PER 10.000 INWONERS, BRUSSELSE GEMEENTEN

> Bron: Sciensano, Statbel; berekeningen: Observatorium voor Gezondheid en Welzijn

Naast de factoren die aan het begin van dit hoofdstuk zijn genoemd, het aantal bevestigde COVID-19-gevallen per 10.000 inwoners per gemeente kan worden beïnvloed door een groot aantal parameters, zoals het screeningbeleid (dat sinds het begin van de epidemie is geëvolueerd), de toegang tot zorg, de leeftijd van de bevolking in de gemeente, de prevalentie van chronische ziekten in de bevolking, de aanwezigheid van en het aantal ROB-RVT (en andere vormen van collectieve bewoning) in de gemeente, etc.

3.2.2. Sterfgevallen, sterfte en oversterfte

Van 10 maart (datum van de eerste aangifte van een sterfgeval door Covid-19 in België) tot 30 november 2020 werden in het Brussels Gewest **2371** (mogelijke en bevestigde) **Covid-19-sterfgevallen** geregistreerd, waarvan **35% in rust- en verzorgingstehuizen** (bevestigde en mogelijke gevallen) en **64% in ziekenhuizen**. In Vlaanderen vond 49% van de sterfgevallen plaats in rust- en verzorgingstehuizen en in Wallonië 39%. Van de 16.547 sterfgevallen in België vond 43% plaats in rust- en verzorgingstehuizen (tabel 8).

Merk op dat Covid-19-sterfgevallen worden gerangschikt naar plaats van overlijden en niet naar woonplaats. De sterfgevallen kunnen dus ook betrekking hebben op niet-Brusselaars. Brussel heeft immers een ruim aanbod aan gezondheidsdiensten en verzorgt ook een groot deel niet-Brusselse patiënten. Ter indicatie: in 2018 betrof 36% van de opnames in de Brusselse ziekenhuizen mensen die niet in het Brussels Gewest wonen. Het ging om 19% mensen die in Vlaanderen wonen en 15% mensen die in Wallonië wonen.⁷⁴

⁷⁴ [Données du système d'enregistrement RHM, en date du 19 mai 2020: service Data et Information stratégique, SPF Santé publique, Sécurité de la Chaîne alimentaire et Environnement, Belgique](#)

Meer specifiek met betrekking tot de Covid-19-sterfgevallen van de bewoners van rust- en verzorgingstehuizen die zich in het ziekenhuis voordeden, schatte Sciensano in zijn weekrapport van 26 juni⁷⁵ dat 86% van de bewoners van rust- en verzorgingstehuizen die in de Brusselse ziekenhuizen stierven als gevolg van Covid-19, in Brusselse rust- en verzorgingstehuizen woonden. Van de rest verbleef 14% in rust- en verzorgingstehuizen buiten Brussel (8% in Vlaanderen en 6% in Wallonië).

Bovendien verblijven ouderen in Brussel vaker in rusthuizen dan in de andere twee gewesten (zie punt 3.4).

TABEL 8: CUMULATIEF TOTAAL VAN GERAPPORTEERDE STERFGEVALLEN OP 30 NOVEMBER 2020

Cumulatief totaal van de tot dusver gerapporteerde sterfgevallen

Plaats van overlijden	Vlaanderen		Brussel		Wallonië		België	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Ziekenhuis	3 874	50%	1 521	64%	3 847	60%	9 242	56%
<i>Bevestigde gevallen</i>	3 721	96%	1 469	97%	3 699	96%	8 889	96%
<i>Mogelijke gevallen</i>	153	4%	52	3%	148	4%	353	4%
Woonzorgcentrum	3 829	49%	840	35%	2 490	39%	7 159	43%
<i>Bevestigde gevallen</i>	3 018	79%	403	48%	1 297	52%	4 718	66%
<i>Mogelijke gevallen</i>	811	21%	437	52%	1 193	48%	2 441	34%
Andere residentiële collectiviteiten	34	0%	2	0%	38	1%	74	0%
Thuis en andere	16	0%	8	0%	31	0%	55	0%
Onbekend	17	0%	0	0%	0	0%	17	0%
TOTAAL	7 770	100%	2 371	100%	6 406	100%	16 547	100%

Bron: Sciensano

Grafiek 21 toont de verdeling van de 2.371 (mogelijke en bevestigde) Covid-19-sterfgevallen die sinds 10 maart 2020 in het Brussels Gewest hebben plaatsgevonden per leeftijdsgroep en geslacht. Cijfers bevestigen dat het aantal sterfgevallen toeneemt met de leeftijd van de mensen.⁷⁶ Zo behoort 87 procent van de mannelijke en 93 procent van de vrouwelijke sterfgevallen tot de 65-plussers.

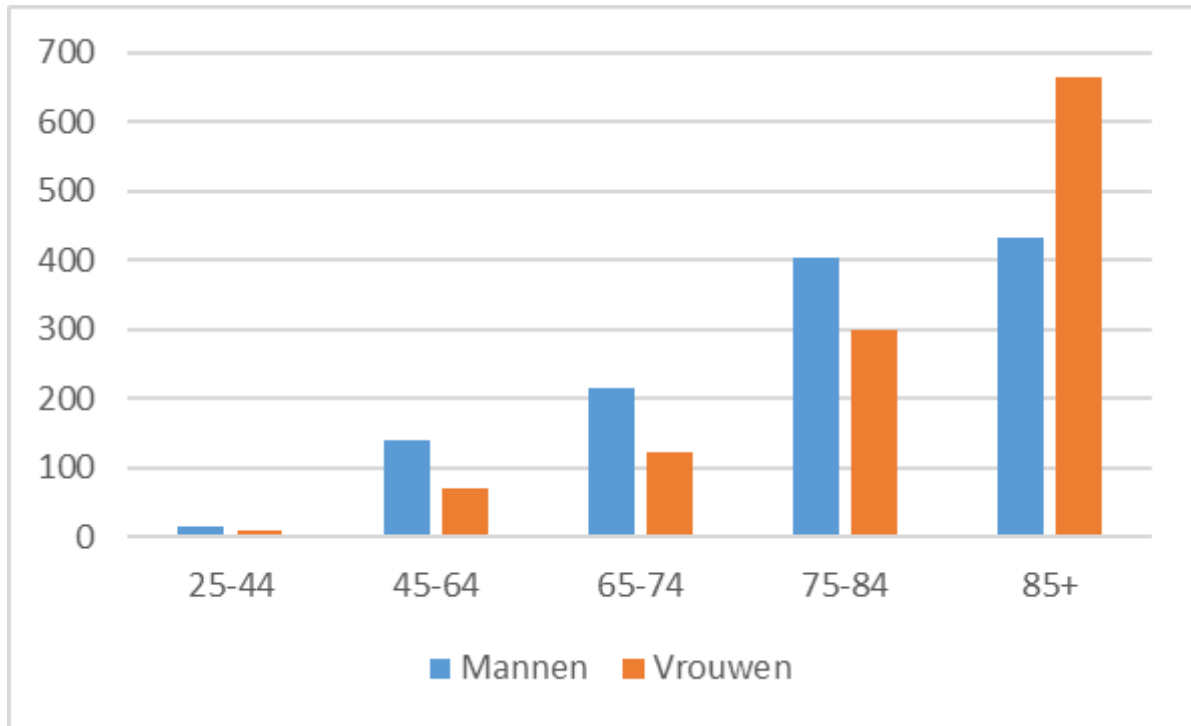
De sterfgevallen van vrouwen van 75 jaar en ouder vormen nog 84 procent van de totale sterfgevallen onder vrouwen. Bij mannen gaat het om slechts 72,3% van de sterfgevallen. Dit verschil kan worden verklaard door een aanzienlijk lager percentage mannen met een hoge leeftijd dan vrouwen. Zo bedraagt in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest het percentage 75-plussers 4,7% bij de mannen en 7,9% bij de vrouwen.⁷⁷

⁷⁵ Sciensano-verslag voor de week van 26 juni - https://Covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/Covid-19_Weekly%20report_20200626%20-%20NL_0.pdf

⁷⁶Zie met name <https://www.atoute.org/n/IMG/pdf/fdrCOVIDUK.pdf>

⁷⁷ Op 1 januari 2020, bron: BISA & Statbel (Algemene Directie Statistiek - Statistics Belgium) (Rijksregister)

GRAFIEK 21: AANTAL COVID-19-STERFGEVALLEN NAAR LEEFTIJD EN GESLACHT IN HET BHG

Bron: <https://epistat.sciensano.be/Data/COVID19BE.xlsx> - geraadpleegd op 30 november 2020.

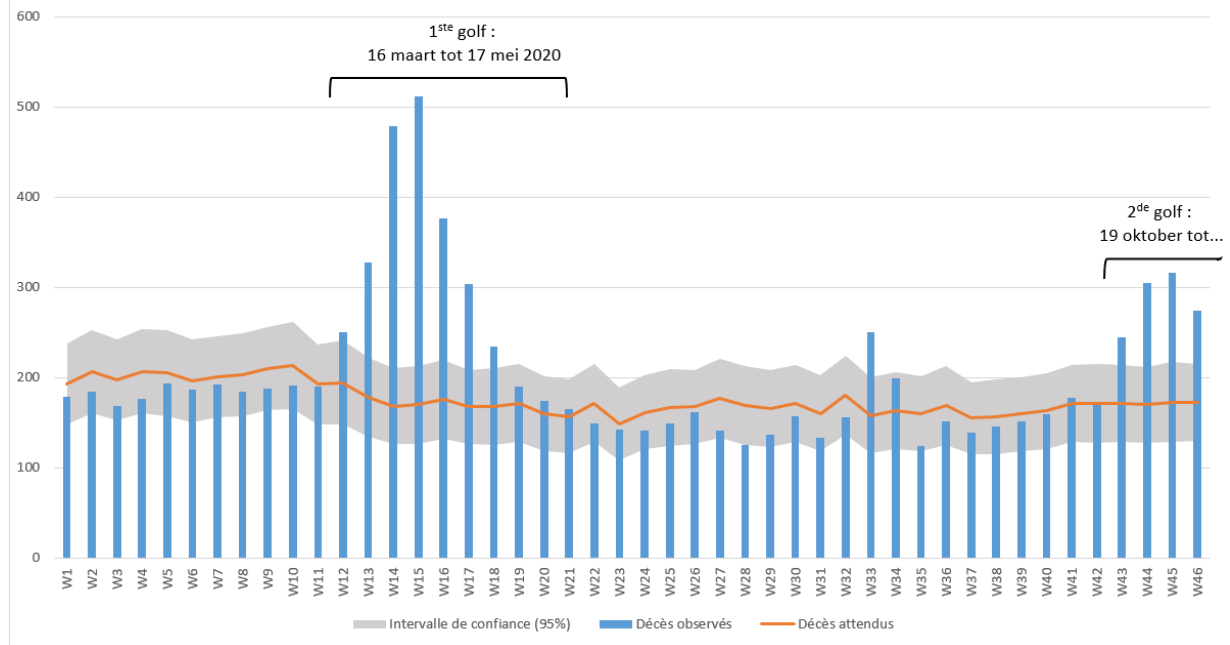
Hoewel het totale aantal sterfgevallen gelijk verdeeld is over de geslachten (1.164 mannen en 2.205 vrouwen⁷⁸), verbergt het in realiteit een oversterfte bij mannen aan Covid-19.

Om het aantal direct of indirect met Covid-19 samenhangende sterfgevallen onder de inwoners van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te benaderen, is het interessant om het sterftecijfer te bestuderen voor alle oorzaken samen. Zoals bekend, wordt daarbij gekeken naar de **woonplaats** van de personen en niet naar de plaats van **overlijden**, zoals gebeurt bij Covid-19-sterfgevallen. **Grafiek 22** toont het aantal overlijdens per week in 2020 tegenover het aantal verwachte sterfgevallen indien de sterftecijfers voor de Brusselse bevolking hadden beantwoord aan de gemiddelde sterftecijfers van de laatste vijf jaar (2015-2019)⁷⁹.

⁷⁸ Hierbij moeten 45 personen worden toegevoegd voor wie de genderinformatie ontbreekt.

⁷⁹ Gegevens beschikbaar op de website van Statbel (<https://statbel.fgov.be/nl/open-data/aantal-sterfgevallen-dag-geslacht-arrondissement-leeftijd>). Dit zijn voorlopige cijfers die bij wijze van uitzondering beschikbaar zijn gesteld vanwege de huidige crisis.

GRAFIEK 22: AANTAL WAARGENOMEN EN VERWACHTE STERFGEVALLEN IN 2020, PER WEEK IN HET BHG

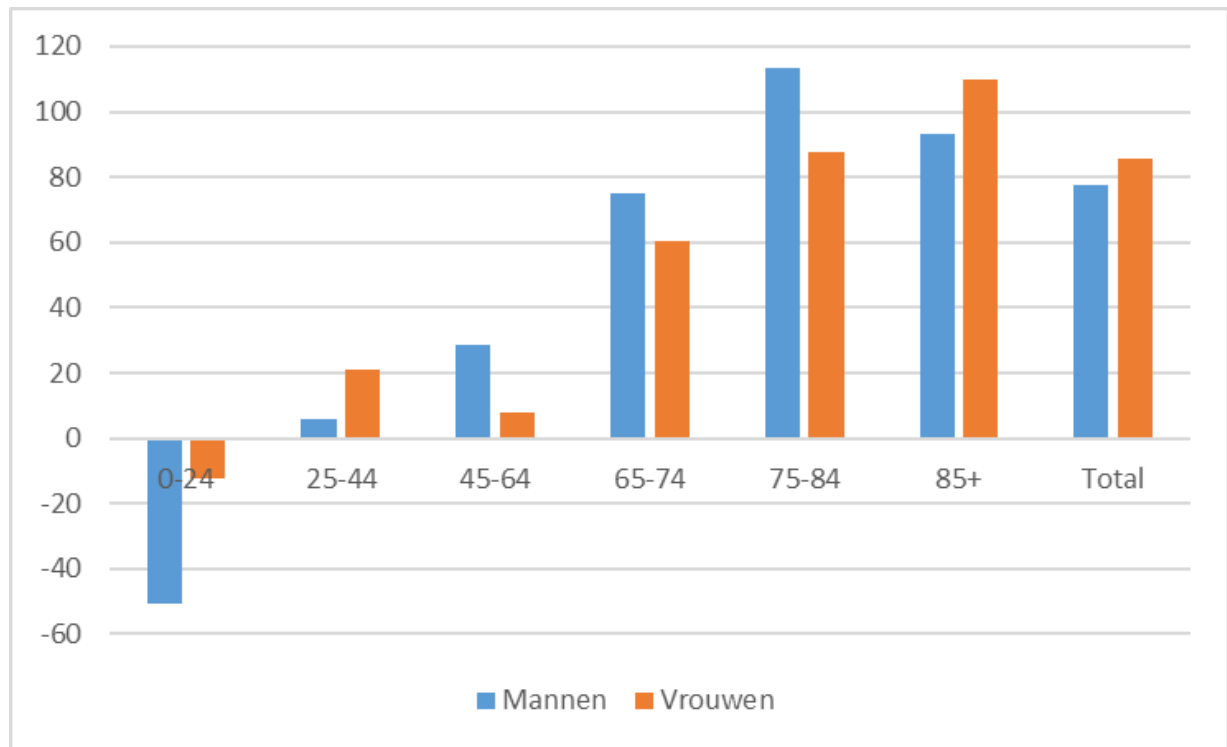
Bron: Statbel, berekeningen: BISA

Vanaf de week van maandag 16 maart 2020 (week 12) is het aantal sterfgevallen in 2020 aanzienlijk hoger dan in de voorgaande jaren en dit houdt negen weken lang aan. Dit is de eerste overlijdensgolf. De tweede overlijdensgolf begint in de week van maandag 19 oktober 2020 (week 43)⁸⁰. en is nog steeds aan de gang, zoals de laatste beschikbare gegevens (week 46) laten zien. Op dit ogenblik registreren we in week 15 (6-12 april 2020) het trieste record voor het aantal sterfgevallen in 2020. Dit was de piek van sterfgevallen door de Covid-19-epidemie in Brussel, maar ook voor het hele land. Die week (van 6 tot 12 april 2020) overleden 508 inwoners van Brussel, d.w.z. 340 meer dan verwacht of driemaal meer dan het gemiddelde voor die week van het jaar.

In **grafiek 23** ligt de focus op de eerste golf van oversterfte (16 maart tot 17 mei 2020) en wordt deze oversterfte uitgesplitst naar leeftijd en geslacht. Oversterfte is een percentage dat aangeeft hoeveel hoger het aantal waargenomen sterfgevallen is in vergelijking met het verwachte aantal sterfgevallen

⁸⁰De oversterfte in de weken 33 en 34 houdt verband met een hittegolf en niet met de coronapandemie.

GRAFIEK 23: OVERSTERFTE (OF ONDERSTERFTE) VOOR DE PERIODE 16 MAART TOT 17 MEI 2020 IN HET BHG

Opmerking: Bij de mensen onder de 45 jaar is het sterftecijfer zo laag dat de oversterfte berekend is op basis van kleine aantallen, die van jaar tot jaar en van week tot week sterk kunnen verschillen. Men kan er dus moeilijk conclusies uit trekken.

Bron: Statbel, berekeningen: BISA

In deze periode overleden 2.832 inwoners van het BHG, 1331 mannen en 1501 vrouwen. Dat zijn er 1273 meer dan verwacht op basis van de gemiddelde sterftecijfers van dezelfde periode in de afgelopen vijf jaar (82% oversterfte). Toch is deze oversterfte niet voor iedereen gelijk.

Ten eerste is ze beperkter in de andere gewesten (32% oversterfte in Vlaanderen, 42% in Wallonië en 39% in heel België). De Focus nr. 39 van het BISA ⁸¹wijst verschillende factoren aan die bijdragen tot een grotere oversterfte in het BHG. Het aandeel van bejaarden die in een rusthuis wonen, is er hoger dan in de andere gewesten – en dit in een context waarin deze instellingen bijzonder zwaar getroffen werden door de eerste golf (zie 3.4). Maar er is ook een oververtegenwoordiging van mensen die in een moeilijke of precaire sociaaleconomische situatie leven. Deze mensen vertonen een combinatie van factoren (lager gekwalificeerde jobs waarin telewerk niet mogelijk is, krappe huisvesting, slechte algemene gezondheid enz.) die hen kwetsbaarder maken voor het coronavirus. De studie van Solidaris⁸² bevestigt het verband tussen oversterfte als gevolg van Covid-19 en armoede door de vaststelling van een grotere oversterfte bij haar leden die een hogere tegemoetkoming genieten dan de anderen.

Anderzijds varieert de oversterfte naargelang de leeftijd en het geslacht. In het algemeen is de oversterfte groter bij de mensen boven de 65 jaar. Deze groep vertegenwoordigt 96% van de oversterfte

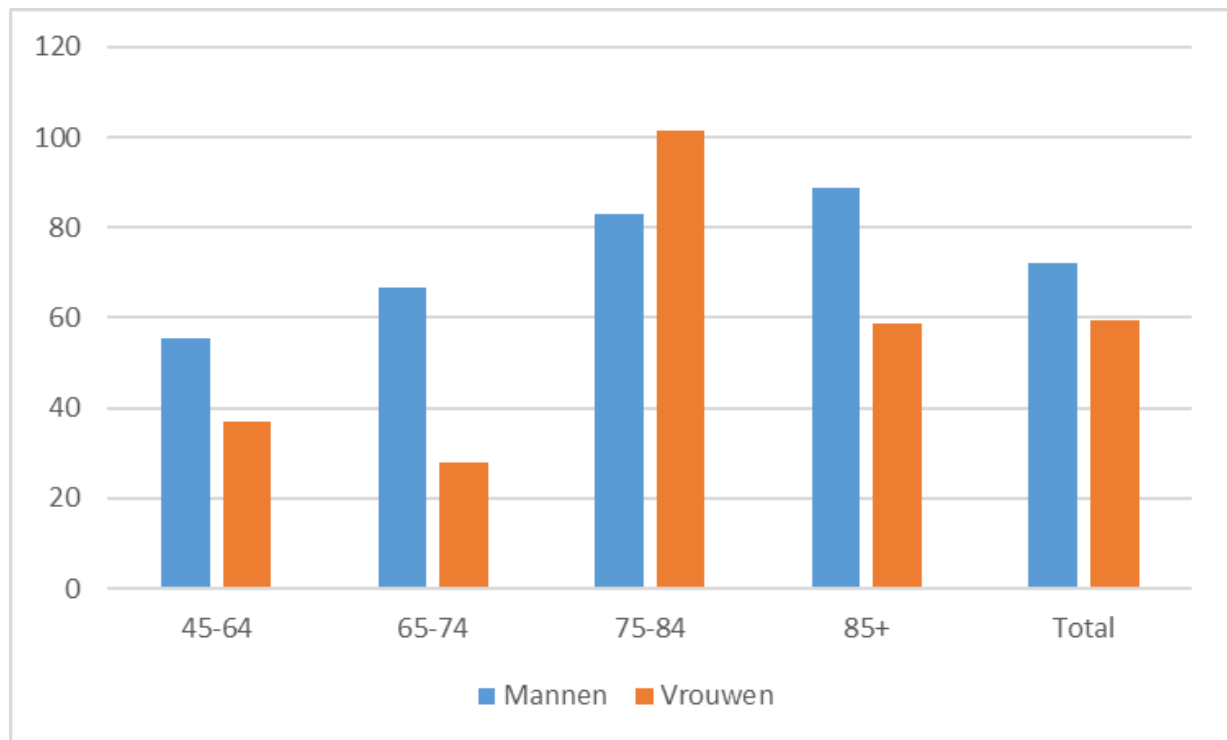
⁸¹ Focus 39 - Waarom heeft Covid-19 het Brussels Hoofdstedelijk Gewest hard getroffen? - online beschikbaar op <https://bisa.brussels/nieuws/waarom-heeft-covid-19-het-brussels-hoofdstedelijk-gewest-hard-getroffen>

⁸² Solidaris (2020), Supermortality linked to the coronavirus epidemic, http://www.solidaris.be/SiteCollectionDocuments/rapport_surmortalite_covid_1410.pdf

in deze eerste golf. Bij de 75-plussers waren er dubbel zoveel overlijdens dan verwacht. De toename van het aantal extra sterfgevallen bij vrouwen doet zich op latere leeftijd voor dan bij mannen. Alleen bij de vrouwen ouder dan 85 jaar is de sterfte tussen 16 maart 2020 en 17 mei 2020 twee keer hoger dan verwacht.

Op het ogenblik van de update van de diagnose is de tweede sterftegolf nog steeds aan de gang en zijn de sterftecijfers voor alle oorzaken beschikbaar met een vertraging van twee weken. Desalniettemin tekenen zich al bepaalde tendensen af. Terwijl het Brussels Hoofdstedelijk Gewest nog steeds met een hoge oversterfte kampt, lijkt Wallonië deze keer het meest getroffen te zijn met 88% meer overlijdens dan verwacht in de periode van 19 oktober tot 15 november (66% voor het BHG, 52% voor België en 29% voor Vlaanderen). Ten tweede lijkt de sterke toename van de oversterfte volgens de leeftijd die bij de eerste golf werd waargenomen enigszins af te nemen. Bij de vrouwen tussen 75 en 84 jaar waren er dubbel zoveel sterfgevallen dan verwacht, aanzienlijk meer dan de oudere vrouwen van 85 jaar en meer.

GRAFIEK 24: OVERSTERFTE IN DE TWEEDE GOLF (19 OKTOBER - 15 NOVEMBER) NAAR LEEFTIJD EN GESLACHT IN HET BHG

Bron: Statbel, berekeningen: BISA

3.3. TOEGANG TOT ZORG EN MEDISCHE EN SOCIALE DIENSTEN

3.3.1. Context vóór de crisis

3.3.1.1. Gezondheid

De toegang tot de gezondheidszorg is voor veel Brusselse gezinnen moeilijk, zelfs al vóór de crisis. De Gezondheidsenquête 2013 toont dat 23 % van de Brusselse gezinnen aangeeft dat ze de gezondheidszorg om financiële redenen hebben uitgesteld. Zorg uitstellen gebeurt verhoudingsgewijs veel vaker in het Brussels Gewest dan in Vlaanderen (5%) en Wallonië (9%).

Het uitstel van de gezondheidszorg neemt af naarmate de beschikbare financiële middelen toenemen. In het Brussels Gewest meldt bijna de helft (46%) van de gezinnen die moeite hebben om de eindjes aan elkaar te knopen, dat ze de zorg om financiële redenen hebben uitgesteld, tegenover 17% in de tussencategorie en slechts 5% onder de gezinnen die geen problemen hebben om de eindjes aan elkaar te knopen.

Uit een recent onderzoek van Solidaris (uitgevoerd in september 2020) blijkt dat de meest preciaire bevolkingsgroepen maar ook de middenklasse de laatste jaren steeds later een beroep op zorg doet. Volgens deze bron geeft in Wallonië en Brussel bijna één op de twee personen (47%) aan dat ze van minstens één behandeling hebben moeten afzien om financiële redenen⁸³.

De Brusselse bevolking wordt gekenmerkt door sterke sociale ongelijkheden op het gebied van gezondheid. Dit komt onder meer doordat sommige doelgroepen geen toegang hebben tot conventionele zorg. Dit gebrek aan toegang is te wijten aan verschillende factoren: gebrekkige sociale zekerheid, onvoldoende middelen, gebrek aan kennis van het aanbod en beperkte geschiktheid van de conventionele gezondheidszorg ten overstaan van de kenmerken en behoeften van bepaalde doelpopulaties.

Het gebruik van algemene medische zorg en van thuiszorg ligt in het Brussels Gewest lager dan in de andere gewesten, in tegenstelling tot het gebruik van de gespecialiseerde zorg of ziekenhuiszorg.

Dit is grotendeels te wijten aan het stedelijk karakter van het Brussels Gewest: dit verbruiksprofiel zou ook worden waargenomen als enkel de grote steden van de andere gewesten in aanmerking zouden worden genomen. Er moet echter ook rekening worden gehouden met andere verklarende factoren: het zorgaanbod (een groot aantal ziekenhuisvoorzieningen), het profiel van de bevolking (met name multicultureel) en de bestaansonzekerheid zijn andere factoren die van invloed zijn op dit gebruiksprofiel.

3.3.1.2. Sociaal

De vraag naar sociale diensten, of het nu gaat om instanties die een leefloon en sociale bijstand in het algemeen verstrekken (OCMW's enz.) of om andere associatieve sociale diensten, is groot in het Brussels Gewest, gezien de preciaire situatie van veel inwoners van het Gewest.

⁸³ Solidaris (2020), Enquête rapport - Institut Solidaris, Renoncement aux soins de santé pour des raisons financières.

Het aantal personen dat aanklopt bij het **OCMW**, is de afgelopen jaren in het Gewest aanzienlijk toegenomen. Tussen 2008 en 2018 is het aantal personen dat een leefloon ontvangt met 68% gestegen tot 38.681. Als men daarbij de mensen optelt die met een inkomen gelijk aan het leefloon leven (voornamelijk kandidaat-vluchtelingen en mensen met een verblijfsrecht maar niet ingeschreven in het bevolkingsregister), dan leven niet minder dan 43.433 mensen in laatste instantie van dit inkomen, dat ver onder de armoederisicodrempel ligt. Dit vertegenwoordigt 5,5% van de Brusselse bevolking van 18-64 jaar in 2018 (tegenover 4,2% in 2008). Onder de jonge volwassenen (18-24 jaar) is de toename nog zorgwekkender: in tien jaar tijd is het aantal jonge begunstigen meer dan verdubbeld; in 2018 gaat het om 13.553 personen, dat wil zeggen 13,2% van alle jonge volwassenen in Brussel (tegenover 7,8% in 2008). In 2019 werd niettemin een vertraging van de stijging van het totale aantal leefloners geregistreerd.

Een deel van de trendbreuk tussen 2008 en 2018 kan worden verklaard door de opeenvolgende hervormingen die de voorwaarden voor de toegang tot werkloosheidsuitkeringen en met name tot leefloonuitkeringen (na onderzoek) beperken. Sommige werkzoekenden die geen uitkering van de RVA krijgen, wenden zich tot het OCMW, terwijl anderen geen eigen inkomen uit de sociale zekerheid (of sociale bijstand) ontvangen of niet meer ontvangen.

Uit het rapport van het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn "[Inzichten in non-uptake van de sociale rechten en in sociale onderbescherming in het Brussels Gewest](#)" (2017) blijkt in het algemeen dat veel Brusselaars zich in een situatie van sociale onderbescherming bevinden omdat ze ofwel geen recht hebben op een uitkering ofwel er geen gebruik van maken. Reeds voor de crisis zijn de sociale en medische diensten in Brussel, vanwege de vele mensen die in armoede of bestaansonzekerheid leven in het Brussels Gewest, vaak overbevraagd en overbelast, zoals algemeen wordt aangegeven in de rapporten over de toestand van de armoede, wat leidt tot lange wachttijden bij de behandeling van de vaak dringende aanvragen.

3.3.2. Impact van de crisis

De kwetsbare bevolkingsgroep die hulp krijgt van de sociale en medische diensten zoals OCMW's, de Sociale Diensten, centra voor gezinsplanning, gezondheidshuizen, schuldbemiddelingscentra en centra voor geestelijke gezondheidszorg zal duidelijk toenemen als gevolg van de crisis (zie 3.1). Bij deze verschillende diensten kloppen namelijk vooral mensen aan die in armoede leven, met gezondheidsproblemen kampen (waaronder geestelijke gezondheidsproblemen), die last hebben van eenzaamheid, enz. Reeds voor de crisis waren deze verschillende structuren sterk bevraagd en dienden ze almaar complexere situaties aan te pakken (bijvoorbeeld mensen met een combinatie van financiële problemen, intrafamiliale problemen en geestelijke gezondheidsproblemen). De COVID-crisis zal deze problemen waarschijnlijk nog versterken en daarom moet de opvangcapaciteit van deze structuren worden uitgebreid en moeten deze structuren nauwer gaan samenwerken.

Ook moet worden opgemerkt dat werknemers in de gezondheidszorg en de sociale sector overmatig worden blootgesteld aan het coronavirus, waardoor het aantal aanwezige personeelsleden verder afneemt en de werkdruk en de problemen met de zorg voor het publiek of de patiënten nog complexer worden.

3.3.2.1. Gezondheid

De crisis heeft een aanzienlijke invloed gehad op het **uitstel van de zorg**. De eerste online vragenlijst van 2 tot 9 april van het onderzoek van Sciensano bevat resultaten op Brussels niveau,⁸⁴ die over het algemeen alarmerender zijn dan voor de rest van het land. Hieruit blijkt dat een zeer groot deel van de mensen hun **bezoek aan de dokter tijdens de epidemie heeft afgezegd of uitgesteld**, wat kan leiden tot een laattijdige opstart van de behandeling die ook gevolgen kan hebben voor de algemene gezondheidstoestand. Zo heeft bijvoorbeeld 79% van de mensen die voor een medische behandeling waren ingepland, zijn afspraak afgezegd. Meer in het bijzonder kan de **minder goede opvolging van chronisch zieke patiënten**, schadelijke gevolgen hebben voor hun gezondheid.

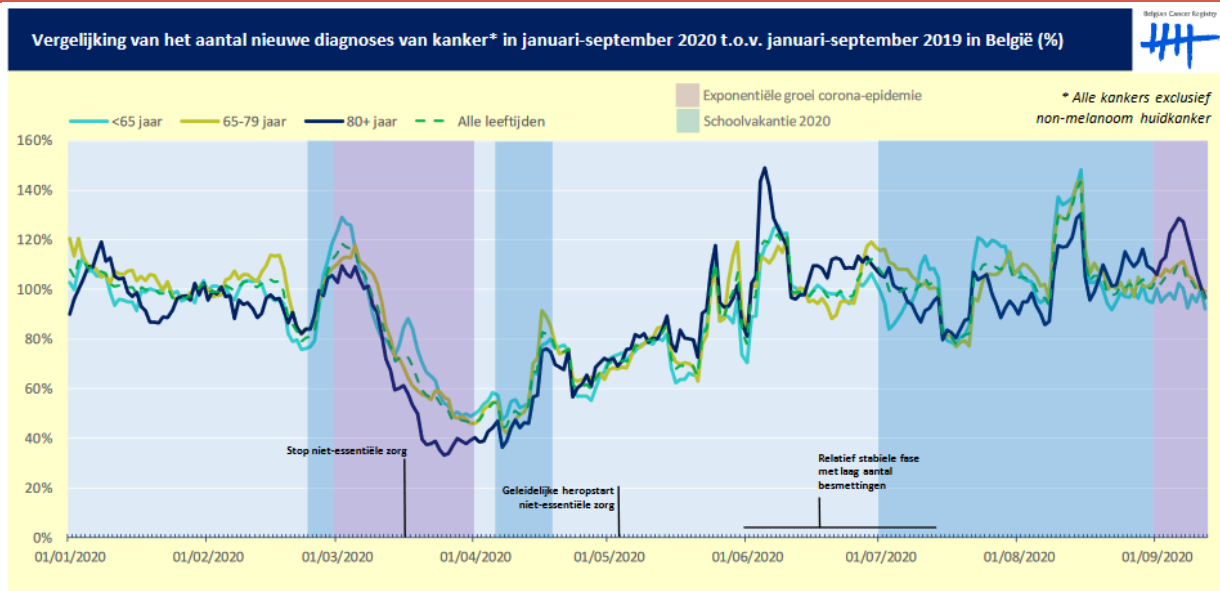
Ook moet worden opgemerkt dat de Sciensano-enquête aangeeft dat 45 % van de respondenten die gewoonlijk gebruik maken van **gezinshulp of ouderenzorg**, nu deze dienst niet meer krijgen. Deze verhouding bedraagt 60 % voor degenen die een beroep deden op een thuisverpleegkundige. Bovendien krijgt 27 % van degenen die gewoonlijk een beroep doen op hulp van familie, burens of vrienden, deze hulp niet meer in de onderzochte periode (terwijl 34% een toename van deze hulp meldt).

Het Kankerregister⁸⁵ voerde een vergelijkende studie uit van het aantal nieuwe kankerdiagnoses tussen de periode januari-april 2019 en januari-april 2020 in België (in %). Tijdens de eerste golf werd vanaf maart een duidelijke daling van het aantal kankerdiagnoses waargenomen. Deze daling toonde een keerpunt in april. Het aantal kankerdiagnoses nam vervolgens geleidelijk toe en vanaf begin juni stabiliseerde het aantal kankerdiagnoses zich weer rond waarden die vergelijkbaar zijn met die van het voorgaande jaar (de cijfers vanaf oktober zijn nog niet beschikbaar). Ook in de daaropvolgende zomermaanden bleven de cijfers stabiel. Deze trend vertoont visueel een sterke relatie met de evolutie van het aantal bevestigde Covid-19-besmettingen en het aantal ziekenhuisbedden dat voor Covid-19 wordt gebruikt.

⁸⁴Dit punt zal binnenkort worden bijgewerkt met de resultaten van de tweede online vragenlijst van 16 tot 23 april, waarvan Sciensano zonet de eerste resultaten heeft gepubliceerd : <https://www.sciensano.be/nl/pershoek/impact-van-de-coronacrisis-op-de-belgen-sciensano-publiceert-resultaten-van-2de-covid-19>.

⁸⁵ http://kankerregister.org/media/docs/publications/Kanker-Impact-Coronacrisis_NL_finaal_nov2020.pdf

GRAFIEK 25: VERGELIJKING VAN HET AANTAL NIEUWE KANKERDIAGNOSES TUSSEN JANUARI-SEPTEMBER 2019 EN JANUARI-SEPTEMBER 2020 IN BELGIË (IN %)

Bron: Het Kankerregister - http://kankerregister.org/media/docs/publications/Kanker-Impact-coronacrisis_NL_finaal_nov2020.pdf

Tot slot verzamelde het IMA op verzoek van het RIZIV gegevens over de gevolgen van de crisis voor het aantal opnames in de verschillende afdelingen van de algemene ziekenhuizen in België⁸⁶. Het aantal conventionele verblijven per week tussen 6 januari 2020 en 25 oktober 2020 werd geteld en vergeleken met de wekelijkse gegevens van 2019 voor dezelfde periode.

" In maart vroeg de overheid aan de ziekenhuizen om alle niet-dringende consultaties, onderzoeken en ingrepen op te schorten voor onbepaalde duur. Het aantal opnames daalde de daaropvolgende weken tot ongeveer 20.000 per week, vergeleken met ongeveer 35.000 per week in 2019. Uitzondering op deze sterke daling is de activiteit op de materniteit, waar een kleinere daling te zien is.

Vanaf 4 mei was een geleidelijke heropstart van de normale ziekenhuisactiviteiten weer mogelijk, hetgeen opnieuw vast te stellen is in de stijgende aantallen tijdens die week en de daaropvolgende weken.

In deze cijfers zijn de dagopnames en de opnames in de psychiatrische ziekenhuizen niet inbegrepen. Ten slotte vertellen deze eerste statistieken ook niets over de duur van de opnames, over de hoeveelheid werk of de werkdruk op het verzorgend en medisch personeel."

⁸⁶<https://ima-aim.be/Impact-van-de-Corona-crisis-op-het?lang=nl>

3.3.2.2. Sociaal

De Covid-crisis creëert uitzonderlijke noden op het vlak van sociale bescherming en bijstand, zowel op het vlak van aanvragen voor sociaalezekerheidsuitkeringen (werkloosheid, overbruggingsrecht, ...) als op het vlak van sociale bijstand van het OCMW, steunmaatregel voor de huisvesting, schuldbemiddeling, enz.

Over het algemeen leidt de lockdown maar ook de gezondheidssituatie tot **een beperkter sociaal aanbod op het terrein (ook al zijn er veel mensen die zich blijven inzetten) terwijl de noden sterk toenemen; en dit, met minder direct contact en meer stappen die via de computer genomen moeten worden.**

Daarnaast moesten gezinshulp, thuiszorg, voedselbanken en sociale restaurants... al deze steun die nodig is om de meest hulpbehoevenden te helpen overleven (ten minste gedeeltelijk) worden stilgelegd tijdens de crisis.

De eisen die aan de hele sociale sector worden gesteld, nemen toe in het Brussels Gewest.

Wat de diensten betreft, waren de eerste prioriteiten voor de sociale diensten in het algemeen (verschillende sectoren samen) na het begin van de lockdown: (1) een nieuw en aangepast mechanisme bepalen en organiseren om de toegankelijkheid te behouden en te werken met de beschikbare middelen (personeel, uitrusting); (2) communicatieapparatuur vinden (laptops, gsm's, middelen om oproepen door te schakelen naar mobiele telefoons, telewerk mogelijk te maken en een verbinding te verzekeren met de gecentraliseerde IT-dienst enz.); (3) beschermingsmiddelen vinden (gel, handschoenen, maskers, jassen, ...); (4) zorgen voor noodhulp, responsprotocollen, manieren om te handelen/reageren, en informatieverstrekking en praktische verspreiding van de nieuwe hulp/praktijken te verzekeren.

In veel sociale diensten is de vraag toegenomen als gevolg van de verarming van een aanzienlijk deel van de bevolking. Onder andere **bij de OCMW's** stijgt de vraag en zal ze nog verder blijven stijgen. , dit in een context waarin de Brusselse OCMW's ze al voor de crisis nauwelijks konden bijhouden, aangezien het aantal mensen dat een beroep op hen deed toen al hoog was (zie 3.1). Nu een groot aantal mensen getroffen wordt door een inkomensdaling krijgen de OCMW's te maken met een nieuw publiek in de context van de crisis. Deze trend zal zich de komende jaren waarschijnlijk nog voortzetten.

Sinds het begin van de gezondheidscrisis voert de **POD Maatschappelijke Integratie enquêtes uit bij alle OCMW's in België**. Het doel is het aantal aanvragen bij de OCMW's tijdens de crisis te achterhalen, evenals het profiel van het betrokken publiek, enkele maanden voor de administratieve gegevens.

De hier voorgelegde enquêteresultaten gelden voor de eerste maanden van de lockdown en tot juli of augustus - afhankelijk van de indicator en het responspercentage. De administratieve gegevens over het totale aantal leefloners voor de eerste maanden van 2020 zijn ook onlangs beschikbaar gesteld (maar zijn nog onderhevig aan wijzigingen en zijn waarschijnlijk onderschat). De maandelijkse enquête wordt alvast tot december elke maand herhaald.

Zoals de POD MI aangeeft, is het nog te vroeg om conclusies te trekken en duidelijke trends te schetsen, gezien de onvolledigheid van sommige gegevens en het feit dat de effecten van de crisis op de OCMW's later voelbaar zijn en zullen zijn. De werkgelegenheidsmaatregelen tijdens de gezondheidscrisis hebben de impact op het aantal bijstandsaanvragen van het OCMW immers op korte termijn gedeeltelijk verzacht. Veel van deze maatregelen zijn echter beperkt in de tijd. En met de heropleving van de gezondheidscrisis en de daarmee gepaard gaande beperkingen van de activiteiten zal de toename zich

de komende maanden waarschijnlijk op een uitgesproken manier laten voelen. De evolutie van het aantal leefloners zal sterk afhangen van het ogenblik waarop de economische activiteit zich herstelt.

Wat het totale aantal **leefloners** betreft, worden de resultaten van de enquêtes van de POD MI vergeleken met de administratieve gegevens die al in 2020 beschikbaar waren en met de maandelijkse evoluties van de twee voorgaande jaren weergegeven in de onderstaande tabel. De enquêtegegevens voor 2020 vermelden een hoger aantal leefloners dan de administratieve gegevens. Aangezien de OCMW's de laatste maanden nog dossiers in behandeling hebben (omdat er nog beslissingen van de Sociale Raad in behandeling zijn), heeft de POD MI in het kader van de enquêtes gevraagd om niet alleen rekening te houden met de toekenningsbesluiten, maar ook een raming op te nemen van de toekenningen in de nog in behandeling zijnde dossiers om de aanzienlijke onderschatting van de administratieve cijfers te vermijden. Dit leidt waarschijnlijk tot een overschatting van de nog te bevestigen toekenningen. Voor 2020 ligt de realiteit dus waarschijnlijk tussen de administratieve cijfers (onderschat en nog steeds aan verandering onderhevig) en de enquêtecijfers.

TABEL 9: MAANDELIJKSE EVOLUTIE VAN HET AANTAL LEEFLONERS, EERSTE SEMESTER 2018, 2019, 2020, BRUSSELS GEWEST

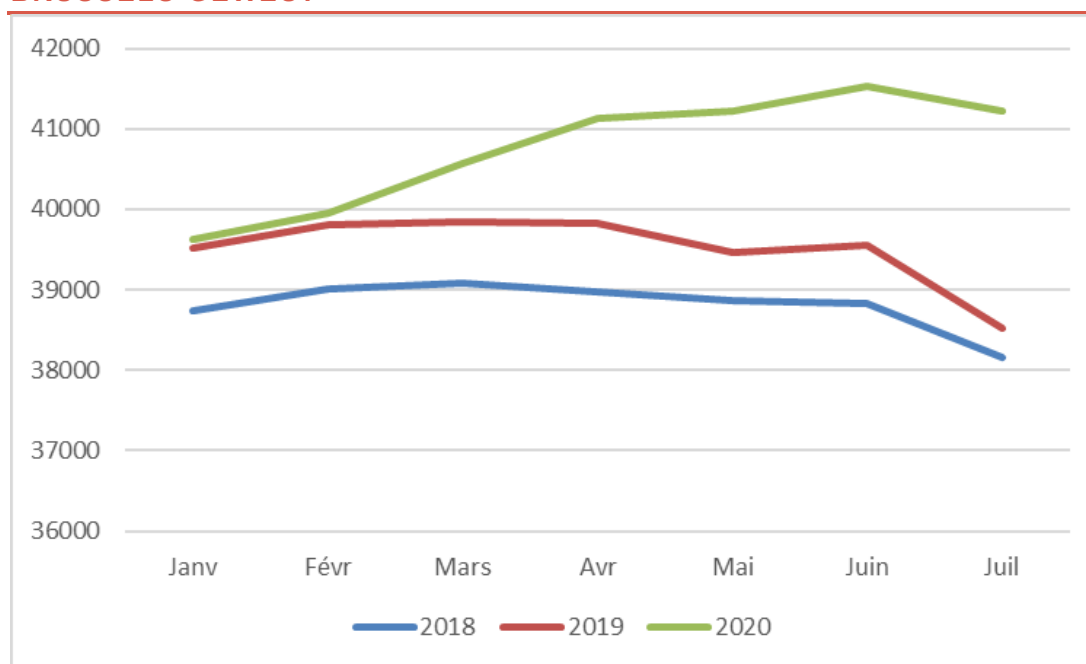
	Januari	Februari	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Augustus
2018	38718	38990	39075	38966	38846	38813	38154	38154
2019	39527	39814	39848	39821	39469	39546	38529	38529
2020*	39624	39949	40565	41129	41229	41534	41215	
2020**	41149	41430	42081	42537	42668	43094	42367	42634

* Laatste gegevens onder voorbehoud van wijziging (onderschatting)

** Enquêtegegevens, met de nodige voorzichtigheid te interpreteren (mogelijke overschatting)

Bron: POD Maatschappelijke Integratie (administratieve gegevens: eerste drie lijnen – website geraadpleegd op 27/11/2020; enquêtegegevens: laatste lijn)

GRAFIEK 26: MAANDELIJKSE EVOLUTIE VAN HET AANTAL LEEFLONERS (ADMINISTRATIEVE GEGEVENS), EERSTE SEMESTER 2018, 2019, 2020, BRUSSELS GEWEST

Bron: POD Maatschappelijke Integratie (administratieve gegevens), website geraadpleegd op 27/11/2020

Merk op dat het aantal mensen dat een leefloon aanvraagt over het algemeen seizoengebonden is, met een piek in maart/april en een dieptepunt in juli/augustus.

De stijging van het aantal leefloners (begunstigden van equivalent-leefloon niet inbegrepen) tussen februari en juni in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bedroeg 4,0%, van 39.949 naar 41.534 - op basis van administratieve gegevens, die nog steeds aan verandering onderhevig zijn (d.w.z. 1585 personen meer), tegenover een daling van 0,5% in 2018 en van 0,7% in 2019 voor dezelfde periode van het jaar. Dit is een abnormale stijging ten opzichte van de daling die tussen februari en juni van de twee voorgaande jaren werd opgetekend.

Na een daling tussen juni en juli was er volgens de enquêtes (nog te valideren cijfer) een lichte stijging in augustus (0,6%), terwijl in deze periode van het jaar in 2018 en 2019 een stagnatie of zelfs een lichte daling werd opgetekend (zie tabel 9).

TABEL 10: STIJGINGS- en DALINGS- PERCENTAGES VAN HET AANTAL LEEFLONERS, FEBRUARI-JUNI EN JULI-AUGUSTUS, BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST

	Stijging februari-juni	Stijging juli-augustus
2018	-0,5%	-0,5%
2019	-0,7%	0,0%
2020	+4,0%	+0,6%*

* Enquêtegegevens, die met de nodige voorzichtigheid moeten worden geïnterpreteerd en nog kunnen worden gewijzigd
Bron: POD Maatschappelijke Integratie

Bij de nieuwe aanvragen om bijstand is er een toename van het aantal mensen dat vroeger een arbeidsovereenkomst had. Er is ook verschuiving van het aantal mensen van een aanvullend leefloon naar een volledig leefloon. Het betreft dus preciaire werknemers die een beperkt aantal uren werkten en die een leefloon hadden om hun 'mini'-baan aan te vullen. Deze laatste zijn zwaar getroffen door de crisis.

De administratieve gegevens zijn momenteel beschikbaar tot juni en komen in grote lijnen overeen met de resultaten van de enquête. Uit een vergelijking van de evolutie van het aantal begunstigden van een leefloon tussen de gewesten blijkt dat dit aantal in Vlaanderen tijdens de eerste lockdown sneller is gestegen dan in de andere twee gewesten. Tussen april en juni is het in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest echter verder toegenomen, in tegenstelling tot de twee andere gewesten.

TABEL 11: MAANDELIJKSE STIJGING VAN HET AANTAL LEEFLOONTREKKERS PER GEWEST, JANUARI-JUNI 2020

	Jan-Feb	Feb-maart	Maart-april	April-mei	Mei-juni
Brussel	0,8%	1,5%	1,3%	0,2%	0,6%
Vlaanderen	1,2%	3,8%	3,3%	-0,8%	-0,7%
Wallonië	0,5%	1,3%	0,9%	-0,4%	-0,6%

Bron: POD Maatschappelijke Integratie (administratieve gegevens; POD MI, 2020)⁸⁷

⁸⁷ Zie POD Maatschappelijke Integratie (oktober 2020), Covid-19 Social Impact Survey.

Op basis van de administratieve en enquêtegegevens voorspellen de POD Maatschappelijke Integratie en het Federaal Planbureau de evolutie van het aantal personen met een leefloon op Belgisch niveau voor de periode januari 2020-januari 2021. Het stijgingspercentage voor deze periode wordt geraamd op 9,5%, een zeer aanzienlijke toename ten opzichte van het jaar voor de crisis (-0,8% tussen februari 2019 en februari 2020). Voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is het, gezien de grote onzekerheid en armoede in het Gewest voor de crisis, mogelijk dat deze stijging groter zal zijn.

Daarnaast blijkt uit het onderzoek ook een aanzienlijke toename van het aantal aanvragen voor andere vormen van sociale bijstand, met name de aanvragen voor schuldbemiddeling en voor voedselhulp. In maart en augustus stegen de aanvragen voor voedselhulp bij de OCMW's in het Brussels Gewest met 38% (Bron: Enquête POD Maatschappelijke Integratie).

Naast de OCMW's en diverse verenigingen omvat de voedselhulpsector een groot aantal distributiediensten voor voedselpakketten, sociale restaurants en sociale kruidenierswinkels. Vóór de crisis werd het aantal mensen dat gebruikmaakte van voedselhulp in het Brussels Gewest geschat op 55.000⁸⁸, een aantal dat in de huidige crisis dus ruimschoots zou worden overschreden. Bovendien, zoals de FBMD aangeeft: *"De huidige crisis heeft een zeer grote invloed op de werking van de voedselhulp. Veel diensten werden gedwongen hun deuren te sluiten en andere hebben hun aanbod aanzienlijk beperkt. De voedselzekerheid van de bevolkingsgroepen die gewoonlijk hun toevlucht nemen tot voedselhulp wordt ernstig bedreigd door deze situatie. We zien ook nieuwe aanvragen voor hulp van mensen die hebben moeten stoppen met werken en die geen inkomen hebben."* Tussen 30 maart en 17 mei was voedselhulp de meest frequente reden om te bellen naar het gratis nummer voor sociale noodsituaties dat door het Brussels Hoofdstedelijk Gewest is ingesteld.

3.3.3. Uitdagingen

De lockdown bracht veel veranderingen teweeg in het dagelijkse sociale werk⁸⁹: in de aard van de dienstverlening aan het publiek, in het werkritme (het hoofd bieden aan een toename van de activiteit in het veld of juist aan een sluiting of een vertraging), in het profiel van het publiek (toename en diversificatie van de situaties, maar ook het verdwijnen van de gevolgte mensen), in de werkwijze met de mensen (van face-to-face contact naar contact via beeldscherm of telefoon), in de fysieke relatie met mensen door het invoeren van een klimaat van waakzaamheid met betrekking tot Covid-19 (zonder bescherming bij het begin van de lockdown), in de hoeveelheid werk (ook beïnvloed door het aantal zieke, arbeidsongeschikte, uitgeputte enz. medewerkers). Deze veranderingen hebben grote gevolgen gehad voor de beroepspraktijken in de eerstelijnsdiensten.

Op transversaal vlak betreft één van de uitdagingen de **strijd tegen de non-uptake** van rechten en van ondersteunende diensten in het kader van deze crisis, die betrekking heeft op alle sociale grondrechten: toegang tot sociale zekerheid en tot medische en sociale eerstelijnsdiensten die actief zijn op het gebied van persoonlijke bijstand, gezondheidszorg, huisvesting en werkgelegenheid.

De strijd tegen het niet-gebruik van de beschikbare mechanismen moet het mogelijk maken (door middel van administratieve vereenvoudiging, automatisering van rechten en informatie over deze rechten) om:

⁸⁸<https://www.fdss.be/nl/voedselhulp/voedselhulp-consultatie/>

⁸⁹ Deprez A., Noël L., Solis Ramirez F. (2020) Analyse des impacts sociaux de la première vague et du premier confinement dans le cadre de la crise de la Covid-19, Rapport de la Phase exploratoire (juin à août 2020), Fédération Wallonie Bruxelles, Institut Wallon de l'Évaluation, de la Prospective et de la Statistique, Observatoire de la Santé et du Social de la Région Bruxelles-Capitale.

- > Te verzekeren dat de Brusselaars hun fundamentele sociale rechten kunnen uitoefenen en behouden bij de openbare instellingen voor sociale bescherming en sociale bijstand (toegang tot gezinstoelagen – met name sociale toeslagen en toeslagen voor kinderen met een handicap, die relatief onbekend zijn bij de sociale actoren, bijstandsuitkeringen voor ouderen, leefloon en sociale bijstand, werkloosheidsverzekering, bijstand voor huisvesting, verplichte verzekering en verhoogde tegemoetkoming, sociaal energietarief enz.).
- > Ervoor zorgen dat de verschillende specifieke maatregelen die in het kader van de crisis worden genomen, duurzaam zijn of het voorwerp uitmaken van een gelijkwaardige alternatieve maatregel (met name betreffende de afsluiting van gas, elektriciteit en water, steunpremies voor kwetsbare huurders, verbod op huisuitzettingen, gratis nummer voor sociale noodsituaties enz.).
- > Alle actoren te sensibiliseren, opleiden en versterken in hun rol voor de doeltreffendheid van de rechten en de strijd tegen het niet-gebruiken van sociale rechten, voornamelijk eerstelijns sociale en gezondheidsdiensten, gespecialiseerde diensten, OCMW's (op basis van artikel 62 van de Organieke Wet) en hun sociale coördinatie.
- > De informatie over sociale, gezondheidsgerelateerde en andere rechten centraliseren en onder de maatschappelijk werkers verspreiden. Zij moeten heel vaak het Staatsblad raadplegen, er de gevolgen van de wijzigingen van de wet op de begunstigden uit afleiden enz.. De veldwerkers voorzien van actuele en pragmatische informatie op sociaal en gezondheidsgebied.
- > De nodige middelen ontwikkelen voor de OCMW's, de algemene en gespecialiseerde eerstelijns sociale diensten en de verenigingen om:
 - geldige informatie en een analyse/diagnose van de situatie van de personen en hun verzoek aan te bieden;
 - te werken met computerapparatuur die de snelheid en efficiëntie van de verwerking van verzoeken om rechten of het behoud van rechten verhoogt;
 - mensen te ondersteunen bij hun inspanningen om hun sociale grondrechten aan te vragen en te handhaven;
 - te reageren op de stroom van verzoeken om informatie, sociale rechten, dringende hulp;
 - afhankelijk van de stroom van verzoeken en de mogelijkheden van de eerstelijns sociale diensten, de mensen die niet in contact komen met deze diensten proactief te informeren en proactief te bereiken om hun situatie te analyseren en hen te helpen hun rechten te doen gelden;
 - de coördinatie met de openbare instellingen voor sociale bescherming en de openbare of samenwerkende actoren op alle bevoegdheidsniveaus (kinderbijslagfondsen, gemeentelijke overheden, ziekenfondsen, vakbonden, OCMW's, sociale zekerheidsdiensten enz.) te versterken. Het doel is de toegang tot de afgeleide rechten te waarborgen en een van de doelstellingen van de lokale welzijns- en gezondheidscontracten te verwezenlijken.

Er moet bijzondere aandacht uitgaan naar bepaalde groepen die specifieke problemen ondervinden en bij wie niet-gebruik bijzonder belangrijk is, in het bijzonder mensen met een handicap (vooral onder ouderen), daklozen, vrouwen in precare situaties, migranten, eenoudergezinnen en migranten zonder papieren (die geen rechten hebben behalve DMH). Voor dit publiek moet worden bekeken in hoeverre men kan tussenkomen in bepaalde kosten, zoals de kosten voor sportactiviteiten van de kinderen (zie kinderarmoede).

Wat de gevolgen van de crisis voor de gezondheid betreft, heeft een groot aantal mensen, zoals blijkt uit de Sciensano-enquête, afspraken en sommige onderzoeken moeten afzeggen of uitstellen. De zorg komt traag terug op gang, omdat burgers vaak terughoudend zijn om naar hun dokter of het ziekenhuis te gaan. Dit zal gevolgen hebben, naast de impact op de opvolging van chronische ziekten, ook op het vlak van screeningprogramma's (bv. borstkankerscreening), preventie (bv. een preventief bezoek aan de tandarts), ..., vormen ook de instandhouding van deze programma's en de sensibilisering van het publiek dat het belangrijk is zorg niet uit te stellen belangrijke thema's.

Om de toegang tot zorg te verbeteren staan twee uitdagingen centraal: samenwerking tussen diensten en outreaching. Wanneer verschillende diensten (sociale diensten, familiale planning, geestelijke gezondheid, ...) structureel samenwerken en ervoor zorgen dat bij bepaalde klachten snel en effectief wordt doorverwezen naar elkaar, verbetert dit sterk de toegang tot verschillende zorgdiensten. Idealiter gebeurt dit zelfs door verschillende diensten onder één dak samen te brengen (onder de vorm van geïntegreerde welzijns- en gezondheidscentra), waardoor onmiddellijk kan worden doorverwezen en verschillende consultaties elkaar kunnen opvolgen. Outreaching zorgt er ten slotte voor dat mensen die geen toegang hebben tot zorg of hun zorg uitstellen, om welke reden dan ook, in hun leefomgeving kunnen worden opgezocht en vervolgens begeleid worden naar de juiste diensten. Dergelijke initiatieven bestaan reeds in het Brusselse Gewest, maar zijn vandaag nog onvoldoende aanwezig om de toegang tot zorg te optimaliseren. In het kader van de coronacrisis bleek die outreaching ten slotte ook een essentiële schakel in het zorgaanbod, door mensen op de hoogte te brengen van de situatie, foutieve informatie tegen te gaan en de nodige hulp en diensten aan te bieden.

3.4. SITUATIE VAN OUDEREN IN RUSTHUIZEN

3.4.1. Context vóór de crisis

Volgens bepaalde indicatoren neemt de **armoede onder ouderen**, al dan niet ondergebracht in rusthuizen, in het Brussels Gewest toe, zoals blijkt uit de opwaartse trend van het aandeel van de IGO-gerechtigden: dit is gestegen van 9% in 2009 tot 12% in 2019 (dit is niet zo op nationaal niveau, waar dit aandeel op 5% is gebleven). Dit is des te zorgwekkender omdat het aantal mensen van 65 jaar en ouder de komende jaren aanzienlijk zal toenemen (verwachte toename met +12% tussen 2019 en 2029).

Volgens de laatste gegevens van Iriscare⁹⁰ beschikt het Brussels Gewest over **15.403 bedden in erkende ROB/RVT. Bijna twee op de drie wordt beheerd door de commerciële sector** (62%), minder dan een op de vier is in handen van de overheid (22%) en 14% is afhankelijk van een vzw.

In het algemeen is het **aandeel ouderen dat in een rusthuis verblijft in het Brussels Gewest hoger**. In het Brussels Gewest is in 2018 namelijk 7,6% van de 65-plussers ondergebracht in rusthuizen, tegenover 5,3% in Vlaanderen en 6,1% in Wallonië (Bron: IMA Atlas). De **bevolking in de rusthuizen in Brussel is over het algemeen jonger** dan in België (zie **tabel 12** hieronder).

⁹⁰ <https://www.iriscare.brussels/?wpdmdl=689>

TABEL 12: VERDELING VAN DE INWONERS VAN 65 JAAR EN OUDER IN ROB-RVT* PER LEEFTIJDGROEP (%), VOLGENS DE DRIE GEWESTEN - EXCLUSIEF KORTE VERBLIJVEN - JAAR 2018

	65-74 jaar	75-84 jaar	85 jaar en ouder	Totaal
Brussel Hoofdstad	14%	26%	60%	100%
Vlaanderen	7%	27%	66%	100%
Wallonië	12%	27%	61%	100%
België	9%	27%	64%	100%

Bron: IMA-Atlas

In 2018 zijn er in de loop van het jaar **3.200 sterfgevallen** in rusthuizen (zie tabel 13). Dit cijfer is relatief stabiel in de tijd en vertegenwoordigt ongeveer **20% van de totale populatie van rusthuisbewoners**.

TABEL 13: VERDELING (IN AANTAL EN %) VAN HET STERFTECIJFER VOLGENS DE MAANDEN VAN HET JAAR ONDER DE BRUSSELAARS IN ROB-RVT (EXCLUSIEF KV⁹¹) DIE ZIJN OVERLEDEN - PERMANENTE STEEKPROEF VAN HET IMA - JAREN 2016 TOT 2018

	2016			2017			2018		
	Steekproef		Bevolking	Steekproef		Bevolking	Steekproef		Bevolking
	n	%	N	n	%	n	N	%	n
Januari	7	8,0	280	9	11,5	360	6	7,5	240
Februari	6	6,9	240	6	7,7	240	12	15,0	480
Maart	5	5,7	200	6	7,7	240	8	10,0	320
April	7	8,0	280	4	5,1	160	9	11,3	360
Mei	6	6,9	240	8	10,3	320	8	10,0	320
Juni	7	8,0	280	4	5,1	160	6	7,5	240
Juli	9	10,3	360	10	12,8	400	5	6,3	200
Augustus	7	8,0	280	9	11,5	360	9	11,3	360
September	9	10,3	360	3	3,8	120	4	5,0	160
Oktober	3	3,4	120	7	9,0	280	3	3,8	120
November	16	18,4	640	9	11,5	360	7	8,8	280
December	5	5,7	200	3	3,8	120	3	3,8	120
Totaal	87	100,0	3480	78	100,0	3120	80	100,0	3200

Bron: IMA-Atlas

⁹¹ Kort verblijf

De profielen met een lichte afhankelijkheid (bewoners O/A⁹²) van de bewoners van 65 jaar en ouder zijn oververtegenwoordigd in de Brusselse rusthuizen (33,8%) in vergelijking met Vlaanderen (19,3%) en Wallonië (30,3%) (Bron: Atlas IMA).

De kwalitatieve studie 'De profielen van de bewoners O en A in rusthuizen voor bejaarden in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: Trajecten, oriënteringslogica, opvang en alternatieven'⁹³ heeft vijf typische profielen geïdentificeerd met betrekking tot de redenen voor de institutionalisering voor deze bewoners O en A:

1. Naar de instelling gaan om "zijn zelfstandigheid te behouden"
2. Naar een ROB gaan om beschermd te worden
3. Naar een ROB gaan omdat men zich te kwetsbaar voelt, als gevolg van een gezondheidsprobleem, uit voorzorg vanwege de risico's thuis
4. De "sociale plaatsing"
5. Naar een ROB gaan na een institutioneel traject (handicap of geestelijke gezondheid).

Op basis hiervan kunnen we de veronderstelling maken dat het hogere aandeel van profielen O/A in de Brusselse rusthuizen enerzijds verband houdt met het **isolement van de ouderen** (profielen 1 en 2); anderzijds met de **bestaansonzekerheid**, het gebrek aan betaalbare huisvesting en het gebrek aan instellingen voor specifieke noden op het vlak van handicap of geestelijke gezondheid (profielen 4 en 5).

3.4.2. Impact van de crisis

De rusthuizen werden sterk getroffen door de Covid-19-crisis, vooral in de eerste golf. Tussen 10 maart (datum van het eerste overlijden in België) en 20 juni werden in het Brussels Gewest 1.475 sterfgevallen door Covid-19 (mogelijke gevallen en bevestigde gevallen) geregistreerd, waarvan 44% in rusthuizen en 56% in ziekenhuizen. In de periode van 21 juni tot 15 november werden in het Brussels Gewest 665 sterfgevallen door Covid-19 (mogelijke gevallen en bevestigde gevallen) geregistreerd, waarvan 22% in rusthuizen en 77% in ziekenhuizen. In vergelijking met de situatie van vóór de crisis (zie **tabel 6** hierboven) is er sprake van een aanzienlijke oversterfte.

Merk op dat de Covid-19-sterfgevallen worden ingedeeld volgens de plaats van overlijden en niet volgens de woonplaats. Met betrekking tot de Covid-19-sterfgevallen van rusthuisbewoners die zich in het ziekenhuis voordeden, schatte Sciensano in zijn weekrapport van 26 juni⁹⁴ dat 86% van de bewoners van rust- en verzorgingstehuizen die in de Brusselse ziekenhuizen overleden als gevolg van Covid-19 in rust- en verzorgingstehuizen in Brussel woonden en 14% in rust- en verzorgingstehuizen buiten Brussel (8% in Vlaanderen en 6% in Wallonië).

⁹² d.w.z. "lichte afhankelijkheid" op de schaal van Katz

⁹³ https://www.ccc-ggc.brussels/sites/default/files/documents/graphics/rapports-externes/rapport_oa_in_rob_2017.pdf

⁹⁴ Sciensano-verslag voor de week van 26 juni - https://Covid-19.sciensano.be/sites/default/files/Covid19/Covid-19_Weekly%20report_20200626%20-%20NL_0.pdf

De analyses van Raphaël Lagasse en Patrick Deboosere⁹⁵ van de gegevens van de eerste golf laten voor België zien dat:

- > De oversterfte in de Belgische rust- en verzorgingstehuizen was meer dan het dubbele van die van de algemene bevolking. Deze hogere oversterfte in de rust- en verzorgingstehuizen wordt bij zowel mannen als vrouwen van alle leeftijden waargenomen. Ze is echter hoger bij de mannen dan bij de vrouwen. Ze blijkt ook hoger te zijn in de jongere leeftijdsgroepen.
- > De analyses van Raphaël Lagasse en Patrick Deboosere van de sterftecijfers in rust- en verzorgingstehuizen en bij de algemene bevolking laten zien dat het risico op sterfte op jongere leeftijd (bij mensen van 65 jaar en ouder) hoger is in rust- en verzorgingstehuizen dan bij de algemene bevolking en dat deze verhouding afneemt met de leeftijd. Dit kan betekenen dat "mensen die op jonge leeftijd in een instelling voor langdurige zorg worden opgenomen, over het algemeen veel gezondheidsproblemen hebben", zeggen ze. Deze grotere morbiditeit (en dus grotere kwetsbaarheid voor SARS-CoV-2) kan een van de factoren zijn die deze hogere oversterfte in jongere leeftijdsgroepen verklaren.
- > Ook blijkt dat het virus in rusthuizen iets sneller oversterfte veroorzaakt, wat suggereert dat de infectie waarschijnlijk vrijwel direct bij het uitbreken van de epidemie in de rusthuizen aanwezig was.

3.4.3. Uitdagingen

In de toekomst zullen waarschijnlijk nieuwe epidemieën zoals de Covid-epidemie opduiken en de huidige crisis heeft aangetoond hoe kwetsbaar de rusthuizen in dit verband zijn. Het zal dan ook noodzakelijk zijn om, zeer snel na de crisis, de organisatie en de ondersteuning van rusthuizen in die zin te herbekijken. Drie essentiële punten daarbij zijn:

- > De terbeschikkingstelling van voldoende uitrusting voor alle structuren (die in het huidige kader niet allemaal over dezelfde middelen beschikten om zichzelf te bevoorraden).
- > De herziening van de personeelsnormen zodat men over voldoende personeel kan beschikken dat ook is opgeleid om dergelijke crisissen te beheren.
- > Versterking van de structurele samenwerking met huisartsen en lokale ziekenhuizen om de continuïteit van de zorg voor de patiënt, de toegang tot palliatieve zorg en, meer in het algemeen, de levenseindebegeleiding te verbeteren.
- > Het creëren van intermediaire structuren tussen ziekenhuizen en rusthuizen, zowel ter ontlasting van de ziekenhuizen bij pieken als ter ontlasting van de rusthuizen, die dus in mindere mate mensen moeten opvangen die in quarantaine geplaatst moeten worden of die erg zorgbehoevend zijn.

Het zwaartepunt van de ouderenzorg in Brussel ligt momenteel bij de rust- en verzorgingstehuizen. Zonder dat dit altijd de beste optie is, wordt er vaak (bij iets verminderde zelfredzaamheid, eenzaamheid, kleine problemen, ...) te snel overgegaan tot een opname in een rusthuis, wat zorgt voor een grote populatie aan rusthuisbewoners enerzijds, en (te) grote rusthuizen met een (te) hoge bezettingsgraad. Dit laatste blijkt tijdens de huidige coronacrisis des te problematischer, omwille van de combinatie van een hoge besmettingskans door de dichtbevolktheid met de grote kwetsbaarheid van ouderen.

⁹⁵ Raphaël Lagasse en Patrick Deboosere. Évaluation épidémiologique de l'impact du Covid-19 en Belgique à la date du 15 juillet 2020. Rapport overhandigd op 15 juli 2020 aan de Eerste Minister, Mevrouw Sophie Wilmès. <https://esp.ulb.be/fr/les-actus/l-esp-dans-les-medias/rapport-d-analyse-de-l-epidemie-Covid-19-n-ii>

Dat het zwaartepunt bij de rust- en verzorgingstehuizen ligt, is zeker voor een groot deel te wijten aan het ontoereikende aanbod van thuisdiensten en aan een gebrekkig sociaal weefsel in termen van de zorgmogelijkheden). Om tegemoet te komen aan een verminderde zelfredzaamheid en om ervoor te zorgen dat mensen in hun thuisomgeving kunnen ouder worden, moet het contingent aan geaggregeerde thuishulpuren vergroot worden en het beroep van thuishulp sterker gevaloriseerd worden. Eenzaamheid is ook een gekend probleem bij de oudere populatie, zeker ook tijdens de huidige crisis. Dagcentra kunnen hier een belangrijke rol in spelen maar zijn voorlopig nog niet overal aanwezig. Wanneer deze in elke wijk aanwezig zijn, en zijn ingebed in het bestaande sociaal weefsel, geeft dit de kans ouderen het gevoel te geven dat ze behoren tot de samenleving en zich thuis te voelen in hun omgeving.

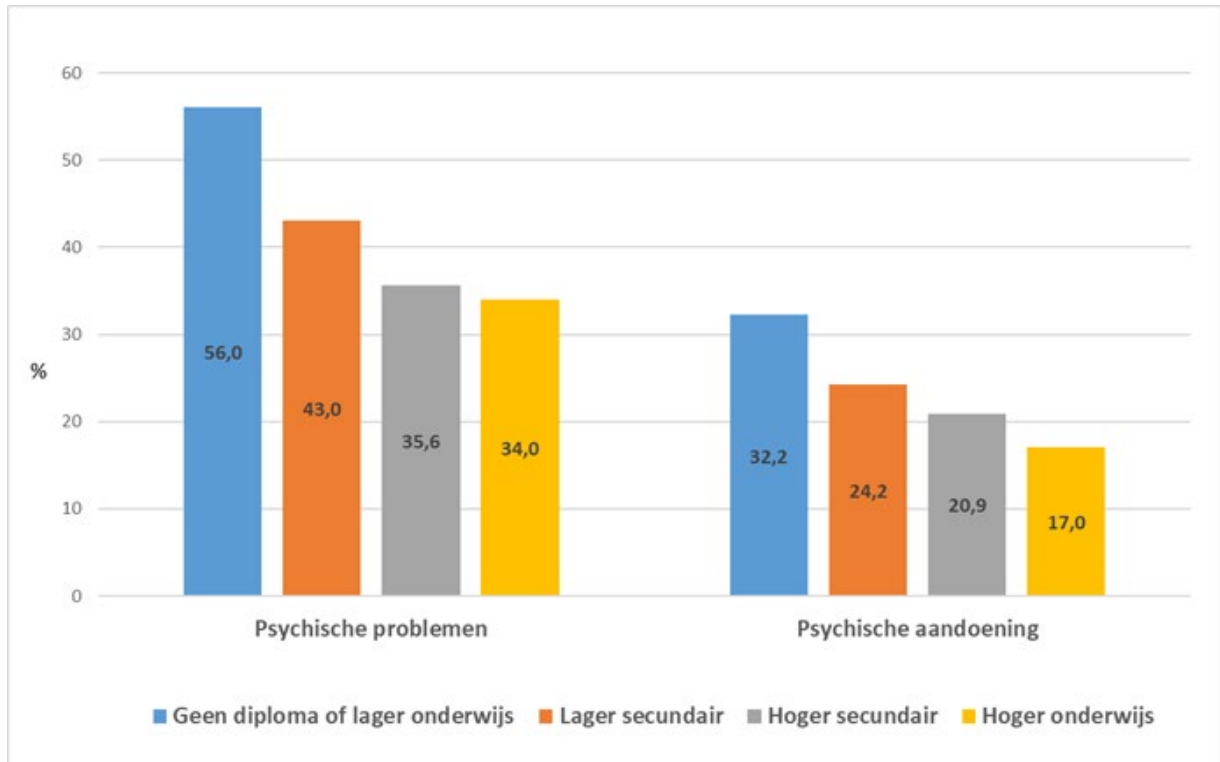
3.5. GEESTELIJKE GEZONDHEID

3.5.1. Context vóór de crisis

Uit de gegevens van de gezondheidsenquête (2018) blijkt dat 39% van de Brusselaars al vóór de crisis psychologische problemen had en 22% leed aan een psychopathologie.

Het feit dat men kampt met psychologische problemen die wijzen op een zekere malaise of op een waarschijnlijke geestelijke pathologie houdt verband met de sociale situatie van de betrokkenen. Zoals blijkt uit [grafiek 27](#), neemt het aandeel van de Brusselse bevolking van 15 jaar, dat aangeeft zich in deze situatie te bevinden, toe naarmate het opleidingsniveau van het gezin daalt, en ook als we kijken naar de leeftijd en het geslacht van de betrokkenen ([grafiek 4](#)). Dezelfde trend wordt waargenomen voor depressieve stoornissen en angststoornissen.

GRAFIEK 27: PERCENTAGE VAN DE BEVOLKING (15 JAAR EN OUDER) MET PSYCHISCHE PROBLEMEN (GHQ-SCORE ≥ 2) OF PSYCHOPATHOLOGIE (GHQ-SCORE ≥ 4), VOLGENS HET OPLEIDINGSNIVEAU* (GESTANDAARDISEERDE CIJFERS), BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST, 2013**

* Hoogste opleidingsniveau van het gezin

** Standaardisering naar geslacht en leeftijd (Europese referentiepopulatie, 2013)

Gegevensbron: Sciensano, Gezondheidsenquête via interviews, 2013; Berekeningen: Observatorium voor Gezondheid en Welzijn, Brussel.

Terwijl de frequentie van depressies toeneemt naarmate het opleidingsniveau afneemt, wordt de relatie omgekeerd voor het deel van de Brusselse bevolking van 15 jaar en ouder dat in de afgelopen 12 maanden een depressie heeft gemeld en psychotherapie heeft gevolgd. Dezelfde trend stelt men ook vast in het gebruik van antidepressiva op basis van gegevens van het Intermutualistisch Agentschap (IMA). **Dit resultaat duidt op een belangrijke non-uptake van zorg door achtergestelde bevolkingsgroepen, ondanks het feit dat zij daarnaast meer vatbaar zijn voor geestelijke gezondheidsproblemen.**

3.5.2. Impact van de crisis

1) **Sciensano** voert regelmatig enquêtes uit (zie hierboven) om de impact van de epidemie op de gezondheid en het gedrag van de in België wonende bevolking te evalueren. Merk op dat de steekproef niet-probabilistisch is omdat ze gebaseerd is op een netwerkverspreiding en de socio-economische status van de respondenten hoger is dan die van de algemene bevolking.

De vierde enquête, die in oktober 2020 werd gepubliceerd, geeft een aantal verhelderende indicatoren voor de gevolgen van de crisis op het gebied van de geestelijke gezondheid. Voor Brussel blijkt dat:

- > Angststoornissen (18,6%) bij volwassenen boven de 18 jaar stabiel bleven in vergelijking met de 3de enquête in juni (18,6%). Dit is echter minder dan de 23,5% van de mensen die bij het begin van de crisis (maart-april) te kampen hadden met angststoornissen.
- > De prevalentie van depressieve stoornissen is 9,8% (12,9% in de 3de enquête in juni). Merk op dat de angst- en depressieve stoornissen tussen juni en september zijn toegenomen bij mensen die in de gezondheidssector werken, terwijl de cijfers stabiel zijn gebleven bij andere werknemers.
- > In de 3de Covid-19-gezondheidsenquête bleken 18-24-jarigen en studenten veruit het meest getroffen door angst en depressie. Ook in september bleven de jongeren (18-24 jaar) het meest getroffen door angststoornissen (25,3%).
- > Angststoornissen treffen meer vrouwen (20,1%) dan mannen (16,9%).
- > Bepaalde groepen zijn minder kwetsbaar voor psychische aandoeningen (angst, depressie, slaapstoornissen en zelfmoordneigingen): dit zijn mensen van 65 jaar en ouder, samenwonenden, mensen die toegang tot hoger onderwijs hebben genoten en mensen die (nog) een betaalde baan hebben.
- > Omgekeerd worden de contexten die ongunstig blijken te zijn voor het behoud van het geestelijke welzijn, bevestigd: alleen of in een eenoudergezinssituatie wonen en sociale uitkeringen ontvangen.
- > Tot slot gaf 3,4% van de personen boven de 18 aan dat ze in de afgelopen drie maanden ernstig hadden overwogen een einde te maken aan hun leven en 0,3% heeft dat ook daadwerkelijk geprobeerd.
- > Zowel tijdens de drie maanden van lockdown als tijdens de drie zomermaanden ondervond een meerderheid van de bevolking (72,4%) slaapstoornissen, een cijfer dat extreem hoog blijft.

2) In het kader van het onderzoek " Analyse des impacts sociaux de la première vague et du premier confinement dans le cadre de la Covid-19 ", uitgevoerd door de Federatie Wallonië-Brussel in samenwerking met het IWEPS en het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (te publiceren), bevestigt de kwalitatieve analyse de hierboven vermelde onderzoeksgegevens:

- > De analyse van de oproepen naar het Brusselse gratis nummer toonde aan dat "inkomensverlies directe gevolgen heeft voor de geestelijke gezondheid, het genereert stress, angst en een gevoel van onveiligheid"⁹⁶. Dit wordt nog versterkt door het vage en soms onbegrijpelijke karakter van de gezondheidsmaatregelen enerzijds en de sociale maatregelen (soorten Covid-19-steun van de Federale Staat en de Gewesten⁹⁷) anderzijds.
- > Voor kinderen met een psychisch probleem vóór de lockdown bleek de klinische follow-up op afstand gecompliceerder dan bij volwassenen. De begeleiding werd dan soms omgezet in een begeleiding van het gezin, omdat de communicatie met de ouders gemakkelijker was.
- > De situatie van de kinderen van patiënten met een psychische stoornis kan bijzonder moeilijk zijn geweest omdat ze constant met hun ouders samenwoonden (doordat de scholen en andere buitenshuis gelegen locaties gesloten waren). Maar er is te weinig informatie en hulp om een

⁹⁶ Persdossier " Numéro vert bruxellois 0800 35 243 pour les urgences sociales – bilan des appels entre le 30 mars et le 26 juin 2020", p.11.

⁹⁷ Voor een overzicht van de maatregelen en hun ontwikkeling: <https://www.armoedebestrijding.be/themas/covid-19/>

diagnose te stellen, preventief in te grijpen of begeleiding te verstrekken in deze complexe en vaak onzichtbare situaties.

- > Tot slot hebben mensen met psychische problemen die geen huisvesting hebben, soms (tijdelijk of permanent) een onderbreking in hun zorg ervaren omdat ze niet in staat waren om op afstand, via telefoon of internet, contact te houden. Samen met de afname van de capaciteit van het aanbod werd tijdens de eerste lockdown en na de exit een toename van de vraag waargenomen waar niet aan kon worden voldaan.

3) In het kader van een onderzoeksproject van de **La Ligue Bruxelloise pour la Santé Mentale met als titel "Recherche exploratoire sur l'impact de la crise sanitaire du Covid-19 sur les conditions de travail, les pratiques cliniques et la patientèle des professionnels de la santé mentale: éclairages à partir du vécu des professionnels du champ bruxellois de la santé mentale"**⁹⁸, werden tussen 20 en 30 april 2020 (lockdownperiode) een dertigtal interviews gehouden met professionals in de geestelijke gezondheidszorg - voornamelijk van de Brusselse Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg (hierna "CGG" genoemd). De analyse van de gegevens is tot op heden (15 mei 2020) nog aan de gang, maar de voorlopige waarnemingen konden informeel met de onderzoeker worden besproken.

Aanvankelijk, omdat de lockdown eerder tijdelijk leek te zijn, hebben de meeste Centra voor Geestelijke Gezondheid (CGG) hun werking opgeschort terwijl ze wel telefonisch contact met hun patiënten bleven houden om het contact niet te verliezen. Toen duidelijk werd dat de lockdown zou blijven duren, moesten de professionals hun manier van werken aanpassen. Sommigen hielden vast aan het essentiële idee om gewoon contact te houden, anderen zetten de therapeutische behandelingen (voornamelijk via teleconsultatie) verder, vooral in de gevallen waarvoor het nakomen van het kader (timing van de sessies, enz.) belangrijk lijkt.

Op enkele uitzonderingen na is het totale aantal opvolgingen in elke dienst tussen medio maart en medio april gedaald. Dit is te wijten aan het feit dat enerzijds een deel van de opvolgingsaanvragen werd onderbroken en anderzijds aan het feit dat de CGG zeer weinig nieuwe opvolgingsaanvragen ontvingen in deze periode. Eind april zagen enkele professionals dat het aantal nieuwe aanvragen opnieuw toenam.

Lockdown leidde tot een merkbare verandering in de manier van werken in die zin dat er nu vooral aan telewerken wordt gedaan, ook al hebben de CGG gezorgd voor een permanentie ter plaatse en voor de mogelijkheid om een face-to-face vergadering te beleggen indien nodig of in een noodsituatie. De invoering van telewerk heeft gevolgen voor de manier van werken, waarvan er twee vermeldenswaard zijn:

- > De professional kan de indruk hebben dat hij bij de patiënt "binnendringt": enerzijds nodigt de professional zichzelf, via de telefoon en nog meer via een videoconferentie, uit bij de patiënt thuis en heeft hij toegang tot aspecten van zijn privéleven; anderzijds is het meestal de patiënt die zelf op consult gaat met, altijd, de mogelijkheid om niet te gaan, en is het bij een teleconsultatie vaak de professional die de patiënt opbelt.
- > Terwijl in sommige gevallen het gebruik van de telefoon zijn nut kan hebben voor patiënten die zich meer op hun gemak voelen bij dit communicatiemiddel dan in een face-to-face-gesprek, is het voor

⁹⁸ https://lbfsm.be/IMG/pdf/covidvecusm_projet_de_recherche_synthese_.pdf

anderen een bron van problemen. Meer in het bijzonder om een plekje te vinden waar men rustig kan praten in de eigen leefruimte tijdens de lockdown (waarbij kinderen, partner, etc. aanwezig zijn).

Uit deze eerste gesprekken is gebleken dat het werken met kinderen het moeilijkst is. Enerzijds omdat professionals vaak gebruik maken van verschillende brugmiddeltjes (tekeningen, uitgesneden vormen, poppen, etc.) die niet of niet gemakkelijk bruikbaar zijn bij videoconferencing. Hoewel hier al vaak is over nagedacht en er al creatieve oplossingen uit de bus zijn gekomen. Anderzijds werken de professionals over het algemeen met het kind wanneer de ouder er niet bij is. Bij teleconsultatie verloopt de toegang tot het kind via de telefoon of laptop van de ouder en blijft het kind meer onder de controle van de ouder staan.

Voor werknemers in de geestelijke gezondheidszorg maakt telewerken het moeilijker om de privé- en de werksfeer van elkaar te scheiden, zowel op het vlak van tijd als van plaats, vooral voor mensen die niet de mogelijkheid hebben om thuis een echte kantoorruimte in te richten. Bovendien kan de afwezigheid van collega's in de buurt het moeilijker maken om hun beroep uit te oefenen omdat men in de moeilijke momenten geen steun kan vinden bij elkaar.

3.5.3. Uitdagingen

Verband met de situatie met betrekking tot werk en huisvesting

Geestelijke gezondheidsproblemen zijn deels gekoppeld aan de sociale situatie van mensen. Met name de situatie van de betrokkene ten opzichte van de arbeidsmarkt en de huisvestingsomstandigheden zijn bepalende factoren voor de geestelijke gezondheidstoestand.

Interacties tussen geestelijke gezondheid en werk treden op in verschillende omstandigheden, zowel op de werkplek als in de zorgsituatie, en beïnvloeden zowel het beroep doen op het geestelijke gezondheidssysteem als de toegang tot werk of de stap om opnieuw aan het werk te gaan. Bovendien zijn deze interacties gekoppeld aan onderliggende dimensies van het werk, zoals de activiteiten, het sociaal netwerk, de erkenning en het gevoel erbij te horen.⁹⁹ **Aangezien de huidige crisis een grote impact heeft op het werk (zie 3.1), zullen er ook grote gevolge zijn voor de geestelijke gezondheid en het bijbehorende zorgsysteem.**

Bovendien ondervindt een groot aantal Brusselaars heel wat problemen om toegang te krijgen tot **fatsoenlijke huisvesting**. De problemen inzake de toegang tot goede huisvesting in het Brussels Gewest zorgen er mee voor dat **het stelsel van de geestelijke gezondheidszorg overbelast geraakt**. Deze uitdagingen hebben betrekking op een divers publiek en op het dagelijks werk van de professionals in de geestelijke gezondheidszorg, waardoor de overgang van ziekenhuis- naar gemeenschapszorg, de continuïteit van de zorg en de sociale re-integratie in het gedrang komt¹⁰⁰. **Ook hier zal de huidige crisis de toegang tot huisvesting verder bemoeilijken door het inkomstenverlies, wat het risico op overbelasting van de geestelijke gezondheidszorg nog zal verhogen.**

⁹⁹ Walker C., Nicaise P., Thunus S. 2019. Parcours.Brussel: Kwalitatieve evaluatie van het geestelijke gezondheidssysteem en de zorgtrajecten van gebruikers in het kader van de Psy 107 hervorming in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Toegankelijk via: <https://www.ccc-ggc.brussels/nl/observatbru/publications/parcoursbrussel-kwalitatieve-evaluatie-van-het-geestelijke>

¹⁰⁰ Walker C., Nicaise P., Thunus S. 2019. Parcours.Brussel: Kwalitatieve evaluatie van het geestelijke gezondheidssysteem en de zorgtrajecten van gebruikers in het kader van de Psy 107 hervorming in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Toegankelijk via: <https://www.ccc-ggc.brussels/nl/observatbru/publications/parcoursbrussel-kwalitatieve-evaluatie-van-het-geestelijke>

Een beangstigende periode

De huidige periode is beangstigend (zie de resultaten van de online-enquête van Sciensano) en zou op lange termijn een weerslag kunnen hebben op de geestelijke gezondheid, afgezien van de impact van de daaruit voortvloeiende sociaaleconomische problemen: verdriet, angst en depressie zullen mensen en gemeenschappen blijven parten spelen.

Capaciteit van de bestaande structuren en het belang van samenwerking en continuïteit van de zorg

Naast het belang van toegang tot een degelijke job en fatsoenlijke huisvesting is het ook belangrijk om enerzijds de **capaciteit van de bestaande structuren te verhogen** (geestelijke gezondheidszorg, ziekenhuisbedden, psychiatrische verzorgingsinstellingen, initiatieven op het gebied van sociale huisvesting, enz.) en om middelen vrij te maken die de bestaande structuren in staat stellen om beter samen te werken, anderzijds.

De studie "Parcours.Bruxelles"¹⁰¹ onderzocht de organisatie van de geestelijke gezondheidszorg in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op basis van de zorgtrajecten van de gebruikers die contact hebben of hebben gehad met de centra voor geestelijke gezondheidszorg in dit gewest. De toegang tot de gezondheidszorg is om de volgende redenen problematisch: de **complexiteit van het systeem, het gebrek aan middelen voor ziekenhuisopnames** en voor specifieke doelgroepen, en het **toevallige en onderhandelde karakter van de doorverwijzingen binnen het systeem** en van de toegang tot de diensten.

De professionals van de Brusselse geestelijke gezondheidszorg zijn van mening dat **samenwerking noodzakelijk is gelet op de kenmerken van het publiek in de geestelijke gezondheidszorg, meer in het bijzonder de complexiteit van de situaties en de langdurigheid van de trajecten. De complexiteit zal met de huidige crisis nog toenemen, en de langdurige trajecten dreigen te worden verstoord.** Er is evenwel te weinig samenwerking. De gevolgen van een gebrek aan samenwerking zijn frequente onderbrekingen in de trajecten van de gebruikers, met name bij de overgang van het ziekenhuis naar ambulante zorg. Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt een uitdrukkelijke vraag van professionals naar een **systematisering van de intervisie en interorganisatorische immersiepraktijken.**

Het aanbod aan mentale gezondheidszorg wordt in Brussel gekenmerkt door een heel gediversifieerd landschap. Hoewel dit aanbod rijk en divers is, is het ook complex en niet voor iedereen even toegankelijk. De onduidelijkheid over de rollen van en relaties tussen de verschillende soorten zorgverlening, diensten, structuren en instellingen leidt tot een gebrek aan zorgcontinuïteit.

Een verhoogde integratie tussen het ambulante aanbod en netwerk 107 moet worden beoogd, door onder andere de mobiele teams een sterkere verbindende rol te laten spelen tussen de ambulante structuren en bestaande lijnen (huisartsen, centra voor GGZ, ...). De belangrijke doorverwijsfunctie van die mobiele teams, waarmee ze niet-noodzakelijke ziekenhuisopnames kunnen vermijden stelt hen

¹⁰¹ Walker C., Nicaise P., Thunus S. 2019. Parcours.Brussel: Kwalitatieve evaluatie van het geestelijke gezondheidssysteem en de zorgtrajecten van gebruikers in het kader van de Psy 107 hervorming in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Toegankelijk via: <https://www.ccc-ggc.brussels/nl/observatbru/publications/parcoursbrussel-kwalitatieve-evaluatie-van-het-geestelijke>

bovendien in staat om tegemoet te komen aan het tekort aan beschikbare ziekenhuisbedden. Dat gebrek aan contact tussen mobiele teams en ambulante diensten staat, samen met een tekort aan personeel en een onduidelijke terreinafbakening, deze functie echter voorlopig in de weg.

Een laatste kwestie is de toegankelijkheid van de geestelijke gezondheidszorg in Brussel. Ondanks die diversiteit zijn er heel wat, vaak kwetsbare, mensen die hun weg niet vinden naar de juiste diensten. Laagdrempelige ontmoetingsplaatsen kunnen hier een antwoord op bieden door hun niet-stigmatiserende en inclusieve aanpak, maar zijn in Brussel nog ondervertegenwoordigd. De sluiting van dergelijke diensten tijdens de lockdownperiode kan gezorgd hebben voor een verhoogde uitsluiting van bepaalde doelpublieken van geestelijke gezondheidszorg.

3.6. MENSEN MET EEN HANDICAP

3.6.1. Situatie voor de crisis

Er bestaan belangrijke verbanden tussen **handicap en armoede**. Over het geheel genomen loopt in België bijna een kwart van de personen van active leeftijd met een handicap het risico om in armoede te vervallen, dit is twee keer zoveel als in de totale bevolking van die leeftijd. De graad van hun risico op armoede of sociale uitsluiting (dat rekening houdt met andere parameters dan het inkomen) bedraagt in België meer dan 40% (tegenover 17% voor de totale bevolking van actieve leeftijd). Het armoedepercentage van mensen met een handicap is ook hoger bij de ouderen¹⁰². Ongeacht de leeftijd verhoogt een handicap het risico op armoede, brengt hij extra kosten met zich mee en verhindert hij een vlotte deelname aan de samenleving of de arbeidsmarkt.

In het Brussels Gewest ontvangen 13.072 mensen in 2018 een inkomensvervangende tegemoetkoming (IVT), waarvan het bedrag onder de armoederisicodrempel ligt. Bovendien telt het Brussels Gewest respectievelijk 5.359 en 7.341 personen die geen inkomensvervangende tegemoetkoming maar wel een integratietegemoetkoming (IT) of een tegemoetkoming voor hulp aan bejaarden (THAB) ontvangen¹⁰³. Daarnaast ontvangen 5.545 kinderen onder de 21 jaar met een medische aandoening op 30 juni 2018¹⁰⁴ een extra kinderbijslag in dit kader.

Het totale aantal mensen (volwassenen en kinderen) met een handicap blijft echter miskend. Naast het probleem van de definitie van een handicap en het gebrek aan gegevens (in het algemeen en centraal), is er een bijzonder opvallend **gebrek aan benutting** van uitkeringen en bijstand door mensen met een handicap¹⁰⁵.

De kwestie van de zorg voor personen met een handicap is complex, zowel wat betreft de identificatie van de behoeften als wat betreft de ontwikkeling van een aanbod van bijstand en diensten, aangezien in België verschillende entiteiten bevoegd zijn. Deze aspecten worden in het Brussels Gewest nog verergerd door de sociaal-economische situatie van zijn inwoners en door de institutionele realiteit.

¹⁰² Bron: Hermans (2019), "Handicap, armoede en sociale uitsluiting" in POD Maatschappelijke Integratie en FOD Sociale Zekerheid (2019), "Armoede en Handicap in België" (Jaarboek waarin een reeks bijdragen over dit thema zijn opgenomen).

¹⁰³ Bron: FOD Sociale Zekerheid, berekeningen Observatorium voor Gezondheid en Welzijn.

¹⁰⁴ Bron: Famifed, "Statistisch overzicht van de kinderbijslag, 30 juni 2018".

¹⁰⁵ Zie "Overzicht van de non take-up door personen met een handicap die in bestaansonzekerheid of armoede leven in het Brussels gewest", Laurence Noël, Observatorium voor Gezondheid en Welzijn in POD Maatschappelijke Integratie en FOD Sociale Zekerheid (2019).

Ter indicatie: een onderzoek van het Observatoire de l'accueil et de l'accompagnement de la personne handicapée (Service PHARE - COCOF) bij personen onder de 65 jaar met een handicap toont de volgende resultaten: (1) een grote meerderheid van de respondenten wenst gezinssteun in combinatie met thuiszorg, (2) 10% van de personen met een handicap die in een situatie van grote afhankelijkheid verkeren, verblijft in een rusthuis terwijl zij jonger zijn dan 65 jaar, (3) met betrekking tot verzoeken om aanvullende bijstand is er een vraag naar meer steun op met name het gebied van vervoers- en vrijetijdsdiensten, (4) veel mensen zijn niet op de hoogte van de verschillende bevoegde diensten en weten niet waar ze terecht kunnen voor informatie, wat impliceert dat men een gecentraliseerde en gestructureerde informatie over de verschillende diensten en de bestaande bijstand dient te ontwikkelen.

3.6.2. Impact van de crisis

In de context van de crisis worden mensen met een handicap acut geconfronteerd met het gebrek aan toegang tot collectieve goederen en diensten. Zij blijven vaak in de kou staan met hun problemen, die door de crisis nog worden verergerd en vergroot: gezondheidsproblemen, isolement, moeilijkheid of onmogelijkheid om zich aan te passen aan telewerken of afstandsonderwijs, sluiting van ondernemingen voor aangepast werk, complexiteit en gewicht van de administratieve lasten, enz. De crisis versterkt wat zij vaak dagelijks meemaken: uitsluiting en eenzaamheid¹⁰⁶.

Sommige structuren waren tijdens de crisis niet meer in staat om mensen met een handicap op te vangen, zodat ze door hun familie moesten worden opgevangen. Deze verandering en de lockdown hebben niet alleen grote gevolgen voor de families maar kunnen ook onder meer tot desoriëntatie leiden bij mensen (inclusief kinderen) met een handicap, en kunnen bepaalde aandoeningen verergeren. De zorgverleners die mensen met een handicap (volwassenen of kinderen) begeleiden, hebben met name geleden onder de vermindering van het aanbod van assistentie en ondersteunende diensten.

Ook moet worden opgemerkt dat verschillende organisaties, zoals UNIA of de Nationale Hoge Raad voor Personen met een Handicap, in hun adviezen hebben vermeld dat naast ouderen in rusthuizen ook mensen met een handicap in het kader van de epidemie impliciet werden blootgesteld aan een vorm van discriminatie, zij het onvrijwillig, in termen van hun toegang tot zorg (preventief en curatief) en dat zij een triage op grond van de handicap vreesden¹⁰⁷.

3.6.3. Uitdagingen

Sommige aspecten van het beheer van de crisis in de rusthuizen kunnen worden omgezet naar het niveau van de instellingen voor mensen met een handicap: gebrek aan crisismaatregelen, gebrek aan bescherming voor bewoners en personeel, enz. Een van de uitdagingen is de reorganisatie van deze opvangstructuren om dit soort epidemieën het hoofd te kunnen bieden.

De ondersteunende diensten moeten worden versterkt/ontwikkeld in de context van de crisis, met het oog op een coördinatie en continuïteit van de zorg op maat van elke specifieke situatie, rekening houdend met de gezinssituatie. Een globale en gefaciliteerde zorg is noodzakelijk.

De problematiek van de gegevens en de beschikbaarheid van uitgebreide en gecentraliseerde statistieken over personen met een handicap is belangrijker dan ooit. Naast deze algemene statistieken moet ook het effect van de epidemie op mensen met een handicap worden gemonitord.

¹⁰⁶ Advies van de Nationale Hoge Raad voor Personen met een Handicap (NHRPH)

¹⁰⁷ <https://www.unia.be/nl/artikels/personen-met-een-handicap-en-ouderen-hebben-recht-op-zorg>
<http://ph.belgium.be/nl/adviezen/advies-2020-09.html>

en

Een andere globale uitdaging is de coördinatie van de gedeelde bevoegdheden in deze materie tussen de gefedereerde entiteiten (COCOM, COCOF, VG, Federaal, de WBF) en de federale overheid.

3.7. WAT IS DE IMPACT OP DE GELIJKHEID VAN MANNEN EN VROUWEN?

De impact van Covid-19 zal groter zijn voor de vrouwen die al economisch gemarginaliseerd zijn in onze samenleving.

Ondanks de aanzienlijke vooruitgang die de afgelopen decennia is geboekt op het gebied van de gelijkheid van mannen en vrouwen in ons gewest, benadrukt deze crisis de discriminatie tussen vrouwen en mannen die nog steeds bestaat in de samenleving.

Terwijl de overgrote meerderheid van de gezondheidswerkers in België en de Europese Unie vrouwen zijn, ligt deze verhouding veel lager op het niveau van de besluitvorming¹⁰⁸. Bovendien is het één van de laagst betaalde sectoren.¹⁰⁹

Als gevolg daarvan zijn vrouwen oververtegenwoordigd in de banen die tijdens de lockdown en de crisis essentieel zijn gebleken: gezondheidszorg, zorg voor ouderen, thuiszorg, voedingswinkels, onderwijs, kinderdagverblijven, de schoonmaak van de instellingen die actief bleven ...

In België blijkt uit de cijfers van de RSZ over de tewerkstelling van vrouwen per activiteitssector dat in de volgende sectoren de meerderheid van de werknemers vrouwen zijn:

- > 80% in de ziekenhuissector;
- > 88% in rust- en verzorgingstehuizen;
- > 86,5% in verzorgingstehuizen voor ouderen;
- > 96% in kinderdagverblijven;
- > 95% in de sector van de thuiszorg;
- > 60% in de detailhandel in niet-gespecialiseerde winkels (supermarkten).

Deze kwetsbaarheid is ook zichtbaar in de ongelijke verdeling van de huishoudelijke taken, de kinderopvang en de mentale last van de lockdown: vrouwen dragen hier de grootste last (zelfs in telewerksituaties). Ze hebben overigens geen andere keuze in het kader van eenoudergezinnen, die in Brussel voor meer dan 86% vrouwelijk zijn. Hun situatie is bijzonder dramatisch wanneer zij zorgen voor kinderen met een handicap. De bestaansonzekerheid neemt ook toe voor dakloze vrouwen, allochtone vrouwen of vrouwen zonder papieren, voor vrouwen die te lijden hebben onder racisme, voor mensen in de prostitutie, voor deeltijdse arbeidsters¹¹⁰ enz...

Tot slot benadrukken we de dramatische verergering van het geweld tegen vrouwen, die het Brussels Gewest en de gemeenschappen sinds de eerste tekenen van de toename krachtig hebben bestreden via de CIM Droits des femmes, de intra-Brusselse taskforce en de taskforce waarin het Brussels Gewest, de COCOF, het Waals Gewest en de Waals-Brusselse Federatie samenwerken.

¹⁰⁸ IVGM, Vrouwen aan de top, 2009 (https://iqvm-iefh.belgium.be/nl/publicaties/vrouwen_aan_de_top)

¹⁰⁹ EIGE, 'Frontline workers' (<https://eige.europa.eu/covid-19-and-gender-equality/frontline-workers>)

¹¹⁰ https://www.rtbf.be/info/dossier/les-grenades/detail_pour-une-prise-en-compte-du-genre-dans-le-deconfinement-et-l-apres-crise-covid-19?id=10481214&fbclid=IwAR23_pDUChkn-Q8R_uAA2OzwGFevv9WV5gP78n0Y7Haovx-r0dV_fP4LGWQ

Deze crisis heeft de gelijkheid van vrouwen en mannen ongetwijfeld beïnvloed. Het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen heeft een studie uitgevoerd naar de gevolgen van Covid-19 op dit punt en de conclusies wijken niet af van deze bevindingen.

Het Planbureau (FPB) heeft dit eveneens onderstreept¹¹¹ en er op gewezen dat bepaalde groepen bijzonder kwetsbaar zijn: 16-49-jarigen en mensen met een laag inkomen die alleenstaand, arbeidsongeschikt of werkloos zijn. Zoals het Planbureau beklemtoont, "zijn vrouwen over het algemeen meer blootgesteld aan een afname van het welzijn dan mannen".

Volgens het Federaal Planbureau zijn gezondheid, levensstandaard, sociaal leven, werk en onderwijs de belangrijkste bepalende factoren voor het welzijn van de Belgen. Sommige groepen hebben een lager dan gemiddeld welzijnsniveau: alleenstaanden (met of zonder kinderen), mensen die werkloos zijn, die arbeidsongeschikt zijn, geen diploma of een laag inkomen hebben.

De Covid-19-crisis heeft een negatieve invloed op deze bepalende factoren. "Vooral de vrouwen en de bovengenoemde groepen worden getroffen. Hun welzijn zal bovengemiddeld afnemen"¹¹².

Uit de werkzaamheden van het FPB blijkt dat de gezondheid, zowel fysiek als mentaal, de belangrijkste bepalende factor is voor het welzijn in België.

Het FPB benadrukt dit punt: om het welzijn in België te verbeteren, moet het crisisbeleid prioritair op deze kwetsbare groepen focussen.

Het is dus van essentieel belang dat men rekening houdt met het genderaspect (met name door genderstatistieken bij te houden voor alle crisismaatregelen, met tools zoals gender budgeting en gender mainstreaming in alle nieuwe beleidsmaatregelen) om deze onevenwichten te corrigeren en deze groepen onder meer een gelijke toegang tot diensten te verlenen en de vrouwenberoepen zowel geldelijk als symbolisch te valoriseren.

¹¹¹ <https://www.plan.be/press/communique-1986-nl-covid+19+en+welzijn+wie+zijn+de+kwetsbare+groepen+>

¹¹² <https://www.plan.be/press/communique-1986-nl-covid+19+en+welzijn+wie+zijn+de+kwetsbare+groepen+>

4. LUIK RUIMTELIJKE ORDENING - MILIEU

4.1. CONTEXT

De gezondheids crisis, de opgelegde lockdownmaatregelen en de gevolgen van deze crisis voor de werking van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zetten ook aan tot nadenken of en hoe het territoriale beleid in Brussel onder de loep moet worden genomen.

De cijfers, kwalitatieve gegevens, analyses en ambities die in dit hoofdstuk over ruimtelijke ordening - milieu worden voorgelegd, zijn afkomstig uit documenten, tools en permanente monitoring door Perspective en zijn partners.

Het Gewestelijk Plan voor Duurzame Ontwikkeling

Op territoriaal vlak komt de crisis op een moment dat het Brussels Hoofdstedelijk Gewest met de goedkeuring van het Gewestelijk Plan voor Duurzame Ontwikkeling (juli 2018) een nieuwe koers heeft uitgetekend.

Er stonden toen twee uiteenlopende uitdagingen op het spel.

In de eerste plaats wordt Brussel, net als alle andere steden in de wereld, opgeroepen om een centrale rol te spelen in het aanreiken van concrete antwoorden op de klimaat- en milieu-uitdagingen. Tegen deze achtergrond behoren de strijd tegen de stedelijke wildgroei, de verdichting en de functiemenging, de daling van de mobiliteitsvraag, de ontwikkeling van een circulaire economie, de doorlaatbaarheid van de bodem en het behoud van de ecosystemen en de biodiversiteit tot de thema's die alle steden en ook Brussel in hun ontwikkelingsstrategie moeten opnemen.

De uitdagingen van de tweede orde gelden specifiek voor Brussel: een maatschappelijke gelaagdheid die nog steeds geografisch afgetekend is, een nijpende behoefte aan toegankelijke woningen, een gebied dat in stukken is gebroken door de toegangen van de stad en de noord-zuidverbinding, een complexe institutionele en historische context, een geografische enclave die de stad blootstelt aan grootschalig autopendelverkeer, een enorme kloof tussen zijn actiemiddelen en grootstedelijke reikwijdte, de vraag naar een aan de bevolking aangepast onderwijsaanbod, een sociaaleconomische situatie die gekenmerkt wordt door een aanzienlijke productie van welvaart en een hoog werkloosheidscijfer, ook al is de situatie de laatste jaren duidelijk verbeterd ...

Het Gewestelijke Plan voor Duurzame Ontwikkeling (GDPO) staat voor de beleidsvisie waarmee de stad deze uitdagingen aangaat. Het plan wil een aantal concrete acties, initiatieven, doelstellingen of projecten samenbrengen om het gemeenschappelijke traject te vormen, waarop Brussel binnen de grenzen van zijn regionale bevoegdheden kan evolueren naar een wijkgerichte stad, een duurzame, moderne en inclusieve stad, waarin elke inwoner de kans heeft om zich te ontwikkelen.

Het plan pleit voor de uitbouw van een multipolaire wijkgerichte voetgangersstad die gestructureerd is op de verschillende territoriale niveaus van Brussel. Het onderschrijft de vereiste integratie van de

Nationale Strategie voor Duurzame Ontwikkeling en de VN-agenda voor 2030, die 17 doelstellingen voor duurzame ontwikkeling omvat.

Demografische groei, leefomgeving, inbedding van het economisch weefsel in de stedelijke omgeving en mobiliteit zijn de voornaamste assen.

Het GPDO biedt het algemene kader voor het beleid van alle regionale actoren.

Wat ruimtelijke ordening betreft, is het GPDO het kader waarbinnen het territoriale beleid wordt gevoerd, in navolging van meerdere hervormingen die betrekking hadden op de planningsinstrumenten, de bevoegde instellingen of de stadsvernieuwingsstrategie.

Zo vormen Brusselse strategische polen het voorwerp van stadsprojecten, waarvan sommige al aan een openbaar onderzoek werden onderworpen (Kazernes van Elsene, Weststation, Mediapark, Ninoofsepoort, Josaphat, Hermann-Debroux, Heyvaert, Wet). Polen zoals de Zuidwijk, Max, Bordet, Defensie-site, Heizel, Schaarbeek-Vorming, Noord en Campus Pleinlaan kaderen in een voortgaand, dynamisch proces.

Er zijn 5 stadsvernieuwingscontracten in uitvoering en het studiegebied voor een 6e werd onlangs goedgekeurd. De uitwerkingsprocedure is in gang gezet.

Bovendien worden de operaties en acties die het Gewest ondersteunt in het kader van zijn beleid inzake stedelijke herwaardering uitgevoerd in de zone voor stedelijke herwaardering of ZSH, een gebied dat hoofdzakelijk wordt bepaald door sociaaleconomische criteria waarin de levensomstandigheden minder gunstig zijn.

De ZSH omvat buurten in moeilijkheden waar de overheid haar investeringen opvoert om de levenskwaliteit en de sociaaleconomische integratie van de inwoners te verbeteren en zo een nieuwe dynamiek voor de ontwikkeling van de lokale economie te creëren.

Daarnaast werden de afgelopen maanden het Natuurplan en Good Move goedgekeurd. Good Food en het GPCE gelden al enkele jaren als actiekader voor projecten. De Gewestelijke Stedenbouwkundige Verordening wordt momenteel hervormd.

4.2. DIAGNOSE-ELEMENTEN EN BEVINDINGEN

De gezondheidscrisis gaf aanleiding tot lockdownmaatregelen en de gedeeltelijke of volledige stopzetting van een aantal niet-essentiële activiteiten tussen 18 maart en 4 mei, met een geleidelijke versoepeling van de lockdown sindsdien. In de hoofdstukken over gezondheid en de sociaaleconomische realiteit wordt getracht de gevolgen van de crisis voor deze actieterreinen te evalueren aan de hand van de beschikbare gegevens.

Voor het onderdeel waarin de gevolgen van de crisis worden gemeten op het vlak van ruimtelijke ordening en milieu, is het aangewezen om zich indien mogelijk, op basis van cijfergegevens, te concentreren op de thema's die rechtstreeks of onrechtstreeks door de situatie worden beïnvloed.

Dit prediagnostisch rapport moet in de loop van de tijd worden aangevuld en bijgewerkt.

4.2.1. Huisvesting

Tegen de achtergrond van deze lockdown is huisvesting voor de inwoners van Brussel meer dan ooit een primaire behoefte. De kwaliteit van de huisvesting en de afstemming ervan op de behoeften van de huishoudens hebben rechtstreeks invloed gehad op hun vermogen om deze buitengewone situatie het hoofd te bieden. Het spreekt voor zich dat het gebrek aan huisvesting de dagelijkse realiteit van de daklozen nog moeilijker heeft gemaakt.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dat in zijn totaliteit wordt geconfronteerd met de voortschrijdende metropoolvorming, de investeringstendensen, de demografische groei en de maatschappelijke veranderingen (eenpersoonshuishoudens, stijging van de levensstandaard ...), moet de groei van het woningbestand stimuleren en a fortiori het aanbod aan openbare woningen uitbreiden. Hun geografische spreiding heeft ook gevolgen voor de behoeften van de stad en het sociaaleconomisch evenwicht. Na een sterke bevolkingstoename begin 2020 en een forse stijging van het woningbestand, groeit de bevolking iets langzamer aan en worden de geconstateerde tekorten gestaag ondervangen. De huidige productie volstaat echter niet om de behoefte aan betaalbare woningen in te vullen. De planning en de uitvoering van deze woningen is inderdaad een zaak van lange adem voor het Gewest.

Deze bedenkingen worden gestaafd door enkele diagnose-elementen:

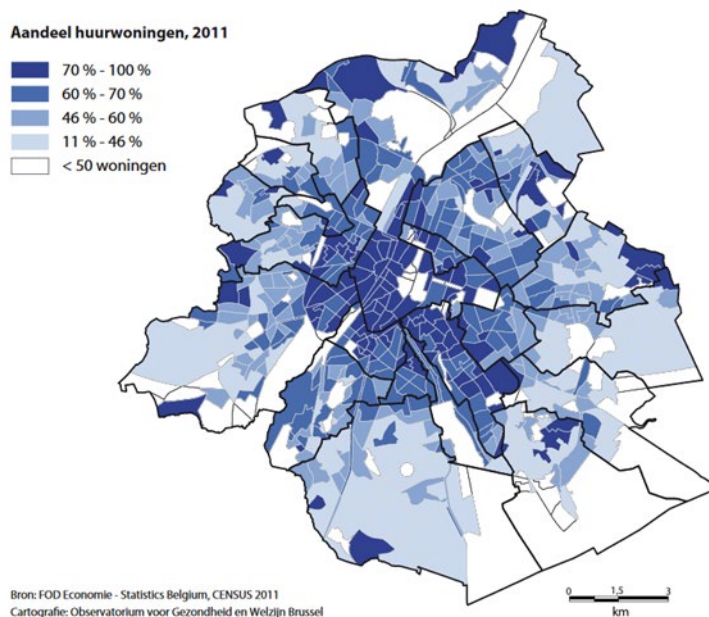
- > in wijken waar de huurprijzen laag waren, is een prijsstijging te noteren (bv. Noordwijk, Maritiemwijk, Helm, station van Schaarbeek). Deze evolutie versterkt de regionale, lokale en sociale verschillen in wijken waar de huurprijs een belangrijk deel van het budget vertegenwoordigt van de huishoudens met een laag inkomen;
- > het aanbod van sociale woningen (40.000 woningen), of 7% van het totaal aantal woningen in Brussel, is ontoereikend in vergelijking met de gekende vraag (48.000 gezinnen) en in vergelijking met de behoeften (+/-280.000 gezinnen die op basis van hun inkomen in aanmerking te komen voor sociale huisvesting). Merk op dat het gewestelijk huisvestingsplan (58% voltooiingspercentage) en het programma Alliantie Wonen (30% voltooiingspercentage) gestaag vorderen ten opzichte van hun

ambities¹¹³. Daarnaast zijn er nog 2200 geplande of reeds bewoonde wooneenheden waarvoor alle andere openbare vastgoedoperatoren samen verantwoordelijk zijn. De Brusselse Referent Huisvesting beklemtoont dat de toename van het aantal projecten 'on hold' zorgwekkend is. Onderzoek naar de redenen hiervoor toont aan dat deze projecten zeer sterk afhankelijk zijn van de proceduregang en goedkeuring van stedenbouwkundige documenten en, in mindere mate, van lokaal verzet (dat zich ook soms 'verschuilt' achter de voorschriften van een stedenbouwkundige vergunning ...)¹¹⁴;

- > het Brussels Gewest telt een bijzonder hoog percentage huurders (61%). Dat is hoger dan in de andere gewesten (34% in Wallonië, 29% in Vlaanderen) en in de grote steden in het land (ongeveer 50%). De Gezondheidsenquête 2013 (Sciensano) toont evenwel aan dat de huurders (26%) in het Brussels Gewest vaker geconfronteerd worden met huisvestingsproblemen dan eigenaars (13%): overbezetting, niet de mogelijkheid hebben om de woning goed te verwarmen en vocht- of schimmelproblemen.¹¹⁵

KAART 4: PERCENTAGE HUURWONINGEN TEN OPZICHTE VAN HET TOTAALAANTAL WONINGEN IN 2011

¹¹³Het **Gewestelijk Huisvestingsplan (GHP)**, dat eind 2004 van start ging, voorziet in de bouw van 5000 nieuwe openbare woningen (3500 sociale woningen en 1500 middelgrote woningen) en vertrouwt deze taak toe aan 3 operatoren van publieke huisvesting: de BGHM (4000, waarvan 70% sociale woningen), het Woningfonds (500) en de SFAR (een dochtermaatschappij van finance.brussels), eveneens voor 500 woningen. Al deze woningen zijn bedoeld voor verhuur. Het **programma Alliantie Wonen**, dat in het laatste kwartaal van 2013 door de Brusselse regering werd gelanceerd, plant de bouw van 6720 nieuwe openbare woningen. Naast de BGHM (4000 woningen, allen voor verhuur, waaronder 3000 sociale woningen) en het Woningfonds (1000 bescheiden koopwoningen) voorziet het plan in de tussenkomst van Citydev (1000 bescheiden koopwoningen), van Community Land Trust Brussel (CLTB) (120 bescheiden koopwoningen) en de gemeenten via het systeem van de duurzame wijkcontracten (DWC) (600 woningen). Daarom wil de Alliantie Wonen zowel sociale als middelgrote huurwoningen optrekken (zoals het GHP), maar evenzeer sociale, bescheiden en middelgrote koopwoningen.

¹¹⁴Monitoring van de openbare huisvesting in Brussel, nr. 4/mei 2020, Yves Van de Castele, Brusselse Referent Huisvesting.

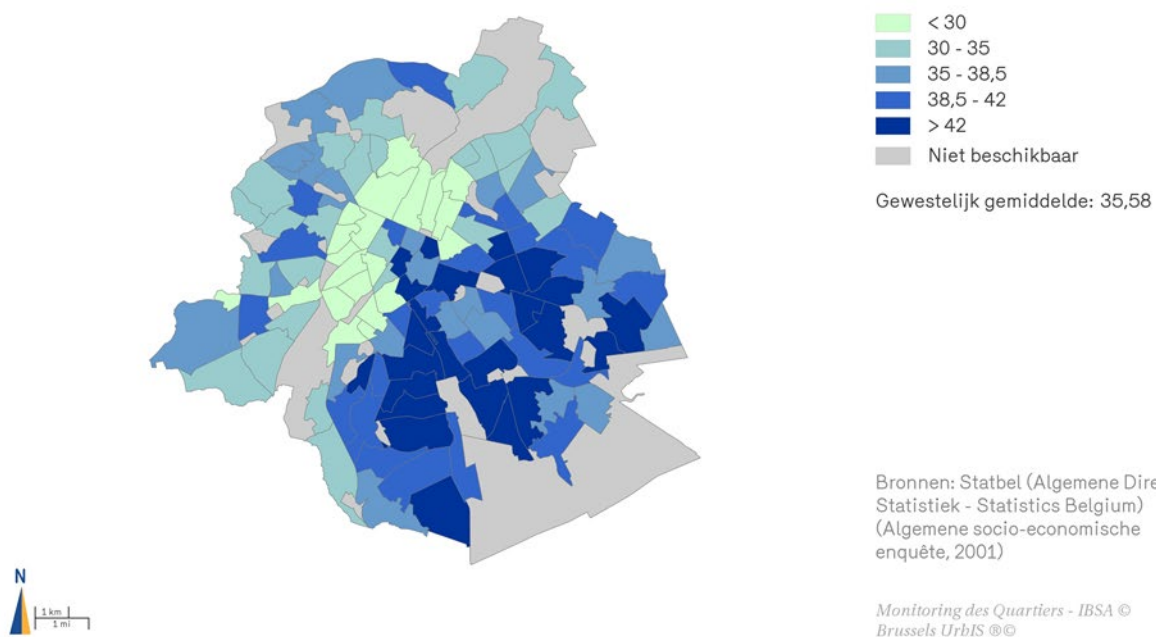
¹¹⁵ Welzijnsbarometer 2019 - https://www.ccc-ggc.brussels/sites/default/files/documents/graphics/rapport-pauvrete/barometre-welzijnsbarometer/barometre_social_2019.pdf.

Bron: Observatorium voor gezondheid en welzijn van Brussel-Hoofdstad

Vooral de kwetsbare bevolking in de ZSH bevindt zich in een woonsituatie die in schril afsteekt bij de andere delen van het Gewest. Onder meer de grootte van de woningen en de bijbehorende levenskwaliteit laten een duidelijk verschil zien.

KAART 5: GEMIDDELDE OPPERVLAKTE (WONING) PER INWONER IN 2001, RECENTSTE GEGEVENS

Gemiddelde oppervlakte per inwoner 2001 (m²)

Bron: Wijkmonitoring, BISA, 2019

Tijdens de wekenlange lockdown bleef de leefomgeving beperkt tot de woning zelf. Die situatie heeft ertoe geleid dat de beschikbare oppervlakte en de eventuele buitenruimte (terras, privétuin) zich meer dan ooit hebben gemanifesteerd als sociale markers en tekenen van maatschappelijke dualisering. Ook al is de bovenstaande kaart enigszins gedateerd, ze toont heel duidelijk de ongelijkheid aan die de Brusselse bevolking tijdens de lockdownmaatregelen onder ogen heeft moeten zien. Het is trouwens ook frappant hoe die ongelijkheid zich ook weerspiegelt in de toegankelijkheid tot openbare groene ruimtes in de buurt. **Kaart 9** (zie verder) toont aan dat deze afstand de impact van de beperkte omvang van de woningen voor de betrokken bevolking extra scherpstelt.

Naast de slechte huisvesting zal een betere kennis en objectivering van het verband tussen woningen en de veerkracht van de meest kwetsbare mensen van cruciaal belang zijn. Voor ouderen zal het bijvoorbeeld nodig zijn om aan te tonen of er per leeftijdsgroep sprake is van oversterfte tussen ouderen in rusthuizen en ouderen die thuis wonen. Voor andere kwetsbare groepen (studenten op kot, werknemers in woonvoorzieningen, slachtoffers van huiselijk geweld enz.) komt het er minder op aan om een precieze vaststelling te doen, die onmogelijk op te stellen is, dan wel om het belang te benadrukken van huisvesting voor de gezondheid van de bewoners. Vanuit dit oogpunt moeten alle

indirecte indicatoren (overbevraging van universitaire geneeskunde, aantal klachten of meldingen van huiselijk geweld in vergelijking met normale periodes, aantal ter beschikking gestelde en bezette noodbedden) worden benut en vergeleken.

We zien nu al dat de vraag naar residentieel vastgoed op Europees niveau zich ondanks de vertraagde evolutie, toespitst op minder dichtbevolkte gebieden met alleenstaande woningen (4-gevelwoning met tuin). Sommige professionals uit de vastgoedsector voorzien voor de volgende maanden een negatieve evolutie (algemene daling van de verkoopprijzen met 1 tot 10%), ondanks de relatief stabiele kostprijs voor hypothecaire leningen. De huurmarkt is gedestabiliseerd door een verstoord huurmutatieproces, waarbij betalingsachterstanden wellicht nog vaker zullen voorkomen; nauwkeurige statistieken moeten bijtijds de werkelijke impact kunnen meten.

De huisvestingsmoeilijkheden hebben ook betrekking op personen zonder vaste woonst: mensen zonder papieren, daklozen, kwetsbare arbeiders of rondtrekkende bevolkingsgroepen. Volgens sommige experts ter zake is hun blootstelling aan besmetting, aan geweld van buitenaf en aan uitsluiting toegenomen door de crisis.

Ten slotte heeft de opkomst van telewerken (een realiteit die aanzienlijk in hand werd gewerkt door de lockdown) geleid tot verschillen in de populatie van actieve werknemers in lockdown, actieve werknemers die nog op het terrein werken (gezondheidszorg, paramedische en sociale diensten, stedelijke diensten en netwerken, logistieke operatoren enz.) die ondanks de veiligheidsmaatregelen in kleinere of grote mate zijn blootgesteld aan het virusrisico, tijdelijk werkloze werknemers of nieuwe werklozen enz. In deze context heeft huisvesting een nieuwe professionele rol toebedeeld gekregen.

4.2.2. Mobiliteit

Mobiliteit is een sleutelfactor in de economische en maatschappelijke welvaart. In het licht van de crisis van 2020 is het duidelijk dat zaken zoals hypermobiliteit, de extreme snelheid waarmee goederen en personen zich verplaatsen, hebben bijgedragen aan de verspreiding van het virus. Tijdens de lockdown is de personenstroom sterk afgenomen, maar kon de goederenstroom voor de essentiële levensbehoeften gelukkig op peil worden gehouden. De huidige crisis onderstreept echter hoe belangrijk het is om kortere, minder kwetsbare trajecten te ontwikkelen die ook opnieuw moeten worden uitgevonden.

Als gevolg van vroegere historische keuzes, gewoontes en wetmatigheden (jobconcentratie, zwaartepunt van het mobiliteitssysteem) wordt het Brusselse mobiliteitslandschap en de grootstedelijke verplaatsingen in hoge mate bepaald door de auto. Toch mogen we de rol van interne verplaatsingen niet onderschatten, zoals blijkt uit de cijfers over het verkeer dat nog altijd aanwezig is.

We moet opmerken dat de mobiliteit sterk verbonden is met de openbare ruimte en dat de twee niet los van elkaar kunnen worden gezien.

Het recente Good Move-plan heeft tot doel het leefklimaat te verbeteren en tegelijkertijd de demografische en economische ontwikkeling van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest te begeleiden. Het is de bedoeling om het gebruik van privéwagens tegen 2030 met een kwart te verminderen, het transitieverkeer aanzienlijk te beperken, het gebruik van de fiets te verviervoudigen, de inwoners van Brussel 130.000 m² openbare ruimte (terug) te geven (groene en open ruimtes) en een vijftigtal rustige wijken vorm te geven.

De gezondheids crisis en voornamelijk de lockdownperiode hebben zware gevolgen gehad voor de mobiliteit van de Brusselaars en de gebruikers in het Gewest.

De veranderingen in de organisatie van het werk leidden tot een sterke daling van het verkeer. Leefmilieu Brussel heeft de gegevens geanalyseerd van de lage-emissiezone (LEZ). Er wordt een aanzienlijke daling vastgesteld van het aantal voertuigen in het verkeer, en dat geldt voor alle voertuigcategorieën:

- > Een daling van 62% tijdens de lockdownweken in vergelijking met de 'normale' weken, en dat voor alle voertuigen samen
- > De daling van de M1-personenauto's (- 64%) en vooral van de bedrijfswagens (- 70%) is het meest uitgesproken;
- > Het aantal (mini-)busjes in het verkeer daalde met 59%;
- > Ook het aantal bestelwagens en vrachtwagens in het verkeer was beduidend lager, maar haalt niet de scores van de andere categorieën: - 47% voor bestelwagens en - 38% voor vrachtwagens. Dit kan worden verklaard door de afname van bepaalde activiteiten, maar anderzijds noteerden we dan weer een stijging van de e-commerce en de bevoorrading van supermarkten. Uit de analyse van de Viapass-gegevens blijkt echter dat het algemene patroon van het vrachtverkeer in grote lijnen hetzelfde is gebleven, met uitzondering van een aanzienlijke vermindering van het aantal stopplaatsen in bepaalde handels- of industriegebieden;
- > Het aantal pendelaars dat met de auto vanuit Vlaanderen en Wallonië naar Brussel trok, daalde met maar liefst twee derde. De verplaatsingen met voertuigen die in het BHG zijn ingeschreven namen af met zo'n 56 %.

Deze vaststellingen komen overeen met de analyse van 30 maart 2020 van het Brussels Mobiliteitscentrum (C. Cadena, G. Libeau) over de gevolgen van de coronacrisis voor het wegverkeer op basis van tellingen die in 8 tunnels in het BHG werden uitgevoerd. Voor de 8 gemonitorde tunnels stelt het Brussels Mobiliteitscentrum tijdens de week van 23-27 maart 2020 een daling van het verkeer vast van 50 % tot 75 % ten opzichte van normale weken in maart 2019. Het verkeer in de tunnels geeft echter geen indicatie van de afname van het autogebruik in de wijken, wat het doel is van Good Move om de levenskwaliteit van de bewoners te verbeteren.

De telgegevens van de tunnels laten nog een bijkomend geografisch fenomeen zien. De verkeersafname in de centrumtunnels (kleine ring) lag met 50 % tot 60 % lager dan de afname in de tunnels in de radiale verbindingen en de middenring, waar er tussen 70 % en 75 % minder verkeer werd gemeten. Deze cijfers zijn ongetwijfeld toe te schrijven aan de daling van de verplaatsingen door pendelaars die verantwoordelijk zijn voor meer trajecten dan het aantal ritten dat wordt afgelegd met voertuigen die in het BHG zijn ingeschreven.

Tijdens de strenge lockdownperiode heeft de sterke daling van het autoverkeer een positief effect gehad op de verkeersveiligheid. Op basis van de gegevens van 13 politiezones schat Vias institute dat er tijdens de lockdownperiode van half maart tot eind april in België 50 verkeersdoden en ongeveer 4000 ongevallen met lichamelijke schade minder zijn dan in de zelfde periode van andere jaren.

Deze schattingen zullen echter moeten worden bevestigd wanneer de verkeersongevallenstatistieken voor 2020 worden gepubliceerd.

In de periode waarin de maatregelen werden versoepeld, tekende zich een geleidelijk herstel van het autoverkeer af. Dit herstel verliep aanvankelijk traag, maar daarna kwam het in een stroomversnelling. In de week van 8 tot 15 juni was er in de Brusselse tunnels 21% minder verkeer dan in dezelfde periode

in 2019. De piekuren zijn minder druk en meer gespreid in de tijd, wat erop wijst dat het telewerk-effect aanhoudt.¹¹⁶

'COVID-19 Speciale Editie', de mobiliteitsbarometer van Vias die in juni 2020 werd gepubliceerd, toont een trend naar meer autogebruik in Brussel na de lockdown dan tijdens of vóór de lockdown: 65% van de respondenten zegt sinds het einde van de lockdown de auto te gebruiken, tegenover slechts 43% vóór de lockdown en 32% tijdens de lockdown (als bestuurder of passagier). Deze terugkeer naar de auto gaat vooral ten koste van het gebruik van het openbaar vervoer.

Sinds het begin van de lockdown heeft de MIVB haar vervoeraanbod op peil gehouden, aangezien haar activiteit als een essentiële dienst werd beschouwd, met name om de werknemers in de gezondheidssector en de werknemers in andere essentiële sectoren die aan het werk konden blijven, in staat te stellen om naar het werk te gaan.

Sinds het begin van de crisis en tijdens de heel lockdown is het gebruik van het MIVB-net blijven dalen in lijn met de maatregelen ingevoerd door de overheid. Vanaf de eerste bekendmakingen stelde de MIVB een daling van 10% vast in het verkeer, zowel boven- als ondergronds. Dit is blijven dalen als gevolg van de sluiting van restaurants, cafés, winkels en scholen, en bereikte aan de vooravond van de lockdown een eerste drempel: het gebruik ondergronds bedroeg slechts 26% en dat bovengronds maar 30% in vergelijking met de periode voor de krokusvakantie. Na de invoering van de lockdown werd een nieuwe drempel bereikt van 10% ondergronds en 15% op het bovengrondse netwerk (bussen en trams). Het reizigerspercentage steeg geleidelijk naarmate de maatregelen werden versoepeld en eind juni 2020 bedroeg het 45% voor de metro en 49% voor het bovengronds openbaar vervoer¹¹⁷.

Ondanks de aanzienlijke daling van het aantal reizigers op het MIVB-net zijn er op een aantal lijnen op bepaalde momenten van de dag nog steeds capaciteitsproblemen als gevolg van de beperking van het aantal plaatsen die tijdens de acute fase van de lockdown werd opgelegd (bv. maximaal 15 personen per tram / 6 per bus, ...) om de regels inzake social distancing te kunnen naleven. Om een fysieke afstand van 1,5 m in acht te kunnen nemen, moet het maximale aantal personen dat normaal gezien toegestaan is, in theorie door 10 worden gedeeld.

Net als bij het wegverkeer zien we in de week van 23 tot 29 maart 2020 een aanzienlijke daling van het fietsverkeer na de invoering van de algemene lockdown. Vanaf het weekend van 17 april is een geleidelijke toename te zien en liggen de volumes hoger dan in de weken voorafgaand aan de lockdown. De vergelijking tussen maart-april 2019 en 2020 is moeilijk. Wel zien we dat het verkeer in 2020 drukker is dan in 2019. Vias bevestigt deze bevindingen in zijn speciale COVID-19- barometer van juni 2020. Het instituut analyseerde het aantal fietsers dat door de automatische telstations in Brussel werd geregistreerd. Het stelde in sommige stations (Vorstlaan, Woluwelaan, Tentoonstellingslaan, Vilvoordsesteenweg, ...) een duidelijke toename vast, zowel tijdens als na de lockdown. Deze toename hield met name verband met een groter aantal fietsers in het weekend tijdens de lockdown en in de avondspits na de lockdown.

Tijdens de lockdown vonden tijdelijk geen parkeercontroles plaats. De crisis heeft hierop dus geen directe impact gehad. Wel heeft deze crisis het mogelijk gemaakt om een beter beeld te krijgen van de omvang van het parkeren in de openbare ruimte ten nadele van de voetgangers, met name om zich te

¹¹⁶ DH van 22 juni 2020¹¹⁷ Françoise Ledune (MIVB-woordvoerder) geciteerd door de RTBF op 26 juni 2020

¹¹⁷ Françoise Ledune (MIVB-woordvoerder) geciteerd door de RTBF op 26 juni 2020

verplaatsen met inachtneming van de regels inzake social distancing of om economische en verblijfsactiviteiten te organiseren (wachtrijen voor winkels of de aanleg van terrassen en speeltuinen bijvoorbeeld).

Er werden verschillende maatregelen genomen op het vlak van mobiliteit. Het fietspadennet in het Brussels Gewest werd versterkt naarmate de lockdown werd versoepeld. Op sommige plaatsen, zoals in de Wetstraat, werd een rijstrook gebruikt om de nodige infrastructuur aan te leggen. Het doel daarvan is tweeledig: ervoor zorgen dat meer gebruikers de regels voor social distancing kunnen naleven en het gebruik van de fiets bevorderen om overbelasting van het openbaar vervoer en de terugkeer of toename van files te voorkomen (in vergelijking met de situatie voor de lockdown). Dit is een belangrijk aandachtspunt gezien de lage brandstofprijzen, de gedaalde capaciteit van het openbaar vervoer en de angst voor gezondheidsrisico's.

Wat het openbaar vervoer betreft, moet er rekening worden gehouden met twee verschillende tijdschema's:

1. De maanden volgend op het begin van de versoepeling van de lockdownmaatregelen, waarin het gebruik van het openbaar vervoer sterk zou kunnen dalen (-20% tot -40%, afhankelijk van het aandeel van de gebonden klanten in het totale gebruik van het netwerk), uit angst voor de nabijheid in de voertuigen (fysieke afstand), en in het algemeen na de afname van de activiteiten in bepaalde sectoren waar veel mensen bij elkaar komen (horeca, theaters, festivals enz.). Dit effect zal waarschijnlijk van voorbijgaande aard zijn en zal afnemen naarmate de gezondheidssituatie verbetert en er geneesmiddelen of vaccins worden ontdekt en verspreid.
2. De impact van COVID-19 op lange termijn, of hoe dit waarschijnlijk een blijvend effect zal hebben op het mobiliteitsgedrag en dit lang tot na het einde van de gezondheidscrisis.

In het kader van de tweede tijdshorizon zijn veel mensen van mening dat COVID-19 de trends zal versnellen die al worden waargenomen of aangekondigd door sociologen (telewerken, verhoogde vraag naar flexibiliteit, vrijheid van werkuren) of mobiliteitsdeskundigen (groei van actieve vervoerwijzen ten koste van meer traditionele gemotoriseerde vervoermiddelen, impact van de elektrische fiets, nieuwe vormen van 'individuele' gedeelde mobiliteit (bike sharing, delen van scooters enz.), spreiding van de piekuren enz.).

Zo is het feit dat veel bedrijven telewerken hebben opgelegd en daarvoor de beschikbare IT-oplossingen hebben ingezet (VPN, videoconferencing, andere communicatiemiddelen enz.) de allerbeste 'reclame' voor deze vorm van werken. Ook is het meer dan waarschijnlijk dat sommige werknemers die telewerken of de grotere flexibiliteit in de werkuren hebben ontdekt tijdens de gezondheidscrisis, hiervan willen blijven gebruikmaken wanneer de situatie opnieuw normaal wordt, of toch tot op zekere hoogte. Hetzelfde geldt voor een deel van de modal shift van het openbaar vervoer naar actieve vervoermiddelen.

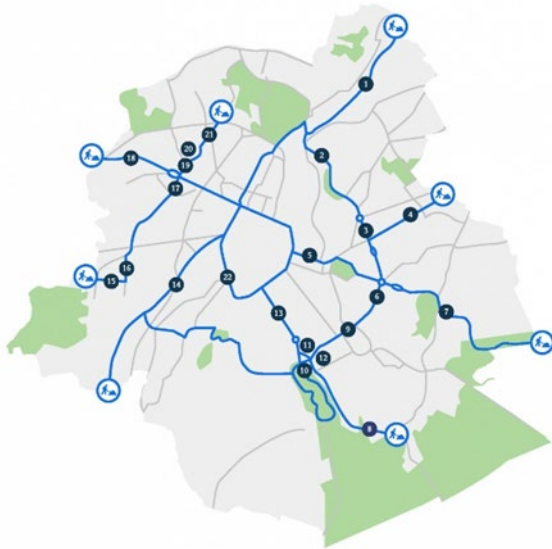
We zouden dus een duurzame vermindering kunnen vaststellen van de werkgerelateerde stromen in het openbaar vervoer, zelfs na het einde van de gezondheidscrisis. Sommigen schatten dat de werkgerelateerde stromen met 7 tot 8% zouden kunnen afnemen. Maar deze ontwikkeling zou waarschijnlijk ook zonder COVID-19 hebben plaatsgevonden (zij het minder snel).

Een ambitieus fietsbeleid binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zou de samenleving 300 tot 550 miljoen euro opleveren, afhankelijk van de gehanteerde scenario's en hypothesen. De return on

investment (ROI) voor de fiets ligt negentien keer¹¹⁸ hoger. De fiets geeft ook steeds meer aanleiding tot randactiviteiten en dus werkgelegenheid in Brussel.

Om het hoofd te bieden aan de toekomstige uitdagingen inzake bouwplaatsen verleent het Gewest aan de Coördinatiecommissie Bouwplaatsen de bevoegdheid om werkzaamheden in de tijd te spreiden (cfr. Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering nr. 2020/034 van 11 juni 2020 tot instelling van een uitzonderingsregeling op het vlak van vergunningen voor de uitvoering van bouwplaatsen op de openbare weg). Het besluit loopt van 17 juni 2020 tot 18 december 2020, maar de regering kan de maatregelen op grond van het besluit intrekken "mochten zij niet bevredigend zijn".¹¹⁹

KAART 6: FIETSNETWERK MET HET OOG OP DE VERSOEPELING VAN DE CORONAMAATREGELEN

Bron: Brussel Mobiliteit

Ook de gemeenten hebben specifieke maatregelen genomen met de steun van Brussel Mobiliteit (expertise en materiaal). Een aantal van hen heeft 'erven' ingericht om voetgangers en fietsers meer ruimte te geven. In deze zones hebben voetgangers absolute voorrang om zich vrij te bewegen over de volledige breedte van de openbare ruimte. Automobilisten en fietsers (ook steps en speedpedelecs) moeten voetgangers voorrang geven en de maximumsnelheid van 20 km/u naleven. In heel wat gemeenten werden al nieuwe fietsstraten aangelegd en staan er nog op de planning. Fietsers hebben er voorrang en auto's mogen niet sneller dan 30 km/u rijden.

¹¹⁸ https://provelo.cdn.prismic.io/provelo%2F5d19c12d-f0bd-4912-b3d5-9cd10bd9a523_pro_velo_economische_evaluatie_fiets_2014.pdf

¹¹⁹ <https://polinfo.kluwer.be/NewsView.aspx?id=VS300774745&contentdomains=POLINFO&lang=nl>

en 11 JUNI 2020 – Besluit van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering nr. 2020/034 tot instelling van een uitzonderingsregeling op het vlak van vergunningen voor de uitvoering van bouwplaatsen op de openbare weg¹¹⁹
Tussenkomsst van minister Alain Maron tijdens de Commissie Leefmilieu van 1 juli.

Daarnaast heeft Brussel Mobiliteit in het kader van het project 'Brussel in vakantie' 46 projecten geselecteerd voor de tijdelijke aanleg van de openbare ruimte, zodat die gezelliger en groener wordt: aanleg van ontmoetingsruimten, beveiligde speelvelden, ruimten voor alternatieve mobiliteit en groenvoorzieningen.

De maatregelen hebben duidelijk gemaakt dat de openbare ruimte in Brussel niet aangepast is aan de door de crisis opgelegde beperkingen: volgens cijfers van Brussel Mobiliteit wordt 60% van de openbare ruimte ingenomen door gemotoriseerd verkeer, in vergelijking met 37% door voetgangers en 2,3% door fietsers. Bovendien is 510 aan km voetpaden (van de totale 2736 km), waarvan 52 km in de handelswijken en de omgeving ervan, te smal om de nieuwe regels van social distancing in acht te nemen. We moeten opmerken dat 71% van de Brusselaars voorstander is van de aanleg van bredere voetpaden, zelfs als de auto hierdoor minder ruimte krijgt (volgens de hieronder vermelde online-enquête).

Deze gewestelijke en gemeentelijke maatregelen houden bijgevolg steek. Uit een enquête blijkt immers dat de Brusselaars overwegen om na deze crisis hun mobiliteitskeuzes te veranderen: minder snel de auto nemen, minder gebruikmaken van het openbaar vervoer en vaker fietsen. Dit zijn de resultaten van een onlineonderzoek dat tussen 23 april en 3 mei 2020 werd uitgevoerd door Espaces-Mobilités en MaestroMobile (zie figuur 1). 9 % van Brusselse respondenten verklaarde de auto meer te zullen gebruiken, terwijl 16 % aangaf zijn voertuig vaker te laten staan. Uit het onderzoek blijkt ook dat 41 % van de respondenten vaker de fiets zal gebruiken en 46 % van plan is om minder gebruik te maken van het openbaar vervoer. De belangrijkste redenen voor de toename van het fietsgebruik zijn het gezondheidsrisico, gevolgd door de wens om meer te bewegen en meer rekening te houden met het milieu. 71% van de Brusselaars is voorstander van het behoud van de huidige reglementering om verplaatsingen met de wagen te beperken.

FIGUUR 1: ANTWOORDEN VAN DE BRUSSELSE BEVOLKING OP ONLINE-ENQUÊTE OVER DE MOBILITEITSINTENTIES VAN DE BELGEN

EVOLUTION DES MODES DE TRANSPORT – APRES LA CRISE SANITAIRE

Onderzoek via sociale netwerken uitgevoerd tussen 23 april en 3 mei 2020 door MaestroMobile en Espaces-Mobilité

Bron: <https://www.maestromobile.eu/post/flatten-the-mobility-curve>

Volgens de speciale COVID-19-barometer van Vias (gepubliceerd in juni 2020) verklaarde 21% van de ondervraagde Brusselaars definitief met een ander vervoermiddel naar het werk te zullen gaan.

Het is afwachten of deze intenties daadwerkelijk tot concrete uitvoering zullen komen in Brussel, maar toch lijkt het erop dat de Brusselaars hun mobiliteitsambities hebben bijgesteld/veranderd door de gezondheids crisis en de beschermingsmaatregelen. Zo wijst een onderzoek van de Franse organisatie Forum Vies Mobiles uit dat de mobiliteit verschuift naar de actieve vervoermiddelen. Een algemene tendens is het toenemende verlangen om in minder dichtbevolkte gebieden te gaan wonen (zie stadsdichtheid, huisvesting). Als deze wens werkelijkheid wordt, is het van cruciaal belang dat hierop een antwoord wordt gegeven. Telewerken heeft onmiskenbare voordelen op het gebied van mobiliteit. Volgens Vias kan in België na de lockdownperiode het aantal verplaatsingen met 5% en het aantal daadwerkelijk afgelegde kilometers met 7% afnemen dankzij telewerken. Als het potentieel van telewerken wordt benut (42%), kan de vermindering oplopen tot 16,5% van het aantal afgelegde kilometers tijdens de spitsuren.

Ter herinnering: in een 'normale' situatie zou een daling van het aantal auto's met 20% per dag alle files oplossen.

We merken ook op dat verschillende grote steden over de hele wereld, zoals New York (160 km open streets), Parijs (650 km FietsGEN), Londen (Mayor's streetspace plan), Milaan (35 km strada aperte), Bogota (120 km ciclovía) en Mexico City, Berlijn, Boedapest, Rome, San Francisco enz. gebruikmaken van de COVID-19-crisis om de stedelijke mobiliteit opnieuw te bekijken ten gunste van de actieve vervoermiddelen en de openbare ruimte ten voordele van de levenskwaliteit van de inwoners.

4.2.3. Milieu

De huidige coronacrisis heeft dramatische gevolgen voor de gezondheid, de economie en de mens. Op milieugebied is het beeld op korte termijn niet eenduidig: er werden zowel positieve als negatieve effecten vastgesteld. Het is dan ook moeilijk om de effecten op lange termijn in te schatten.

De onderstaande tabel geeft een overzicht van een aantal milieueffecten van de lockdown in Brussel:

TABEL 14: ENKELE MILIEUEFFECTEN TIJDENS DE LOCKDOWN IN BRUSSEL

Groene ruimtes en biodiversiteit	Rustige periode in de voor het publiek afgesloten groene ruimtes, maar zeer druk in groenzones die toegankelijk zijn gebleven. Opmerkelijke aanwezigheid van bepaalde diersoorten buiten hun gewone habitat: minder verstoord door het verkeer en het drukke stadsleven. Het effect van de lockdown door het onderbreken van bepaalde acties en maatregelen in het kader van natuurbescherming, moet nog worden opgemeten.
Luchtkwaliteit	Daling van de uitstoot van NO ₂ , NO en black carbon, vooral langs de voornaamste verkeersaders. Geen neerwaartse trend voor zwevende deeltjes PM10 en PM2,5.
Uitstoot van broeikasgassen	Minder gasverbruik in gebouwen, met als gevolg een daling van ongeveer 25 % van de BKG's van gebouwen (genormaliseerd uitstoot om het klimaatteffect te meten) en 50 % van het wegverkeer. Het verschil tussen de uitstoot van de tertiaire sector en van de woningen kon niet worden berekend voor gebouwen.
Lawaai	Vermindering van de geluidsoverlast, met name het lawaai langs de wegen en in de lucht als gevolg van het verminderde auto- en vliegverkeer. De effecten van de lockdown zijn op het spoorweglawaai zijn beperkter, aangezien de dienstverlening deels gegarandeerd bleef.
Afval*	Toename van het illegaal storten van afval. Minder selectieve inzameling door een gebrek aan mankracht, waardoor meer afval naar de verbrandingsoven is gegaan. Problemen met de openbare netheid in sommige wijken door het tekort aan personeel om de straten proper te houden.

* Niet verder besproken in dit document

De activiteiten op het vlak van de opvolging van en het toezicht op de **biodiversiteit** werden in zekere mate verstoord. Er zijn tot nog toe weinig betrouwbare gegevens beschikbaar op basis waarvan de impact van de gezondheidscrisis op de biodiversiteit kan worden ingeschat. Dit zal op lange termijn moeten worden gemeten.

De vertraging van het openbare leven in de stad heeft wel al aangetoond dat sommige soorten zich anders beginnen te gedragen en dat op sommige plaatsen de natuur haar rechten weer heeft opgeëist. Dieren en beplanting verschijnen op plaatsen waar ze anders geen kans zouden maken. Dit verschijnsel werd regelmatig in de pers gemeld. Dit vormde ook een positieve aanleiding om over biodiversiteit te berichten. De aanduiding van vleermuizen als bron van Covid-19 daarentegen was zeker geen goede zaak voor een groep dieren die na jarenlange sensibiliseringscampagnes geleidelijk aan een positieve reputatie had weten te verwerven. Gelukkig begint men zich stilaan bewust te worden van de verantwoordelijkheid van de mens bij het opduiken van zoönoses (besmettelijke ziekten die van gewervelde dieren naar de mens en omgekeerd worden overgebracht).

In het Zoniënwoud is het drukker dan ooit tevoren. Die drukte is toe te schrijven aan de komst van een nieuw publiek dat de regels voor fragiele en gevoelige omgevingen zoals een bos niet kent. Dit nieuwe publiek vertoonde de neiging om de paden te verlaten en tussen het struikgewas te gaan wandelen. Hierdoor werd de voorjaarsflora vertrappeld en is de bodem samengedrukt. Niet-aangelijnde honden verstoorden verder de broedplaatsen van vogels en schrikten herten op. Er werden ook verschillende beginnende brandjes vastgesteld als gevolg van de lange droogte in het voorjaar. Het personeel op het terrein moest daarom zijn toezichtrondes opdrijven, evenals zijn bewustmakingscampagnes om te voorkomen dat mensen in het bos zouden roken. Er moesten ook nachtpatrouilles worden georganiseerd om nachtelijke feesten stil te leggen. Die waren talrijk in de periode waarin de horeca gesloten was¹²⁰.

¹²⁰ Tussenkomen van minister Alain Maron tijdens de Commissie Leefmilieu van 1 juli.

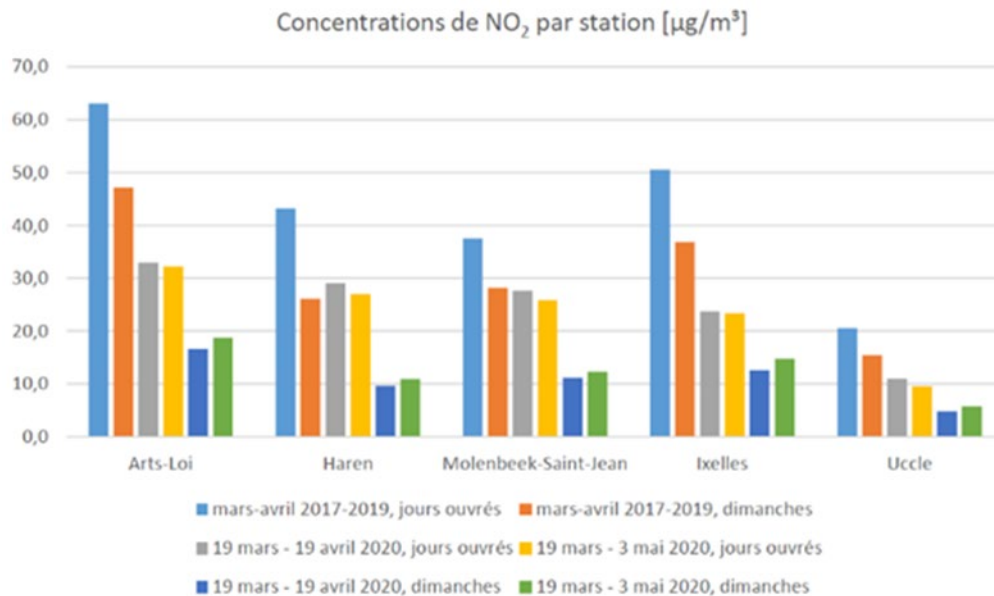
Wat de **luchtkwaliteit** betreft, hebben de lockdown maatregelen geleid tot een aanzienlijke daling van de uitstoot door het wegverkeer. Dat zorgde voor een enorme verbetering van de luchtkwaliteit.

De analyse van de gegevens¹²¹ die in de periode van 19 maart tot 3 mei 2020 zijn ingezameld, leverde de volgende conclusies op:

- > De verbetering van de luchtkwaliteit is opvallend op plaatsen die doorgaans zwaar worden blootgesteld aan de uitstoot van het verkeer: de NO-concentraties zijn er gedaald met 75 % en de NO₂-concentraties met 50 %. Metingen in de Leopold II-tunnel bevestigen de omvang van deze cijfers. Aangezien de in de tunnel gemeten concentraties losstaan van de meteorologische omstandigheden, onderbouwen ze de conclusies over het geraamde effect van de coronamaatregelen.
- > Op locaties die minder blootgesteld zijn aan rechtstreekse emissies van het verkeer is de verbetering van de luchtkwaliteit uiteraard minder spectaculair, maar toch aanzienlijk: een daling van de NO- en NO₂-concentraties met 30 % tot 40 %.
- > De waarden gemeten op stedelijke achtergrondlocaties tonen een daling met ongeveer 40 % van de NO₂-concentraties, terwijl de NO-concentraties slechts met 30 % afnemen. Aangezien NO₂ een verontreinigende stof is die zich over lange afstanden kan verplaatsen (in tegenstelling tot NO), tonen deze waarden aan dat de in het Brusselse Gewest ingevoerde verontreiniging ook aanzienlijk is afgenomen: dit is meer dan waarschijnlijk een effect dat verband houdt met de lockdownmaatregelen die in België en de buurlanden zijn genomen.

¹²¹ De analyse van de luchtkwaliteit was gericht op stikstofoxiden (NO en NO₂), waarvoor het wegvervoer in het Brusselse Gewest de grootste verantwoordelijke is. NO₂ is ook de meest kritische vervuilende stof wat betreft de naleving van de Europese grenswaarde. Hoewel NO niet gereguleerd is, blijkt het een 'interessante' vervuilende stof te zijn. Aangezien NO dicht bij de emissiebronnen blijft hangen, zijn de maatregelen om de emissie in te perken beter evalueerbaar

GRAFIEK 28: GEMIDDELDE STIKSTOFDIOXIDECONCENTRATIES (NO₂) TIJDENS DE REFERENTIEPERIODE (MAART-APRIL 2017-2019) EN TIJDENS DE LOCKDOWNPERIODE

Bron: Leefmilieu Brussel

De metingen geven een gelijkmatige daling aan van black carbon en van stikstofoxiden, wat niet het geval is voor de fijnstofdeeltjes. Tijdens de lockdownperiode van 19 maart tot 3 mei 2020 waren de PM10- en PM2,5-fijnstofconcentraties vergelijkbaar met de normale waarden van maart of april.

Dit is te wijten aan de veelheid van bronnen die bijdragen aan de aanwezigheid van fijnstofdeeltjes in de omgevingslucht. Het wegverkeer is een van die bronnen, maar niet de belangrijkste in het Brusselse Gewest: op basis van de lagere concentraties die op zondag worden waargenomen ten opzichte van een werkdag, zouden de verkeersemisies 15 % tot 25 % van de PM10-concentraties en ongeveer 5 % van de PM2,5-concentraties verklaren. Via een vereenvoudigde redenering zou het effect van de coronamaatregelen ongeveer 2 % bedragen voor PM2,5 en 10 % voor PM10. Tijdens de lockdownperiode hebben andere processen, zoals de resuspensie van fijnstofdeeltjes en de vorming van secundaire deeltjes door het bemesten van landbouwgrond, bijgedragen aan de verhoogde aanwezigheid van fijnstofdeeltjes in de omgevingslucht. Dit verklaart het gebrek aan een zichtbaar effect van de daling van de verkeersemisie op de PM10- en PM2,5-concentraties.

Door de toename van het verkeer na het einde van de lockdown steeg de uitstoot van vervuilende stoffen opnieuw. In de periode van 4 mei tot 2 juni werden lagere concentraties van stikstofoxiden (NO_x) gemeten dan in dezelfde periode tussen 2017 en 2019 (met een vermindering van ongeveer 45% voor NO₂ en 70% voor NO), al overschreden ze de concentraties van tijdens de lockdown lichtjes.

De gevolgen van de lockdown op de directe broeikasgasemissies in het Brusselse Gewest werden geëvalueerd aan de hand van een vergelijking van de situatie tijdens de weken voor het begin van de lockdown (tot 14 maart) en de situatie na de invoering van de lockdownmaatregelen (van 14 tot 31 maart). De analyse spitste zich toe op 2 belangrijke effecten: het aardgasverbruik en het wegvervoer.

De gegevens over het totale aardgasverbruik voor de geanalyseerde periode komen van Sibelga. De impact op het wegvervoer werd berekend op basis van gegevens afkomstig van de ANPR-camera's (flitspalen) in de lage-emissiezone (LEZ). De vergelijking werd wekelijks opgemaakt:

In het geval van aardgas is er een daling van 20 % op het weekgemiddelde van het werkelijke verbruik na de invoering van de lockdownmaatregelen. Deze daling is voornamelijk toe te schrijven aan het verbruik in gebouwen (>95 % van het totale aardgasverbruik in het Brussels Gewest). Op basis van de beschikbare gegevens is het echter niet mogelijk om een nauwkeurig onderscheid te maken tussen het verbruik in de tertiaire sector en het verbruik in woningen. De toepassing van een klimaatcorrectie op het totale aardgasverbruik toont aan dat de daling bij constante weersomstandigheden na de invoering van lockdownmaatregelen 25 % was geweest. Tijdens de tweede helft van maart was het in vergelijking kouder dan de weken ervoor.

Wat het **wegvervoer** betreft, wijst de analyse van de LEZ-flitspalen op een halvering van het aantal lichte voertuigen op de weg. Het aandeel personenwagens daalde nog sterker dan de bestelwagens. Dit verschil kan worden toegeschreven aan de (relatieve) toename van thuisleveringen door pakjesdiensten..

Als we rekening houden met de trends die worden waargenomen voor aardgas en wegvervoer binnen de globale hoeveelheid BKG's in het Brusselse Gewest, heeft de invoering van de lockdownmaatregelen bij constante weersomstandigheden geleid tot een globale daling van de uitstoot met 27 %.

TABEL 15: GERAAMDE TOTALE IMPACT VAN DE LOCKDOWN OP DE DIRECTE BROEIKASGASEMISSIES IN HET BHG.

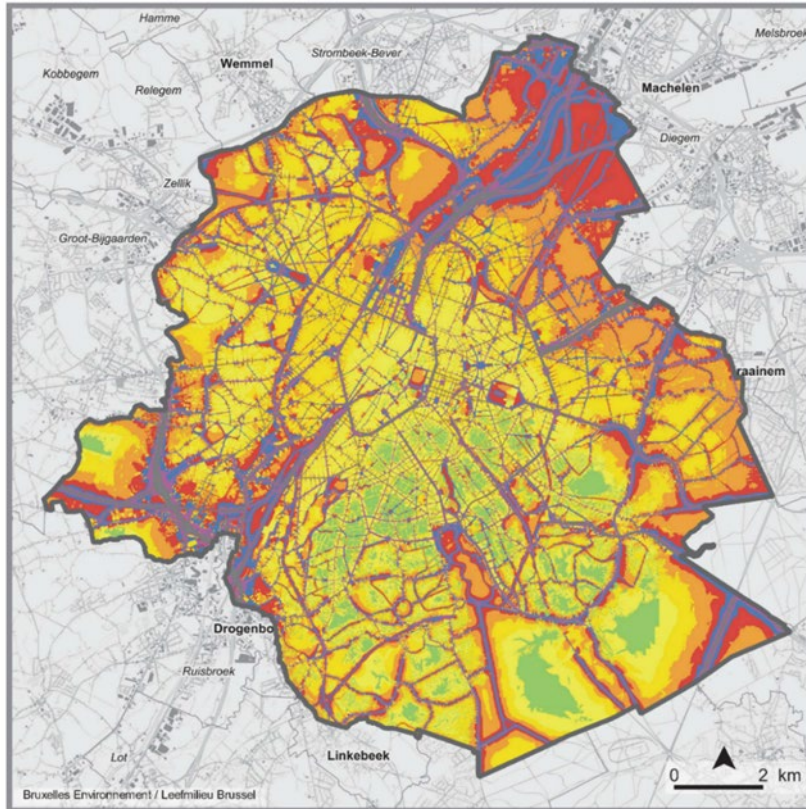
	Aandeel in de totale broeikasgasemissies in 2018*	Evolutie ten gevolge van de lockdown (bij constante weersomstandigheden)
Verwarming van gebouwen	54 %	-25 %
Wegvervoer	27 %	-50 %
Andere emissiebronnen	19 %	0 %
TOTAAL BKG's	100 %	-27 %

Bron: Inventaris van de broeikasgasemissies in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (1990-2018, voorlegging 2020)

Welk effect het einde van de lockdown op de uitstoot van broeikasgassen had, kan alleen op lange termijn worden gemeten. Er wordt echter verwacht dat de hervatting van het autoverkeer de uitstoot van het wegvervoer opnieuw zal doen stijgen.

Brussel produceert, net zoals alle grote stedelijke gebieden, relatief veel **lawaai**. De hoogste geluidsniveaus worden gemeten in het noorden en oosten van het Gewest (waar de geluidshinder van weg-, lucht- en spoorverkeer samenkomt) en langs de meeste verkeersaders, inclusief de kleine ring en de spoorwegen.

**KAART 7: KAART VAN HET MULTIBLOOTSTELLINGS-
GELUID IN HET BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK GEWEST IN 2016**

Niveau moyen annuel / Gemiddeld jaarniveau
Selon l'indicateur - Volgens indicator Lden (Day / Evening / Night)

Lden	
< 45 dB(A)	Très calme / Heel Stil
45 - 50 dB(A)	
50 - 55 dB(A)	Calme / Stil
55 - 60 dB(A)	
60 - 65 dB(A)	Bruyant / Lawaaiig
65 - 70 dB(A)	
70 - 75 dB(A)	Très bruyant / Heel lawaaiig
> 75 dB(A)	

Multi-exposition = bruit des transports routiers, ferroviaires et aériens
Multi-blootstelling = geluid van het vervoer over de weg, vervoer per spoor en
luchtvervoer

Fond de plan / Achtergrond : Brussels UrbIS © - CIRB-CIBG -- © IGN-NGI

Bron: Leefmilieu Brussel

De lockdownmaatregelen hebben geleid tot een algemene vermindering van de geluidsoverlast. De drastische vermindering van het weg- en luchtverkeer, de stilstand van vele bouwwerken, de terugval van de economische activiteiten, de stopzetting van culturele activiteiten en evenementen, de sluiting van vele bedrijven, scholen, horeca, enz. zorgden voor een aanzienlijke daling van het geluidsniveau. Op het terrein worden de effecten van deze bijzondere situatie geregistreerd door het permanente geluidsniveaumeternetwerk van Leefmilieu Brussel.

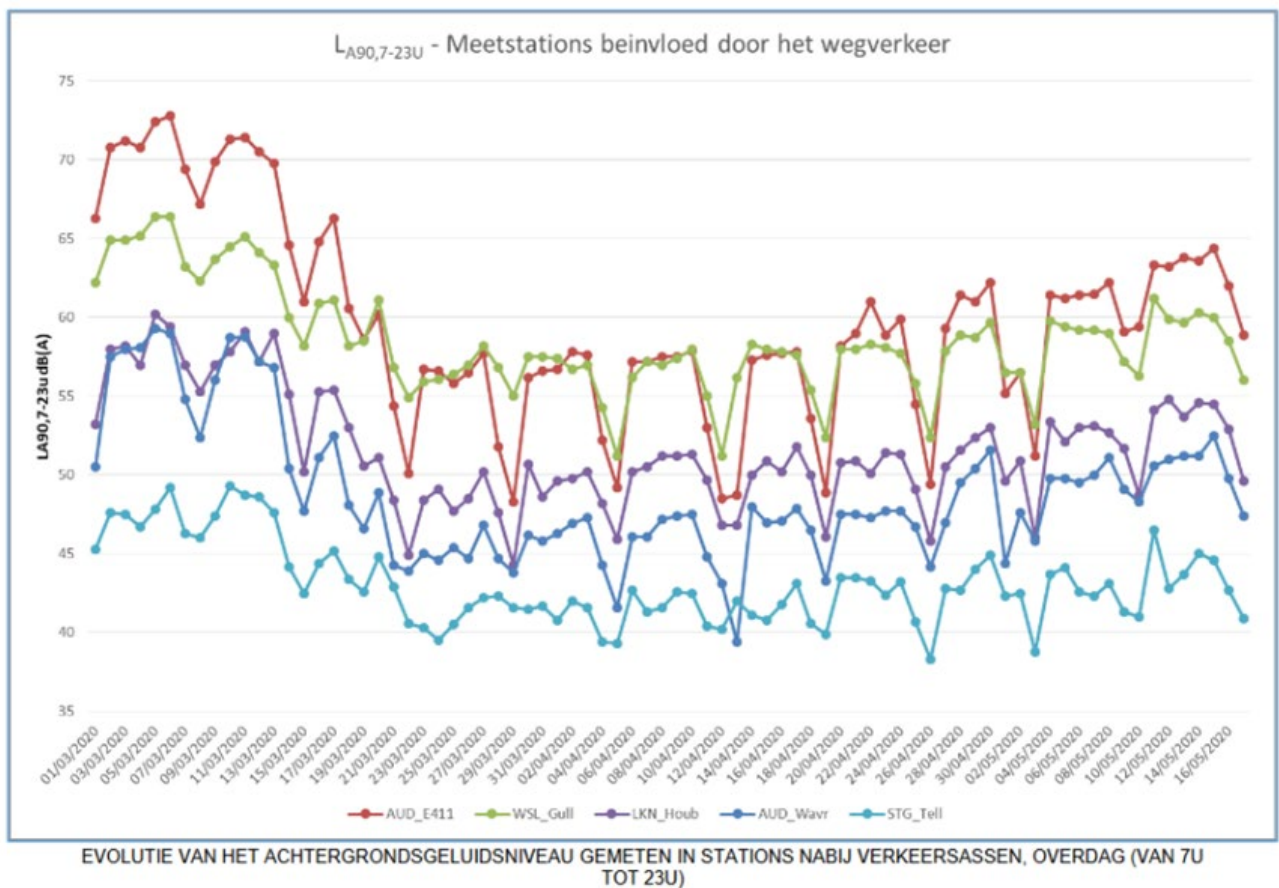
Het wegverkeer is sinds maandag 16/03/2020 sterk gedaald door de sluiting van de scholen en de aanbeveling om zo veel mogelijk thuis te werken. Deze daling werd nog versterkt door de lockdownmaatregelen die sinds woensdagmiddag 18/03/2020 van kracht gingen. Deze daling varieert tussen 1 en 22 dB(A) afhankelijk van de dag en het meetstation. Op weekdays liggen deze dalingen dicht bij de verschillen die op autovrije zondagen worden waargenomen.

De meest opvallende dalingen worden waargenomen voor de dag- en avondperiodes in de meetstations langs de autosnelwegen (station AUD_E411 en WSL_Gull) en in stations langs de hoofdwegen (station

AUD_Wavr en LKN_Houb). Ook moet worden opgemerkt dat de verschillen tussen de weekdays en weekends in 2020, tijdens de lockdown, meer uitgesproken zijn dan in 2019. In 2019 werd in de stations AUD_E411 en WSL_Gull tijdens het weekend een afname van het achtergrondgeluid waargenomen van om en bij de 5 dB(A), terwijl dat tijdens de lockdown van 2020 bijna 10 dB(A) was.

De hervatting van de activiteiten na het einde van de lockdown leidde in mei 2020 tot een toename van het verkeerslawaaï, al werd het niveau van vóór de lockdown niet bereikt.

GRAFIEK 29: ACHTERGRONDGELUIDNIVEAU (LA90) GEMETEN OVERDAG (TUSSEN 7 EN 23 U) TUSSEN 1ST MAART EN 16 MEI 2020 TER HOOGTE VAN DE VIJF GELUIDSMETERS DIE DOOR LEEFMILIEU BRUSSEL WORDEN GEBRUIKT OM DE GELUIDSHINDER VAN HET WEGVERKEER TE METEN

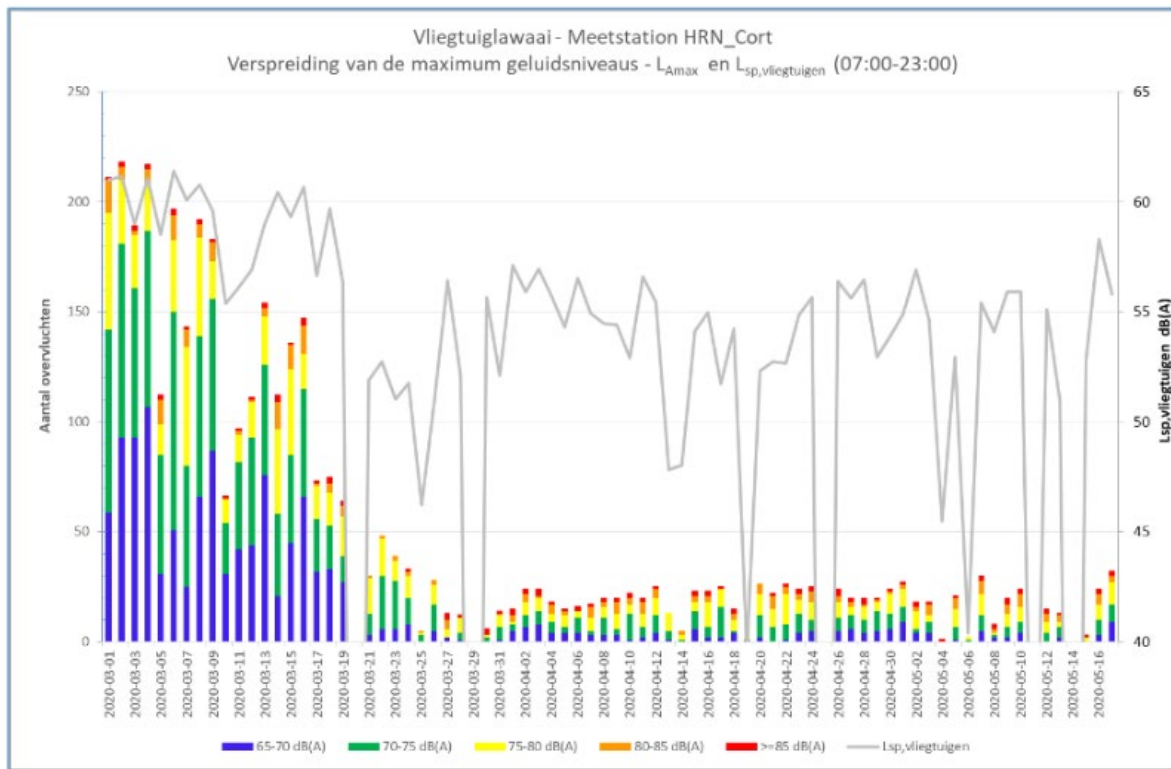
Bron: Leefmilieu Brussel

Wat de geluidshinder van het luchtverkeer betreft, wordt vanaf midden maart een daling van het geluidsniveau overdag (7 - 23 u.) worden waargenomen, voornamelijk als gevolg van de vermindering van het luchtverkeer, dat in maart bijna 5 keer lager lag (van ongeveer 600 dagelijkse vluchten begin maart tot minder dan 100 vluchten aan het einde van de maand). In het station Haren (HRN_Cort) dat het dichtst bij startbaan 25R ligt, bedraagt deze daling tussen 4 tot 10 dB(A). Dit meetstation wordt beïnvloed door alle vliegtuigen die vanop deze baan opstijgen. Er dient te worden opgemerkt dat er tussen maart en mei – door de sterke oostelijke of noordoostelijke wind – andere start- en landingsbanen werden gebruikt met een andere impact op de regio.

In het station van Haren lijken de waarnemingen aan te tonen dat het vooral het aandeel stillere vliegtuigen afneemt. Deze benaderende resultaten worden afgetoetst aan de factoren die het geluidsniveau beïnvloeden, zoals de uitzonderlijke weersomstandigheden van eind mei, het type vliegtuig (een vrachttoestel maakt meer lawaai dan een lijnvliegtuig, zijn gewicht), het opstijgingstype, de stuwkracht enz.

Door de geleidelijke hervatting van de passagiersvluchten vanaf juli 2020 zou het vliegtuiglawaai stukje bij beetje weer moeten gaan toenemen.

GRAFIEK 30: GELUIDSPIEKNIVEAU (LA5) GEMETEN OVERDAG (TUSSEN 7 EN 23 U) TUSSEN 2 MAART EN 16 MEI 2020 TER HOOGTE VAN DE GELUIDSMETERS VAN LEEFMILIEU BRUSSEL IN HET MEETSTATION VAN HAREN

Bron: Leefmilieu Brussel

Voor het spoorweglawaai ten slotte werd tussen maandag 23.03.2020 en zondag 03.05.2020 een alternatieve dienstregeling met een aangepast aanbod geïmplementeerd voor de treinen die het hele netwerk bedienen. In deze periode werd het treinverkeer beperkt, al reden er nog steeds veel treinen. Er werd ook een daling van de geluidsniveaus vastgesteld, zij het in mindere mate. Vanaf de hervatting van het treinverkeer zaten de geluidswaarden weer op het niveau van vóór de crisis.

4.2.4. Groene / open ruimtes

Het staat buiten kijf dat stadsplanning vandaag moet streven naar een duurzaam evenwicht tussen enerzijds stedenbouwkundige ingrepen die tegemoet komen aan de objectieve behoeften van het grondgebied en anderzijds naar het behoud, de uitbouw en de aanleg van open ruimtes voor het gebruik van de inwoners van Brussel en voor de bescherming van de biodiversiteit.

De lockdown naar aanleiding van de coronacrisis heeft deze dimensie wel op een zeer specifieke manier blootgelegd: korte wandelingen waren toegestaan, met beperkt gebruik van open ruimtes en toegangsverbod tot speeltuinen en een aantal buurtparken. De meeste groenvoorzieningen, parken en bossen van het Brusselse Gewest zijn evenwel open gebleven (zie onder meer <https://gardens.brussels/nl/>).

KAART 8: GROENE RUIMTES DIE TIJDENS DE LOCKDOWN OPEN (BLAUW) EN GESLOTEN (ROOD) WAREN

Bron: <https://gardens.brussels/>

Tijdens de lockdown was het behoorlijk druk in de Brusselse groene ruimtes en parken. Dat was voornamelijk het geval in de dichtbevolkte gebieden in het centrum van Brussel waar het aanbod aan groenvoorzieningen eerder beperkt is. De drukte die toen waar te nemen was in de schaarse opengestelde zones weerspiegelt de behoefte aan openbare ruimtes waar bewoners terecht kunnen om een luchtje te scheppen of te bewegen. De natuur wordt ervaren als een fysiek als mentaal tegengif voor de stress van de pandemie.

Een dergelijke drukte is ongezien – en positief –, maar moet in goede banen worden geleid om het kostbare natuurlijke erfgoed van onze regio in stand te houden. De toename van het aantal bezoekers en de overbelasting van de groene ruimtes moet omkaderd worden met de nodige beheersmaatregelen om hun waarde in stand te houden.

De toegankelijkheid van de groenvoorzieningen en de natuur staat centraal in het stadsplanningsproces. Dat is een van de zaken die tijdens deze gezondheids crisis nog duidelijker is geworden.

In Brussels heeft slechts ongeveer een derde van de huishoudens toegang tot een tuin. Om een frisse neus te halen moet de overgrote meerderheid van de bevolking wel op straat komen of naar een van de open gebleven groene ruimtes te trekken, in dat geval de grote Brusselse parken en het Zoniënwood. Tijdens de lockdownperiode waren een aantal straten omgevormd tot woonerven en tijdelijk afgesloten voor het verkeer om de voetgangers de nodige ruimte te geven.

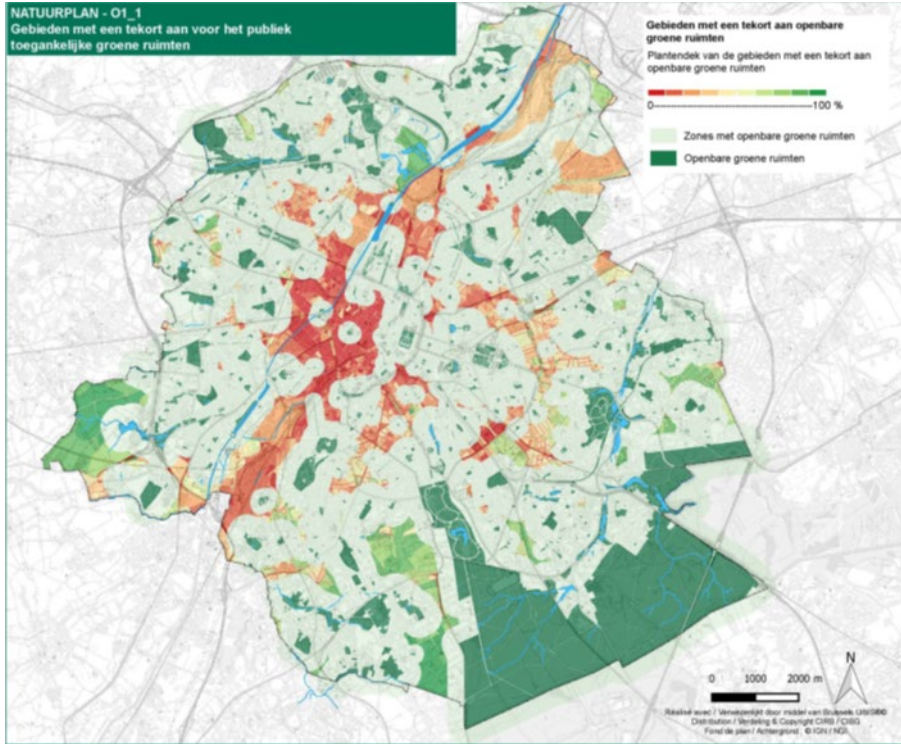
Volgens het Natuurplan moet elke Brusselaar binnen een straal van 400 m van zijn woning toegang hebben tot een uitnodigende groene ruimte van meer dan 1 hectare (en binnen een straal van 200 m een kleinere groene ruimte). Gebieden die niet aan die voorschriften beantwoorden, worden als 'verwaarloosde' gebieden bestempeld.

264.000 Brusselaars wonen in een zone waar nagenoeg geen groen aanwezig is, m.a.w. 1 op de 5 bewoners moet minimaal 8 minuten stappen tot bij een openbare groene ruimte van meer dan 1 hectare (± 2 voetbalvelden). Deze bevolkingsgroep woont in een zone (20 % van het grondgebied van het BHG) die wordt beschouwd als een zone met een gebrek aan of zonder voor het publiek toegankelijke groenvoorzieningen in de buurt van de woonplaats.

Deze wijken bevinden zich in het centrum van de stad (Marollen, Stalingrad, Anneessens, Dansaert), langs het kanaal (Maritiemwijk, Historisch Molenbeek, Kuregem Dauw, Industrie Zuid ...) en in mindere mate in de eerste kroon (Weststation, Zuidstation, Kuregem Bara, Hallepoort, Laag Vorst, Bosnië, Berckmans - Munthof, Kastelein, Matonge, Sint-Joost Centrum, Dailly, Haachtsesteenweg, Brabantwijk, Noordwijk, Oud Laken Oost, Oud Laken West en Woeste).

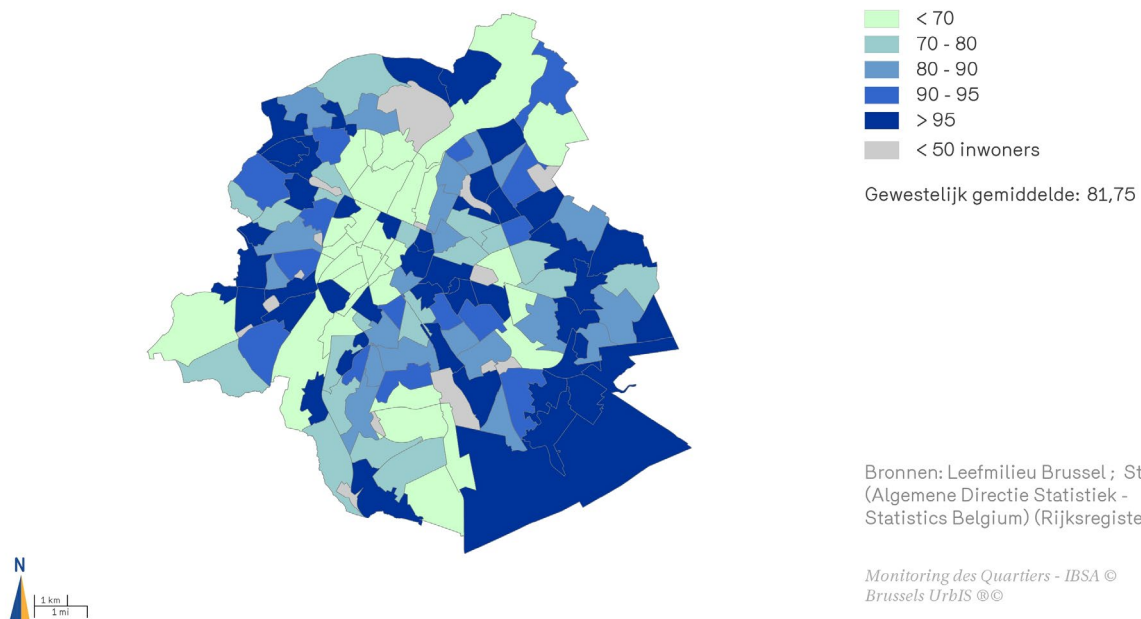
Deze dichtbebouwde zones komen overeen met de oudste wijken, vaak met smalle straten en trottoirs, en dus met weinig ruimte die in tijden van quarantaine kunnen worden gebruikt. Het is niet verwonderlijk dat in deze wijken met de minste openbare groenzones ook nauwelijks privétuintjes te vinden zijn. In de tweede kroon daarentegen wordt het gebrek aan voor het publiek toegankelijke groenvoorzieningen in bepaalde wijken meestal gecompenseerd door de aanwezigheid van een tuin (zie [kaart 8](#)).

**KAART 9: GEBIEDEN MET EEN GEBREK AAN PUBLIEK TOEGANKELIJKE
GROENE RUIMTES IN 2015**

Bron: Leefmilieu Brussel - Natuurplan

**KAART 10: DEEL VAN DE BEVOLKING DAT IN DE BUURT VAN EEN PUBLIEK
TOEGANKELIJKE GROENE RUIMTE WOONDE IN 2012**

Bron : BISA Wijkmonitoring.

4.2.5. Economische en productieve activiteiten - Territoriale elementen

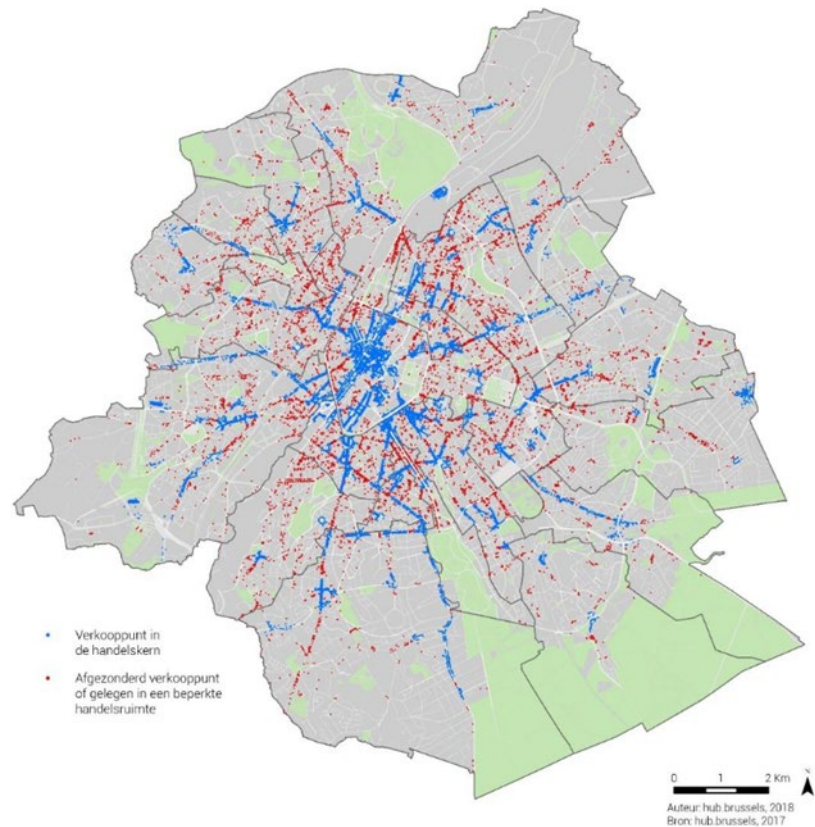
De huidige situatie voor wat betreft de inplanting van de economische en productieve activiteiten in het Brusselse Gewest wordt gekenmerkt door:

- > Geconcentreerde handelskernen verspreid over het hele grondgebied (met uitzondering van het noordoosten) en een netwerk van geïsoleerde handelszaken, voornamelijk in de eerste gordel. Zowat overal in het BHG zijn er drukbezochte weekendmarkten van zeer uiteenlopende omvang.
- > De zones op het grondgebied waar nog steeds productieve activiteiten plaatsvinden (in het kader van de bouw en voedselverwerking) concentreren zich langs het kanaal, maar zien hun totale oppervlakte gestaag krimpen. De vraag naar middelgrote oppervlaktes (tussen 200 en 500 m²) groeit en er heerst een toename van privéinitiatieven die met overheidssteun op poten worden gezet, meer bepaald op het gebied van de economische transitie (kringlooeconomie, stadslandbouw enz.).
- > De afgelopen jaren is de vraag van kleine bedrijven naar middelgrote productieterreinen (tussen 150 en 500 m²) in het gewest fors toegenomen.
- > Daarom is de Regio begonnen met de ontwikkeling van nieuwe bedrijvenparken voor zko's, kmo's en mgo's, met een versnelling sinds het beheerscontract van 2013. Zo werden de afgelopen tien jaar Newton I en II, Greenbizz, Magellan, Cityline en Birmingham ingehuldigd. Vele andere zijn in ontwikkeling: CityCampus, NorthCity, Novacity, CityGate II en III, Greenbizz II, Copernic ... De snelle commercialisering van de modules, waarvan er nog maar weinig vacant zijn, toont aan dat er wel degelijk behoefte aan was.
- > Dit soort modulaire infrastructuur effent het pad voor productieve activiteiten in de stad, die banen creëren (direct en indirect) én goederen en diensten introduceren die essentieel zijn voor de goede werking van de stad. Het gaat met name over de productie van voorwerpen en meubilair (schrijnwerk, design, textiel, fietsen), reparatie- en onderhoudsactiviteiten en voeding van de korte keten (microbrouwerijen, producenten/verwerkers/distributeurs van biovoeding enz.).
- > De parken zijn ook een adequaat antwoord op de uitdagingen van de Covid-19-crisis doordat ze het gewest minder afhankelijk maken van derden voor bepaalde basisgoederen, door de productie dicht bij de plaats van consumptie te brengen. De gezondheidscrisis heeft immers aangetoond hoe belangrijk het is om over voorraden of productiecapaciteit te beschikken voor een hele reeks producten die als strategisch worden beschouwd. Het is daarom cruciaal geworden om deze plaatsen te ontwikkelen en in stand te houden.
- > Bovendien gaat het om infrastructuur die zich vrij gemakkelijk in het stadsweefsel integreert en zelfs kan bijdragen aan de stedelijke heropleving, indien ze van bij het begin vanuit dit oogpunt werd geconcipieerd.
- > Een andere hefboom om economische spelers uit de creatieve sector in de stad te integreren, naast deze nieuwe constructies, is om tijdelijke bewoners gebruik te laten maken van de vrije ruimte in gebouwen in renovatie of in projectontwikkeling. Door deze ruimtes tegen zeer gunstige voorwaarden ter beschikking te stellen, kunnen zich economische projecten ontwikkelen die nuttig én wenselijk zijn en zeker hun plek verdienen in de stad. Ook hier is de bijdrage tot een snelle stedelijke heropleving een belangrijk pluspunt."

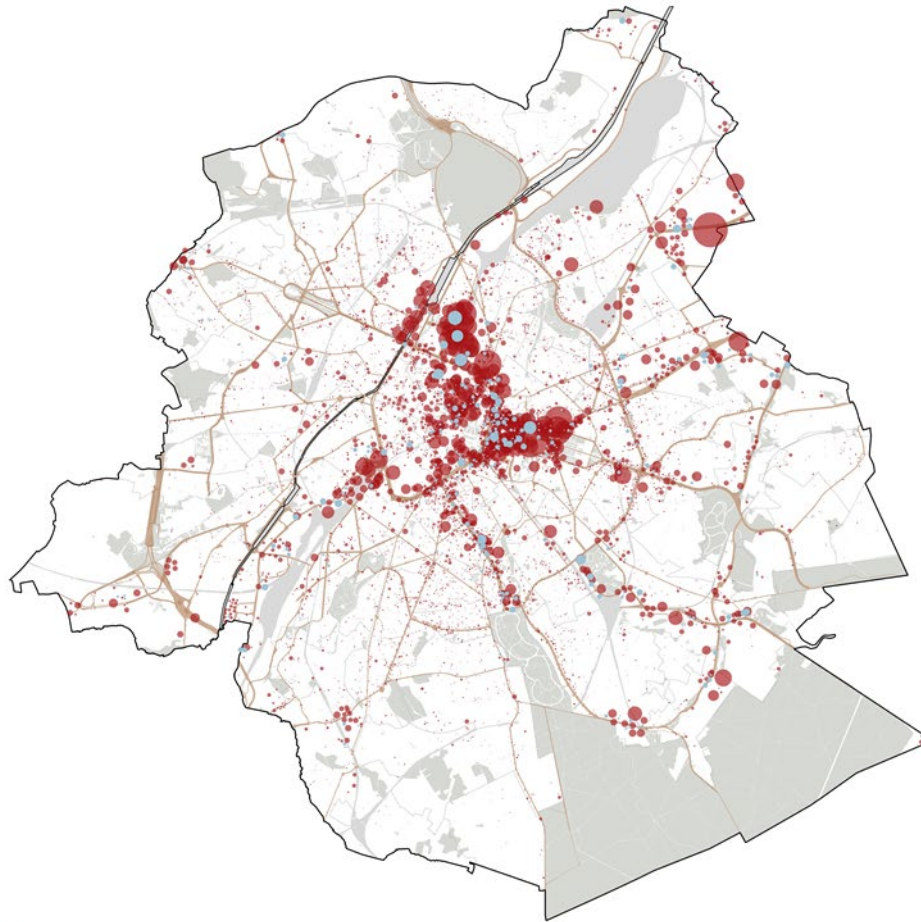
- > De kantoorruimtes zijn vooral geconcentreerd in de tweede gordel. Ze vertonen een vrij stabiele (maar hoge) leegstand en relatieve toename van coworkingruimtes wat duidt op een mogelijke verandering in het vastgoedaanbod.

KAART 11: AANWEZIGHEID VAN VERKOOPPUNTEN IN BRUSSEL (2017)

Bron: Overzicht van de handel, perspective.brussels, hub.brussels 2018

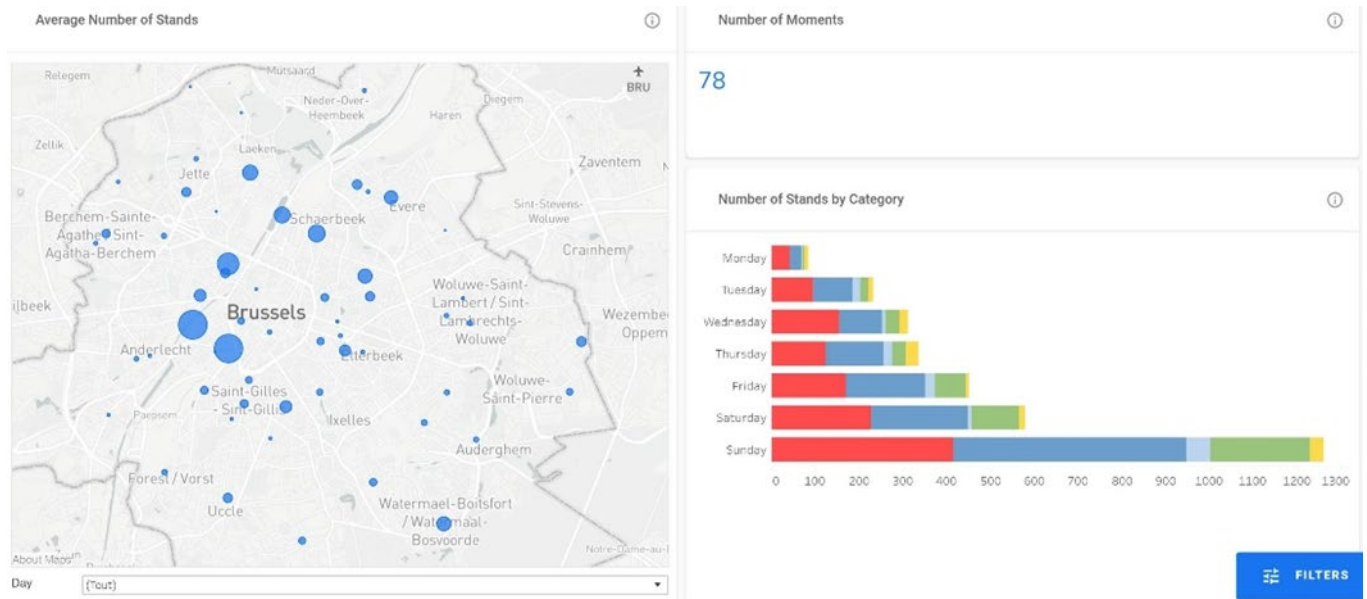
KAART 12: BESCHIKBARE EN LEEGSTAANDE KANTOORRUIMTES

- Voorraad
- Gecommercialiseerde leegstand
- Gewestwegen
- Groengebieden of spoorweggebieden
- Kanaal
- Wijken

FIGUUR 2: MARKTEN (LIGGING, OMVANG, DAGEN)

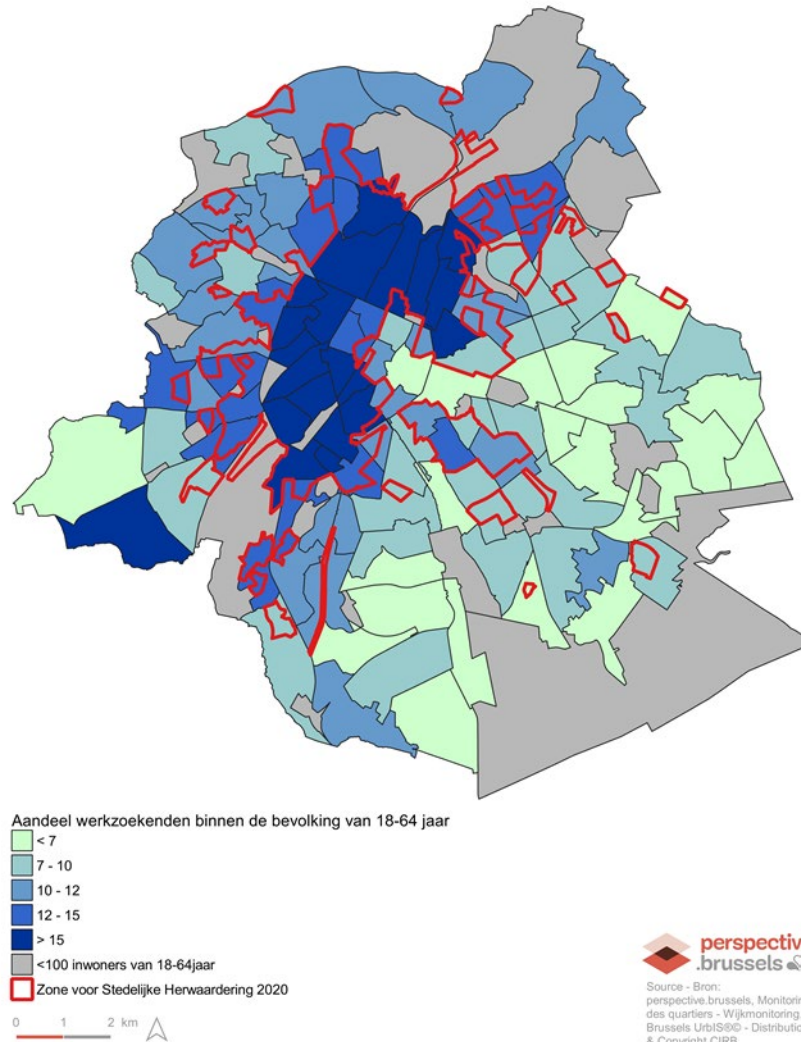

Bron : Analytics.brussels - hub.brussels

De economische dynamiek in de ZSH ten opzichte van het hele Gewest vertoont de volgende kenmerken:

- > De aanwezigheid van grote gewestelijke tewerkstellingspolen binnen de ZSH die weinig jobs opleveren voor de lokale inwoners. De werkloosheidscijfers in de ZSH zijn bijzonder hoog, nl. 27 % in 2015). Deze paradox, die over het algemeen van toepassing is op het volledige BHG, geldt bovenal voor de ZSH. Deze discrepantie tussen de aanwezige economische activiteit en het werkloosheidsniveau van de lokale bevolking is deels toe te schrijven aan de continue de-industrialisering in het Gewest, en in het bijzonder in de Kanaalzone. De reconversie van de industrie naar andere stedelijke functies, voornamelijk huisvesting of voorzieningen, ook in de OGSO, is reeds 20 jaar aan de gang is. Anderzijds ontwikkelt de tertiaire Brusselse economie zich op 'topniveau' (financiën, diensten aan bedrijven, administraties, universiteiten, ziekenhuizen ...), terwijl meer dan een kwart van de werkzoekenden ongeschoold blijkt te zijn.

KAART 13: AANDEEL WERKZOEKENDEN BINNEN DE POPULATIE TUSSEN 16 EN 64 JAAR (2018)

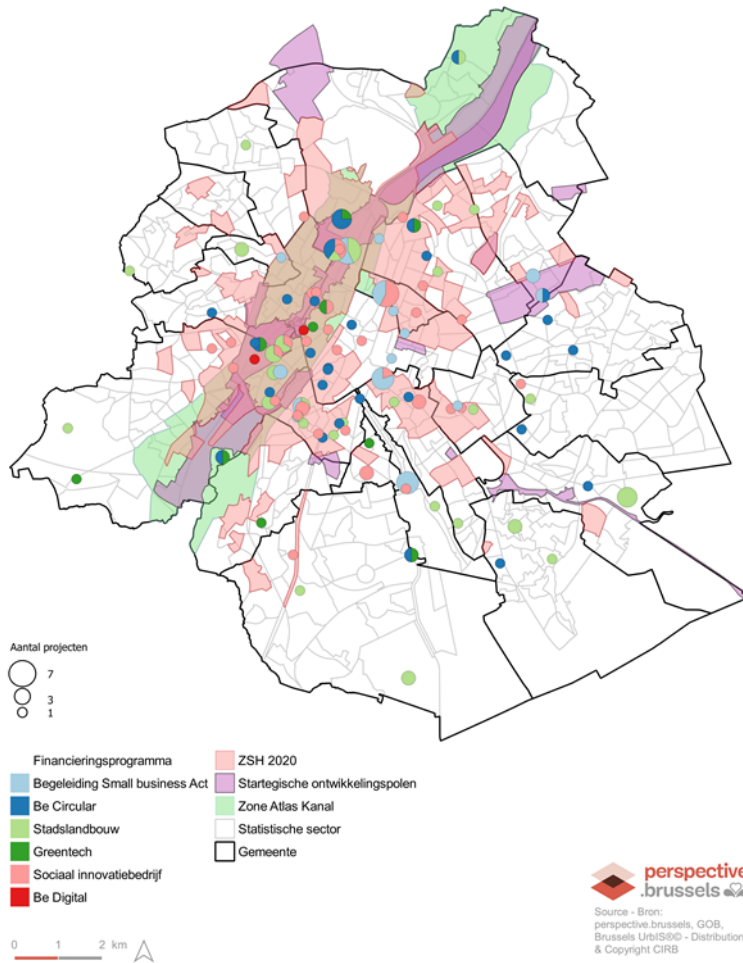

Bron: Wijkmonitoring, 2019

- > Een pool van zelfstandigen en werknemers met vaardigheden in de industrie, de ambachtelijke en commerciële sector die in het buitenland werden verworven en maar al te vaak niet worden erkend¹²².
- > Een ondernemings- en innovatiedynamiek (groene, circulaire, sociale economie) die door de overheid financieel wordt ondersteund. Dit ondernemerschap vult gaandeweg het hiaat op in de economische activiteiten en draagt bij tot een herindustrialisering van de stad door het opzetten van eerder kleinschalige activiteiten in het gemengde stadsweefsel (naast woningen, voorzieningen en openbare ruimtes). Het merendeel van deze initiatieven zijn gemengde projecten waarbij we de werkelijke bestemming van de economische gebieden niet uit het oog mogen verliezen.

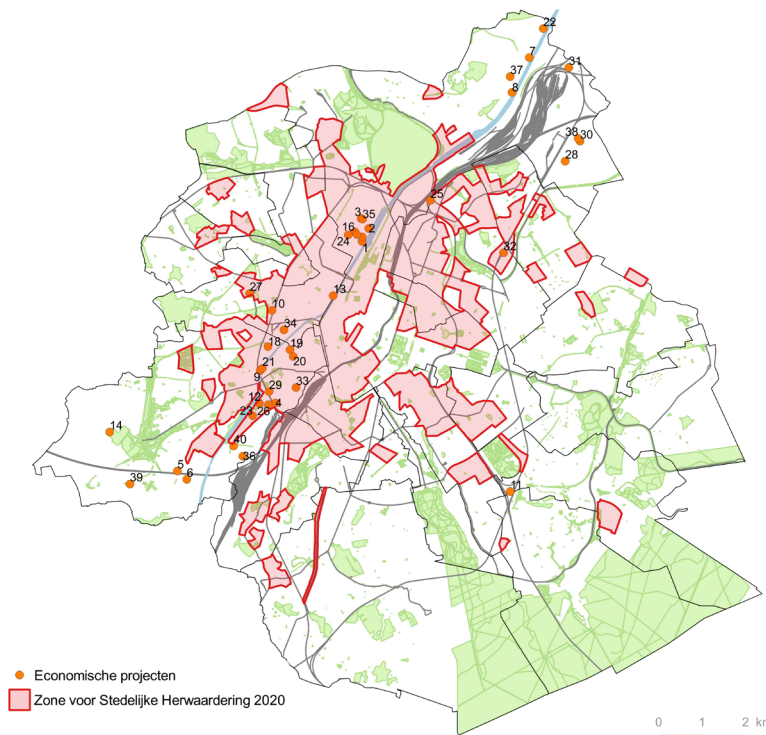
¹²²Indicator 'opleidingsniveau van de werkzoekenden in 2018' van het Brussels Observatorium voor werkgelegenheid en opleidingen, subindicator - 'studie in het buitenland zonder erkende gelijkwaardigheid'.

KAART 14: ECONOMISCHE INITIATIEVEN TUSSEN 2016 EN 2018

Bron: Brussel Economie en Werkgelegenheid, perspective.brussels

**KAART 15: RUITES BESTEMD VOOR ECONOMISCHE ACTIVITEITEN:
PROJECTEN 2015 – 2020**

ID	Naam	Bron	Oppervlakte	Oppervlakte werkplaats
1	Inter Beton	BMA	13000	
2	Village de la construction	BMA	16600	
3	Greenbizz	BMA	8305	8305
4	City Gate I	BMA - Citydev	20670	
5	Novacity	BMA - Citydev	15400	
6	City Campus	BMA - Citydev	21000	5174
7	Buda	BMA	29000	
8	Marly	BMA	11000	
9	Recypark	BMA	4000	
10	Infrabel Academy	BMA	9000	
11	Bpost Delta	BMA	16045	
12	Urbanities	BMA	77500	
13	Imal	BMA	1500	
14	Boeren Brussel Paysans	BMA	800	
15	Peugeot-Citroen-DS	BMA	3215	
16	Brasserie de la Senne	BMA	6000	
17	Vitzyon Drinks	BMA	7800	
18	Vivaquia	BMA	8200	
19	Foodmet	BMA	12000	
20	Bigh Farm	BMA	3800	
21	COOP	BMA	5100	
22	Suez	BMA	30500	
23	Biestebroeck	BMA		
24	Vergote	BMA		
25	Bridge City	Citydev	4000	4000
26	City Gate II	Citydev	14600	9297
27	Lavoisier City	Citydev		
28	Star City	Citydev	1334	1334
29	City Gate III	Citydev	2000	2000
30	Northcity	Citydev	7562	
31	Copernic MGE	Citydev	13000	13000
32	Josephat	Citydev	3740	3740
33	Cityline	Citydev	9247	9247
34	Birmingham	Citydev	4210	4210
35	Greenbizz 2	Citydev	3650	3650
36	Newton PME	Citydev	5540	5540
37	Magellan PME	Citydev	5000	5000
38	Castrum	Citydev	7562	
39	Erasmus ULB	Citydev	13000	6000
40	Newton TPE	Citydev	2763	2763

Bron: perspective.brussels, Citydev, BMA, Brussels UrbIS®© - Distribution & Copyright CIRB

Territoriale aspecten van de economische activiteit in het licht van de crisis:

- > De crisis benadrukt onder meer de aanwezigheid van buurtwinkels (die werkgelegenheid bieden aan lokale, ongeschoolde werknemers en minder concentraties van consumenten vertonen), de spreiding van openingsuren in kleine en grote retailhandelszaken en markten (klassieke verkooppunten voor landbouwproducten van de korte keten), de algemene doorbraak van e-commerce (die weinig sociale interactie genereert), de organisatie van logistieke keten en dispatching ruimtes;
- > De crisis brengt handelaars, vrije beroepen en ondernemers in zware problemen en heeft aldus een territoriale impact op eventueel onbenutte activiteitszones in het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest;
- > De crisis stelt de verplaatsing van de productie van goederen die moeten voldoen aan de behoeften van de inwoners van Brussel in combinatie met het bestaande industriële weefsel in vraag;
- > De crisis zet vraagtekens bij de typologie van de kantoren: de impact van de economische crisis (faillissementen, reces, overnames, bevroering van commerciële vastgoedprojecten), de maatregelen rond social distancing (grotere oppervlakte per werknemer), grootschalige toepassing van telewerk voor ondernemingen uit de tertiaire sector ... ze komen er hoe dan ook aan, maar zijn op dit ogenblik niet meetbaar noch onvoorspelbaar.

4.2.6. De voorzieningen

Voorzieningen van algemeen nut zijn een essentiële factor voor de sociale cohesie en zorgen ervoor dat de inwoners van Brussel op een billijke manier van een aantal diensten kunnen gebruikmaken. In de documentatie van de Taskforce Voorzieningen van Perspective¹²³ worden de bestaande behoeften in kaart gebracht en gelokaliseerd. Er worden ook voorstellen gedaan aan het adres van de regering met het oog op de uitwerking van een inplantingsstrategie van grootschalige voorzieningen op het Brusselse grondgebied.

De minder welvarende, centrale wijken in het Gewest (m.a.w. alle ZSH, hoewel deze vaststelling het meeste opvalt in de dichtbevolkte en jonge wijken – met een demografische groei in het westen van de zone) zijn nog kwetsbaarder ten aanzien van het tekort aan voorzieningen:

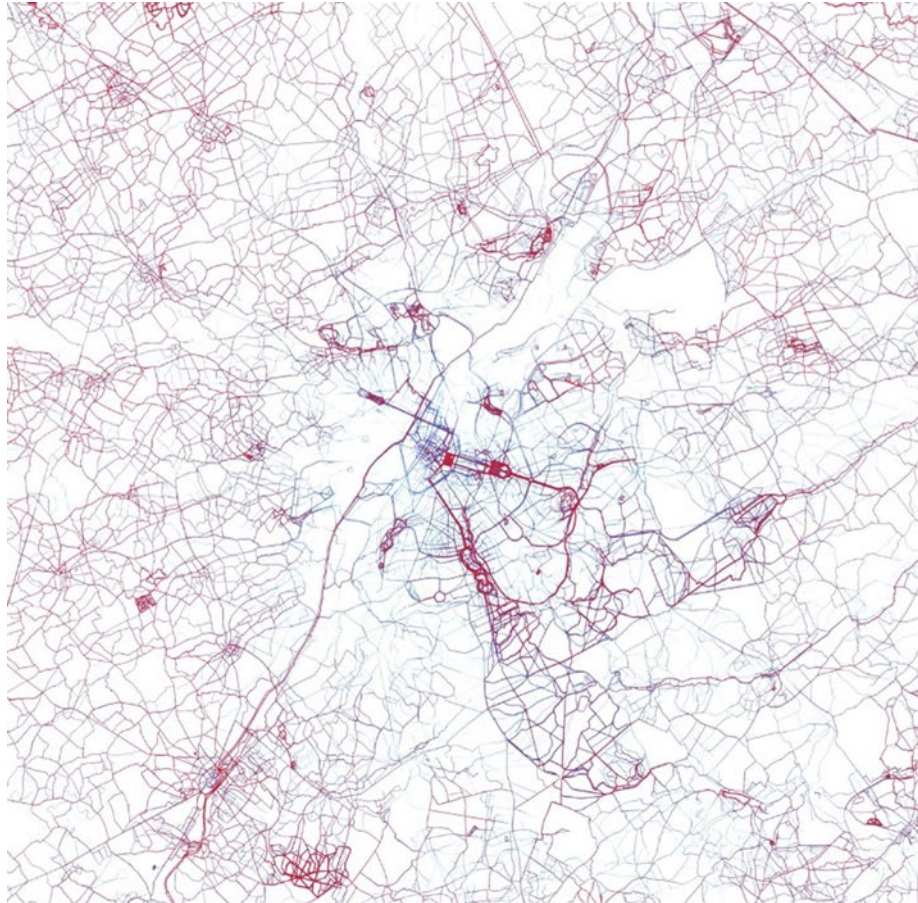
- > voorzieningen voor jonge kinderen: ontoereikende dekkinggraad en invulling van specifieke behoeften (kinderopvangcentra, flexibele openingsuren, samenwerkingsverband met sociale diensten en andere voorzieningen);
- > onderwijs: de regionale wanverhoudingen in de ZSH zijn nog nadrukkelijker aanwezig als het gaat om beschikbare plaatsen, uiteenlopende aantrekkingskracht van de scholen;
- > sport: gebrek aan specifieke sportvoorzieningen zoals zwembaden (buitenbaden, instructiebaden, enz.) en nieuwe sportdisciplines, onvoldoende aandacht voor de behoeften en wensen van verschillende doelgroepen (m/v/x, volwassenen/kinderen);
- > cultuur (bibliotheken, speelotheken, mediatheken, jeugdcentra, culturele centra): zijn onvindbaar in sommige wijken;
- > sociale gezondheidsvoorzieningen (wijkgezondheidscentra, senioren hulp enz.): in sommige wijken is er een tekort aan huisartsen, er moeten innovatieve eerstelijnscentra worden opgericht en er is een gebrek aan aangepaste huisvesting voor ouderen, vooral dan in de sociale woningen.

De werking van de collectieve voorzieningen beschouwd als niet-essentieel is sterk in het gedrang gekomen door de crisis. Met uitzondering van essentiële stedelijke diensten die vaak onbereikbaar waren voor het publiek, bleven de diensten gewoonweg gesloten. De schoolvoorzieningen, met uitzondering van de beperkte opvang van kinderen van wie de ouders 'essentiële' beroepen uitoefenen en geen kinderopvang hebben, bleven ook op hun beurt gesloten, ondanks toegenomen behoefte aan ontspanningsruimtes en studieomgevingen.

De beoefening van buitensporten en de nood aan openbare ruimtes, mobiliteit en sociale activiteiten, wijst op bepaalde tekortkomingen inzake aangepaste voorzieningen (specifieke openbare ruimtes) en wellicht ook op de maatschappelijke dualisering waarbij de welvarendste bevolkingsgroepen over het algemeen meer sport beoefenen en kunnen gebruikmaken van een omgeving die gunstiger is voor de gezondheid en het welbevinden, van een gemakkelijkere toegang tot de zorgverlening en bijgevolg gezonder en langer leven.

¹²³ <https://perspective.brussels/nl/stedelijke-uitdagingen/collectieve-voorzieningen>

**KAART 16: KAART MET ROUTES DIE DOOR JOGGERS WORDEN GEBRUIKT,
TRANSFORMATIESTUDIE VAN DE BRUSSELSE RAND**

Jogging

- Intensief gebruik
- Beperkt gebruik

Lezing Lecture
beschrijven décrire

Thema Thème
mobilité et dagelijks functioneren
mobilité et fonctionnement

Subthema Sous-thème
gebruik usage

Kaart Carte
121a
voetgangers piétonniers

Gegevens Données
Strava

Ontbrekend Manquant
Referentielagen wegen, paden, parken

Bron: LaboXX+

4.3. UITDAGINGEN

Tot besluit van dit rapport willen we een aantal vragen naar voren schuiven die naar alle waarschijnlijkheid zullen moeten worden behandeld in het kader van toekomstige denkoefeningen over de lessen die uit de crisis moeten worden getrokken.

Sommige uitdagingen die hieronder worden geïdentificeerd, houden verband met de stedelijke principes en strategieën die in voorkomend geval zullen moeten worden ondersteund of bijgewerkt. Andere hebben betrekking op de manieren van werken en de methodologische benaderingen die nog moeten worden bevestigd of geëvalueerd opdat de stad in de toekomst in staat is om schokken op te vangen. In het algemeen is het van essentieel belang om de al geplande transitie te versnellen en ervoor te zorgen dat we vandaag oplossingen bedenken en invoeren die ons beter in staat stellen om de uitdagingen van morgen aan te gaan.

4.3.1. Stedelijke uitdagingen

De gezondheids crisis en haar gevolgen hebben op meerdere domeinen gevolgen voor de stad - niet alleen in Brussel, maar ook in elke andere stedelijke omgeving. Het politieke antwoord en het herstelplan zullen op basis van een bekende context, diagnoses op lange termijn en huidige vaststellingen de belangrijkste hieronder opgesomde uitdagingen op elkaar moeten afstemmen. Het is niet zonder ironie zich te herinneren dat stedenbouw-stadsplanning en hygiëne en de strijd tegen epidemieën nauw verbonden zijn met een voortschrijdend inzicht in levende organismen en gezondheidsrisico's. De grote transformaties van steden in het verleden (wegenaanleg, comfortabele en hygiënische woningen, openbare voorzieningen en voortijdig 'functionalisme') die tot op de dag van vandaag onze levenswijze bepalen, werden ingevoerd als reactie op een vergelijkbare problematiek: in onder meer Londen (1849 - tyfus > riolering), Parijs (1832 - cholera > 'Hausmannisation' en Brussel (1866 - cholera > centrale boulevards 1868). De geleidelijke verspreiding van hygiënemaatregelen en de intensifiëring van die trend ten gevolge van de Spaanse griep en de ontwikkeling van de sloppenwijken voor arbeiders (1920-1930) leverden uiteindelijk een beleid rond goedkope woningen (cités enz.) op. De huidige crisis zou tot een vergelijkbare transformatie kunnen leiden en de stedelijke levenswijze voor de komende decennia kunnen helpen bepalen. Een permanente zorg om gezondheid, welzijn en houdbaarheid van het leven in de stad lijkt uit te groeien tot een extra onmisbare prioriteit, waarbij het nieuwe 'hygiënisme' zin en geloofwaardigheid aan de ruimtelijke ordening verleent. Die benadering beantwoordt overigens - voor zover ze alle bijbehorende aspecten in vraag stelt (woning, voorzieningen, toegang tot de natuur, voeding, productieve activiteiten, mobiliteit ... naast de aspecten verbonden met de personaliseerbare bevoegdheden) - aan de uitdagingen die de DOD omschrijven en geeft een nieuwe, minder vrijblijvende betekenis aan het begrip duurzame ontwikkeling.

Bovendien zal de klimaatuitdaging onvermijdelijk en op zeer korte termijn de invoering van strenge en dure maatregelen vereisen. Het is daarom belangrijk om de ruimtelijke herstelmaatregelen na de Covid-crisis zoveel mogelijk af te stemmen op de klimaatdoelstellingen.

In de praktijk is het van essentieel belang om de volksgezondheid en de kwaliteit van het levenskader naar voren te schuiven als centrale doelstellingen van het gewestelijke project en om de relevante indicatoren op het niveau van de wijken te identificeren om de verkregen resultaten op te volgen.

Daarnaast is het belangrijk om ervoor te zorgen dat ons stadsproject aansluit op de reële situatie en daarbij de impact integreert van de dematerialisatie van de stromen op de manier waarop onze steden in de toekomst zullen evolueren - met inbegrip van de impact op de werkrelatie, de verhouding tussen de woonplaats en de werkplaats, de grootte van deze laatste enz.

4.3.1.1. Metropoolvorming/wijkgerichte stad/bewoonbaarheid

Ondersteuning van de menselijke activiteiten, leefruimten, het grondgebied en de ontwikkeling ervan vormen een beginpunt in een maatschappelijk project. De huidige crisis levert overvloedig bewijs dat het grondgebied van Brussel in de toekomst grondige ontwikkelingen zal ondergaan. De grote uitdagingen van de metropoolvorming en de wijkgerichte stad bestaan erin om een compacte, duurzamere, inclusieve en gemengde menselijke aanwezigheid mogelijk te maken, waarin doeltreffendheid en economische herverdeling worden aangeboden. Wanneer metropoolvorming echter verkeerd wordt aangepakt, worden de traditionele stadsproblemen nog versterkt (verontreiniging, polarisatie van de samenleving en sociale uitsluiting, ontvolking van het platteland, economische en financiële cycli die los komen te staan van de reële situatie) ... In Brussel zal het in het kader van de visie die de afgelopen jaren werd uitgewerkt, zaak zijn om de weldaden van de metropoolvorming te combineren, door niet alleen de plaatselijke dimensie en het gevoel van nabijheid te versterken, maar ook de banden met het hinterland en de grondgebieden errond te verstevigen.

Bovendien impliceert de beperkte grootte van het Brusselse grondgebied dat men zal moeten mikken op compactheid en het mengen van functies en gelijktijdig op de versterking van de aantrekkelijkheid door de invoering van een volutaristisch beleid met betrekking tot de afstemming van de functies, het vrijmaken van ruimte in bepaalde wijken en ruimer gezien de vernieuwing van het bestaande stadsweefsel. Dit stedelijke revitalisatiebeleid moet gelijktijdig met een stedenbouw van nabijheid en korte circuits worden uitgewerkt.

Ten slotte is het belangrijk om de internationale functie van het BHG te behouden en beter te benutten door de aantrekkelijkheid van het gewest op basis van een radicaal gewijzigde context te vernieuwen.

4.3.1.2. Dichtheid

Het Gewest past al enkele jaren het concept van de wijkgerichte stad toe. Bij de beheersing van de pandemie (en ook van andere crisissen) menen sommigen dat de dichtheid op zich niet het probleem lijkt te zijn, maar integendeel zelfs een oplossing zou kunnen vormen. Hoewel vaststaat dat de huidige gezondheidscrisis dichtbevolkte gebieden zwaarder treft, bestaat er geen rechtstreeks oorzakelijk verband tussen beide. De maatregelen die worden getroffen om de verspreiding van het virus tegen te gaan, de aanwezigheid van een sterk sociaal weefsel, solidariteit, de verspreiding van tijdige instructies en de individuele verantwoordelijkheid zouden in dit geval doorslaggevende factoren zijn: het feit dat de ziekte weinig voet aan wal kreeg in bepaalde Europese stedelijke gebieden lijkt dat te bevestigen. Ook het bestaan van een sterke solidariteit tussen inwoners zou helpen om de gevolgen van andere soorten rampen (grote hitte enz.) zoveel mogelijk te beperken.

Wat er ook van zij, de dichtheid dient te worden gecorreleerd met alle andere aspecten van het leven in de stad. Het zal erop aankomen om het concept van dichtheid op een nieuwe manier te koppelen met dat van steden met korte afstanden, inclusieve steden en aangename steden die ook ruimte en metropoolvorming bieden.

Dit vormt zeker een grote uitdaging voor de steden van morgen. Deze zullen immers nog compacter moeten worden gebouwd om de uitbreiding van de stad te beperken, de vraag naar mobiliteit te beperken, de open doorwaadbare ruimten te behouden ... Gelijktijdig vindt in de stad - zelf al verloopt dat op verschillende ritmes - een aangroei van de bevolking plaats, waarbij op meer behoeften moet worden ingespeeld (woningen, voorzieningen, openbare ruimten, economische activiteiten enz.) op een grondgebied waarvan de geografische en de administratieve limieten in de toekomst wellicht niet zullen evolueren. In deze context is het belangrijk dat het Brusselse grondgebied wordt gemobiliseerd, te beginnen bij de strategische gebieden, en door te proberen om de verschillen van dichtheid tussen de verschillende delen van het gewest zoveel mogelijk te verminderen.

Het Gewest zal de demografische bewegingen na de gezondheids crisis van 2020 moeten volgen en zijn aantrekkelijkheid evalueren. Het zal daarbij belangrijk zijn om na te gaan of de logica's op het vlak van een kwalitatieve dichtheid en de toegang tot gemeenschappelijke voorzieningen (ziekenhuizen, winkels, open ruimten) volstaan om de aantrekkelijkheid te compenseren van verspreide woongelegenheden, die minder compatibel zijn met de eisen op milieuvlak en op het vlak van de besparing van beschikbare middelen.

4.3.1.3. Huisvesting

Zoals in de vaststelling werd verduidelijkt, is de woning de belangrijkste ruimte. Huisvesting vormt een volwaardige dimensie van de levenskwaliteit van de Brusselaars. Het belang daarvan werd tijdens de gezondheids crisis nog versterkt (de reglementeringen werden overigens versoepeld om het recht op huisvesting te garanderen), waarbij de potentiële tekortkomingen voor de kwetsbare bevolkingsgroepen nog meer onder de aandacht kwamen. Als antwoord op die toestand en de vaststelling dat een aanbod moet worden uitgewerkt of een bestaand aanbod moet worden gemobiliseerd dat aan alle regels van de markt zou ontsnappen, zal het Brusselse herstelplan de mogelijkheid moeten bieden om de trends op te volgen, vragen stellen bij bestaande situaties en daar antwoorden op bieden.

Openbare huisvesting

Het zal in ieder geval noodzakelijk zijn om het sociaal -ruimtelijke evenwicht op het vlak van de openbare huisvesting met sociale doeleinden op het gewestelijke grondgebied te herstellen. Het aandeel van de openbare huisvesting zal aanzienlijk moeten stijgen, zoals dit bijvoorbeeld al eerder is gebeurd in Wenen. De sociale mix kan worden versterkt door niet alleen de vestiging van meer bemiddelde bevolkingsgroepen in achtergestelde wijken (met het risico op gentrificatie), maar ook door de vestiging van armere bevolkingsgroepen in duurdere wijken. Dit laatste zou bijvoorbeeld kunnen worden bereikt door openbare instellingen te verplichten om woningen te kopen (zoals in Londen gebeurt). Men zal zich ook vragen moeten stellen over de residentiële benadering van de zwakkere bevolkingsgroepen door hen toegang te bieden tot sociale woningen waarvan ze eigenaar kunnen worden en/of door de sociale cohesie te bevorderen door bijvoorbeeld voorzieningen in te richten op de benedenverdiepingen van grote complexen en in de tuinsteden en hun openbare ruimten of hun toegang tot hernieuwbare energie te herkwalificeren.

Het aanbod van openbare woningen diversifiëren door de diversiteit van het woningenpark te verbeteren, is nog zo'n uitdaging, want er is nog altijd een groot gebrek aan grote woningen (met 3 en meer slaapkamers) en kleine woningen (met maximaal 1 slaapkamer). Ter informatie wordt hieronder de verdeling weergegeven van de woningen die worden gevraagd door de gezinnen op de wachtlijst van

de BGHM. Daaruit blijkt dat woningen met 2 slaapkamers niet eens meer 30 % van de vraag vertegenwoordigen.

TABEL 16: VERDELING VAN DE WONINGEN AANGEVRAAGD DOOR GEZINEN OP DE WACHTLIJST VAN DE BGHM

Aantal kamers	%
0 kamer/flat	1,85
1 kamer	42,05
2 kamers	27,67
3 kamers	18,02
4 kamers	7,19
5 kamers	2,52
6 kamers	0,59
> 6 kamers	0,11
TOTAAL	100,00

Bron: BGHM

Toegang tot huisvesting

Hoewel de maatschappelijke uitdaging van de huisvesting de nodige aandacht kreeg in het overheidsbeleid (subsidiëring van kwetsbare gezinnen, opschorting van bepaalde wettelijke bepalingen), werd nog geen rekening gehouden met de potentiële gevolgen (huisvesting, aanbod van huurwoningen, toegang tot opvanghuizen).

De huidige economische crisis zal echter grote effecten hebben op het residentiële parcours van de gezinnen, en dan zeker van de meest kwetsbare gezinnen: het verband tussen werkgelegenheid, de woningmarkt en de levensomstandigheden is duidelijk. Aan stabiele huisvesting hangt een stevige kostprijs vast, maar de overheid kan niet aan alle behoeften voldoen door een sociaal woningpark te laten bouwen dat duur en complex is in bouw en onderhoud. Overigens is het in dit verband belangrijk om zich niet te beperken tot de bouw van nieuwe woningen om aan de vraag te voldoen, maar ook om een ambitieus beleid in te voeren voor ondersteuning van de renovatie van bestaande woningen.

Het samenbrengen van ruimten in mede-eigendom zou het voordeel kunnen bieden dat daarbij enerzijds de kosten worden gespreid en anderzijds het woonaanbod wordt verbeterd (gemeenschappelijke wasplaats en speelruimte, ruimte voorzien voor telewerk enz.): de reglementering zou dit soort mutualisatie kunnen aanmoedigen en/of opleggen.

Daarnaast zou - zoals blijkt uit bepaalde initiatieven of praktijken in bepaalde steden in het buitenland - de toepassing van wooncoöperatieven (met de bewoners-coöperanten en huurders van de coöperatieve vastgoedmaatschappij die hun woning beheren), opsplitsing van eigendom huisvesting toegankelijker maken en garanties bieden op comfort, onderhoud en duurzaamheid - ook in tijden van crisis.

Gemengd karakter van de huisvesting

Naast de noodzakelijke sociale mix en de specifieke beperkingen op het vlak van quarantaine in verband met de huidige crisis zal het herstelplan duidelijke antwoorden kunnen bieden met betrekking tot het belang van de generatiemix van de huisvesting op lange termijn en de ontwikkeling van alternatieve woningen voor ouderen en de prestatie van de gedeelde woningen analyseren in het licht van de gezondheids crisis om op basis daarvan goede praktijken te omschrijven en dat soort woningen - dat in het gewest nog niet vaak voorkomt - te bevorderen.

Kwaliteit van de woningen

Ook het werk rond de bewoonbaarheid van de woningen (die een impact heeft op de fysieke en de mentale gezondheid van de bewoners), de verbetering van de kwaliteit van de bestaande woningen (ook in de criteria die via de GSV worden opgelegd) en de strijd tegen huisjesmelkers zijn pistes die moeten worden onderzocht om de uitdaging van de huisvesting in haar geheel met succes aan te gaan.

Voor elk soort bewoner heeft het Gewest voor een deel invloed op de inrichting van de woningen (cf. Dichtheid). De noodzakelijke voorzieningen met betrekking tot telewerken in de inrichting van de wooneenheden en het behoud van een private toegang naar buiten (terras, tuin, binnenplaats) in het kader van kleine collectieve of alternatieve woningen zullen moeten worden onderzocht. Op basis daarvan zullen antwoorden moeten worden geformuleerd op de schijnbare paradox om de stad te verdichten en gelijktijdig de band tussen de bewoners van de te bouwen gebouwen met de natuur te verbeteren, door aan zoveel mogelijk mensen een toegang te bieden naar buiten.

4.3.1.4. Mobiliteit en tactische stedenbouw

Uit het bovenstaande blijkt dat de uitdagingen op het vlak van mobiliteit en ruimtelijke ordening groot zijn. Behalve een radicale en onmiddellijke transformatie van de maatschappij zullen de oplossingen de volgende mogelijkheden moeten bieden:

- > connectiviteit van personen - zowel dagelijks (verplaatsingen naar het werk, sociale activiteiten, consumptie) als meer uitzonderlijk (toerisme enz.);
- > het vervoer van goederen afhankelijk van de productieve specialisatie van de grondgebieden;
- > de noodzakelijke beperking van de milieu-impact (klimaatverandering, PM- en NOx-uitstoot) - ongeacht of die impact lokaal of geëxporteerd is;
- > de beperking van een ongewenste maatschappelijke impact door een zekere sociale mobiliteit te verzekeren, kwetsbaarheid te bestrijden en de zwaksten te identificeren;
- > de vervulling en de levenskwaliteit door momenten van ontspanning aan te bieden dankzij een openbare ruimte en voorzieningen van hoge kwaliteit, ongeacht of de verplaatsing een doel op zich is of tot doel heeft om een plaats van activiteiten te bereiken;
- > de optimale integratie van het Gewest als hart van het mobiliteitsnetwerk in Noordwest-Europa.

De mobiliteit werd zwaar getroffen door de gezondheids crisis en zal dan ook de nodige aandacht moeten krijgen in het herstelplan, en dan meer bepaald de plaats die voorbehouden is aan de verschillende vervoerswijzen, die de inrichting van het gewest voor de komende jaren zal bepalen. Mobiliteit kan worden gestuurd dankzij infrastructuren, maar ook door het in goede banen te leiden van het gedrag van individuele gebruikers en van ondernemingen in verband met leveringen. De omschrijving van specifieke

acties in Good Move voor de infrastructuur en voor de diensten en de vervoerswijzekeuzen zal moeten worden voortgezet voor zover dit de mogelijkheid biedt om met verschillende termijnen en met meer beperkte budgetten te werken. Mobiliteit vormt dus een uitdaging op korte termijn voor het herstel en een uitdaging op lange termijn in de opbouw van een performant en flexibeler Gewest.

Op een meer lokaal niveau en daarop aansluitend moet het beleid op het vlak van het stedelijke netwerk een prioriteit maken van de continuïteit tussen de openbare ruimten, zodat ze een netwerk vormen, zodat een structuur, een samenhang en een leesbaarheid aan de stad wordt gegeven en zodat de oversteekbaarheid van de grote verkeersassen, waaronder de steenwegen en de boulevards, en van de spoorinfrastructuur, de valleien en het kanaal kunnen worden gegarandeerd, dewelke momenteel belangrijke breuklijnen vormen in de stad. Die continuïteit zou moeten gepaard gaan met de creatie of de versterking van plaatselijke identiteitskernen en de invoering van het BKP (ABV 2019) en het STOP-principe (stappen, trappen, openbaar vervoer, privévervoer) in de 50 zachte mazen die in Good Move werden geïdentificeerd.

Op korte termijn vormt de tactische stedenbouw, zoals vermeld in de vaststelling, een noodreactie waarmee op onmiddellijke behoeften kan worden ingespeeld. Toch kunnen bepaalde gebieden worden vooraf aangekondigd/getest. Terwijl de tactische stedenbouw in Brussel vooral betrekking had op de actieve mobiliteit (en de opvang van daklozen en mishandelde personen), dient men de eerder genomen initiatieven en hun concrete uitvoering te evalueren en samen met de mobiliteitsoperatoren na te gaan of het nuttig is om ze voort te zetten.

De grootste uitdagingen lijken dus betrekking te hebben op:

- > het fietsnetwerk en de plaats van de fiets in de stad op korte en vervolgens op lange termijn, in de betekenis die door Good Move (en de GemMP's) wordt aanbevolen. De realisatie van doorlopende netwerken voor fietsers en voetgangers en de terbeschikkingstelling van fietsen - naast de excessen van sommige selfservice mobiliteitsoperatoren - en de parkeermogelijkheden voor fietsen zullen moeten worden versterkt: in dat verband zullen de door bepaalde gemeenten getroffen maatregelen kunnen worden geëvalueerd en veralgemeend (fietsparcours, fietsstalplaatsen). De eventuele voortzetting en formalisering van de tijdelijke inrichtingen van wegen en ontmoetingsplaatsen zal met het oog op een hoogwaardige openbare ruimte de actoren en de burgers zoveel mogelijk verbinden. In dat verband zou het Pyblik-programma kunnen worden gemobiliseerd.
- > Het gebruik van de actieve verplaatsingswijzen, en dan meer bepaald de fiets, beantwoordt aan alle gewestelijke criteria (duurzaamheid, doeltreffendheid, nabijheid, complementariteit, economie) - met uitzondering van de inclusie (PBM, ouderen enz.): het herstelplan zal in zijn luik over het grondgebied in de mate van het mogelijke prioriteit moeten verlenen aan de ontwikkeling ervan.
- > Het voetgangersverkeer dat moet worden aangemoedigd - ook via de inrichtingen van
- > de openbare ruimte (maat van de trottoirs enz.).
- > Het openbaarvervoeraanbod moet verder worden verbeterd in overeenstemming met de ambities van het plan Good Move, zodat ook de randgebieden van het Gewest naar behoren worden bediend.
- > De matiging van het gebruik van individuele gemotoriseerde vervoerwijzen zonder dat dit ten koste gaat van de economische prestaties van het Gewest. Conform de richtlijnen van Good Move zullen de openbare wegen en ruimten in het gewest moeten worden ingericht met inachtneming van andere mobiliteitsvormen, waarbij voorrang wordt gegeven aan de actieve vervoerwijzen.
- > De logistieke mobiliteit is essentieel voor het leven van de bewoners en de ondernemingen, zoals duidelijk is gebleken tijdens de crisis. Een hervatting van de productieactiviteiten in de stad, de

ontwikkeling van een voedingsketen, de kringlooeconomie en de bouwsector zullen een toename van de logistieke flows met zich brengen. Deze moeten worden geoptimaliseerd op het vlak van het beheer van de vraag (bv. organisatie van de bestellingen) en het aanbod (modal shift naar waterwegen, fiets, elektrische voertuigen en het spoor) om te voorkomen dat het Brusselse mobiliteitssysteem aan prestaties inboet. Op korte en op lange termijn (cf. Economische activiteiten) zorgt het herstelplan ervoor dat de criteria van Good Move behouden blijven om de rationalisatie van de logistieke mobiliteit (logistieke wijkhub) en de 'last mile' te begeleiden.

- > De opvolging van de residentiële mobiliteit, die de impact van de crisis op het vlak van de residentiële migratie en hun gevolgen voor de mobiliteitsnetwerken zal bepalen.

Er zal ook moeten worden nagedacht over het parkeren op de openbare weg. Daarbij zal men rekening moeten houden met de mobiliteit van de voetgangers en van de andere gebruikers van de openbare ruimte (met inbegrip van de terrassen van de horecazaken in deze bijzondere periode van social distancing).

4.3.1.5. Leefmilieu

De uitdagingen op het vlak van het milieu van de coronacrisis zijn bijzonder complex en nauw met elkaar verbonden. De gezondheids crisis heeft zowel positieve als negatieve effecten gehad op het leefmilieu; het is dan ook moeilijk om die effecten nu al duidelijk te kwantificeren. Positief is het feit dat de lockdown heeft geleid tot een daling van de emissie van bepaalde luchtverontreinigende stoffen en van de geluidshinder, tot een verlaging van het energie- en het waterverbruik in de tertiaire sector en tot een anecdotische terugkeer van de natuur in de stad. Negatief is het feit dat de groene ruimten die toegankelijk bleven, onder zware druk kwamen te staan - en dan in het bijzonder in het Zoniënwoud. Daar is de hoeveelheid sluikeafval explosief gestegen en kon de openbare netheid niet meer doeltreffend worden beheerd.

Achter die vaststellingen gaat echter een zeer complex verhaal schuil. De coronacrisis illustreert eens te meer de complexe en moeilijk te negeren onderlinge afhankelijkheid tussen economie en ecologie. De gunstige effecten op het leefmilieu (en dus onrechtstreeks op de gezondheid) dreigen echter van zeer voorbijgaande aard te zijn - en dan in het bijzonder als het economische herstelplan wordt uitgevoerd zonder dat daarbij wordt nagedacht over de noodzaak om naar een duurzame economie over te stappen. De risico's zijn reëel en in elk geval moet een heropstart van de economie worden vermeden waarbij een stap achteruit wordt gezet op het vlak van de milieu- en de klimaatnormen. Daarnaast mag men de engagementen niet uit het oog verliezen die eerder werden genomen op het vlak van een duurzamere mobiliteit, de beperking van de emissie van broeikasgassen, de renovatie van gebouwen, de invoering van hernieuwbare energie, de kringlooeconomie en het behoud van de biodiversiteit.

Groene ruimten/natuur en biodiversiteit

Nog vóór de uitbraak van de huidige gezondheids crisis werd al nagedacht over een intelligente en beredeneerde verdichting. Dat thema wordt nog crucialer nu we de gevolgen hebben gezien van een verplichte immobilisatie van de bevolking in de stad. Door de lockdown dromen veel Brusselaars nu van een grotere leefruimte, een tuin en/of een vlotte toegang tot de natuur.

Het beschikken over een openbare groene ruimte op wandelafstand is een recht voor iedereen. De lockdown heeft echter duidelijke ongelijkheden aan het licht gebracht tussen de Brusselse bevolking van

de centrale, dichtbevolkte wijken waar weinig tuinen en groene ruimten zijn, en de bevolking van de veel ruimer aangelegde wijken in de rand.

Het is daarom van essentieel belang om in het stadscentrum opnieuw plaats te maken voor de natuur en groene ruimten. Op de plaatsen waar dat mogelijk is, moeten hoogwaardige openbare parken worden aangelegd. Die terugkeer van de natuur in de dicht bebouwde wijken kan ook worden gebaseerd op de inrichting van open microruimten, de (zelfs tijdelijke) herdynamisering van verwaarloosde sites, de aanplanting van bomen of struiken, de vergroening van binnengebieden van huizenblokken, de vergroening van gevels, de installatie van groene daken en de realisatie van inrichtingen langs de wegen. De vergroening van die wijken moet de verplaatsingen van de plaatselijke bewoners naar grotere groene ruimten mogelijk en aangenaam maken.

De nabijheid van de natuur en een goed evenwicht 'verdichting/behoefte aan natuur' bieden heel wat voordelen: ze helpen niet alleen de levenskwaliteit in de stad op een hoger peil tillen, maar ze dragen ook bij tot de schoonheid en de herkwalificatie van de openbare ruimte en maken het mogelijk om de aanpassing aan de klimaatveranderingen te verbeteren. Dit is een fundamentele uitdaging van de stadsrenovatie, en dan in het bijzonder in de wijken waar weinig openbare groene ruimten aanwezig zijn.

Luchtkwaliteit

De afgelopen jaren is de luchtkwaliteit in Brussel aanzienlijk verbeterd en de meeste stations beantwoorden gemiddeld genomen over het jaar genomen aan de Europese normen. De verontreinigingsniveaus blijven evenwel problematisch langs de grote verkeersassen en in bepaalde meer industriële wijken. De niveaus van de fijne stofdeeltjes PM_{2,5} liggen nog altijd hoger dan het niveau dat door de WHO worden aanbevolen.

Luchtverontreiniging heeft tal van ongunstige effecten op de gezondheid en verhoogt meer bepaald het risico op ademhalings- en hartproblemen. Overigens tonen recente studies aan dat hoge luchtverontreinigingsniveaus de Covid-19-pandemie hebben verergerd en meer overlijdens veroorzaakt dan in een minder verontreinigde omgeving.

Er kunnen meerdere strategieën worden ingevoerd, die aansluiten op andere uitdagingen die in deze nota werden vermeld: een nieuwe indeling van de beschikbare ruimte met voorrang voor de zachte verplaatsingswijzen (wandelen, fietsen), bevordering van telewerken, reactivering van de lage emissiezone en voorrang aan openbaar vervoer (in optimale veiligheidsomstandigheden).

Renovatie van gebouwen en beperking van de emissie van broeikasgassen

Wat de emissies van broeikasgassen betreft die aan gebouwen kunnen worden toegeschreven, geven de analyses op basis van het gasverbruik tijdens de gezondheidscrisis een ongeveer 20 % lagere emissie van broeikasgassen weer. Die bescheiden verlaging toont aan hoe belangrijk de strategie van de renovatie van gebouwen is om de Brusselse doelstellingen van het nationale energie-klimaatplan te bereiken.

Van de 570.000 woningen in Brussel zijn er bijvoorbeeld 400.000 aan renovatie toe (hierbij wordt geen rekening gehouden met de woningen waarvan het EPB al hoger ligt dan C+ en met de sociale woningen). In een eerste schatting kunnen we dus stellen dat elk jaar 13.500 woningen een globale renovatie moeten ondergaan.

De investeringen die in de residentiële sector nodig zijn om de doelstellingen in de renovatiestrategie van het Gewest te halen, worden tegen het jaar 2050 op 28,7 miljard euro geschat. Er bestaan geen precieze cijfers over het huidige renovatiepercentage, maar de schattingen liggen in de buurt van 0,5-0,6 % (dit betreft wellicht gedeeltelijke en geen volledig renovaties). Aangezien het beoogde percentage tussen 3 en 5 % ligt, betekent dit dat er 10 keer meer gebouwen zouden moeten worden gerenoveerd dan vandaag het geval is. In dat kader zou het nuttig kunnen zijn om de nodige aandacht te besteden aan de financiële mechanismen ter ondersteuning van renovatieprojecten (bv. financiering door derden).

In een context van economisch herstel zou **het stimuleren van duurzaam bouwen en duurzaam renoveren** - zowel aan de aanbod- als aan de vraagzijde - kunnen inspelen op een drievoudige uitdaging:

- > het behoud en/of het creëren van banen;
- > een antwoord op de milieu-uitdagingen door een verlaging van de emissies van het woningenpark in Brussel;
- > een antwoord op de maatschappelijke uitdaging door gezondere en energiezuiniger woningen en een terugdringing van de energieschaarste.

Overigens zal men het herstel in die sector in perspectieven van duurzaamheid en de kringlooeconomie moeten verankeren.

Dit beleid sluit aan op de doelstelling van het gewest om veeleer te kiezen voor de renovatie van de bestaande gebouwen in plaats van systematisch te kiezen voor een proces van afbreken en opnieuw opbouwen.

Geluid

De beperking van geluidshinder in de stad vormt een grote uitdaging in het streven naar een hogere stedelijke levenskwaliteit. Daarbij dient men grondig na te denken over het beheer van het geluid op het grondgebied - en dit op een transversale manier voor al het beleid op het vlak van planning en inrichting (mobiliteit, infrastructuur, bouwplaatsen enz.).

Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie vormt lawaai de op één na grootste milieubedreiging voor de gezondheid van de Europese burgers. De Europese Commissie meent daarom dat de Lidstaten extra inspanningen moeten leveren om het geluid van de transportsector te bestrijden, aangezien deze activiteiten de grootste oorzaak van geluidshinder vormen. In Brussel bevestigde het onderzoek over de geluidspereceptie in 2017 die vaststellingen op gewestelijk niveau: Brusselaars ondervinden in de eerste plaats hinder door het geluid van het autoverkeer en daarna door het geluid van het luchtverkeer. En zes op tien Brusselaars vragen ook om op dat vlak concrete maatregelen te treffen.

Leefmilieu Brussel heeft intussen al studies uitgevoerd over de definitie, de identificatie en de invoering van beschermende maatregelen voor rustige gebieden.

Rekening houdend met de grote bouwdichtheid van de stad en de specifieke kenmerken van het Brusselse weefsel werden twee verschillende 'kalme' praktijken geselecteerd:

- > **In rust leven:** d.w.z. in woonwijken die blootgesteld zijn aan een geluidsniveau van minder dan 55 dB(A) en met een geringe dichtheid aan industriële activiteiten (o.a. gelinkt aan transport), een geringe dichtheid aan horeca- en commerciële activiteiten, een geringe dichtheid aan avondactiviteiten en zonder commissariaat of brandweerkazerne.

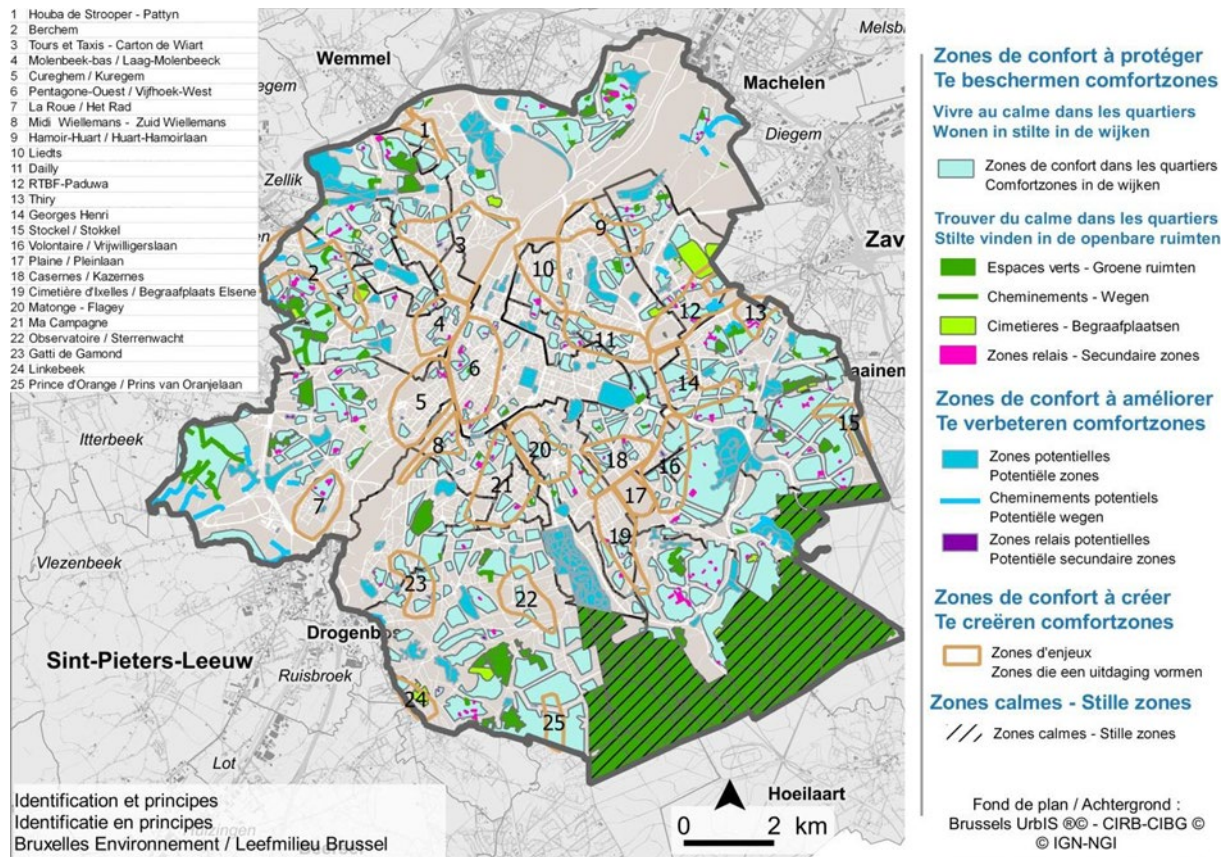
- > **Rust vinden:** in parken, in bossen, op kerkhoven, op voor het publiek toegankelijke plaatsen van meer dan 10.000 m² of op landelijke wegen van meer dan 100 m waar het geluidsniveau van het wegverkeer minder dan 55 dB(A) bedraagt over minstens 50 % van hun oppervlakte of lengte.

Er werd intussen een methode op basis van meerdere criteria ingevoerd om de betreffende ruimten op het Brusselse grondgebied te bepalen. Zo werden verschillende gebieden gedefinieerd op basis van criteria zoals het beplantingspercentage, de grootte van het gebied en het geluidsniveau dat wordt vastgesteld volgens de geluidskaarten voor het landtransport (zie afbeelding hierna):

- > Comfortzones in de kalme woonwijken (via de benadering 'In rust leven');
- > Comfortzones in openbare ruimten (via de benadering 'Rust vinden');
- > Secundaire comfortzones met groene ruimten met een oppervlakte van minder dan 10.000 m² en verharde ruimten (openbaar plein enz.), die toegankelijk zijn voor het publiek en die in een comfortzone in de woonwijken gelegen zijn.

Het zal wellicht niemand verwonderen dat de wijken in het stadscentrum en de eerste gordel vlakbij slechts over enkele kleine comfortzones beschikken, maar niet over uitgestrekte comfortzones. **De uitdaging bestaat erin om die dicht bebouwde wijken - wat aansluit op de behoefte aan hoogwaardige groene ruimten - in staat te stellen om over rustige ruimten te beschikken.**

KAART 17: TE ONTWIKKELEN EN TE BESCHERMEN COMFORTZONE

Bron: Leefmilieu Brussel

Negatieve impact van de crisis en van het economische herstel op het leefmilieu

Het Brusselse herstelplan zal aandacht moeten besteden aan de potentieel perverse effecten van het herstel dat het nastreeft en dan in het bijzonder aan:

- > het risico dat massaal wordt gekozen voor individuele mobiliteit met de auto en het verlies van het economische schaafeffect van het openbaar vervoer;
- > de groei van e-commerce en de versterking van de stedelijke logistiek - met inbegrip van de 'last mile';
- > het teruggrijpen naar het gebruik van wegwerpvoorwerpen om redenen van gezondheidsveiligheid;
- > de toename van verpakking van voedingsproducten in warenhuizen en dus het risico op een (nieuwe) toename van de afvalberg.

4.3.1.6. Economische en productieve activiteiten

De uitdagingen die verband houden met de activiteiten zijn dezelfde als vóór de crisis. Ze treden misschien nog meer op de voorgrond, omdat het meer dan ooit nodig is om de bevolking in het centrum

van het Gewest te bereiken via jobs voor laaggeschoolden¹²⁴. Onder voorbehoud van de bevindingen van het werk dat meer specifiek binnen het luik economie-werkgelegenheid werd verricht, lijkt het op gewestelijk niveau relevant om met deze problematiek rekening te houden door de volgende maatregelen te nemen:

- > creëren en zichtbaar en toegankelijk maken:
 - experimenteer-/innovatie-/opleidingsruimten (fablab, incubator, co-working spaces, opleidingscentra enz.) in een context van veralgemeende digitalisering van de economie en nieuwe vormen en organisaties van werk, die zich onder invloed van de crisis nog sneller hebben ontwikkeld;
 - aanmoedigen van de economische innovatie ten dienste van de transitie: kringlooeconomie (opslag, schoonmaak, herstelling, verkooppunt en opleiding), de ontwikkeling van stadslandbouw (deelname aan een strategie inzake voedselveerkracht van het BHG door korte ketens te ontwikkelen) en stedelijke industrie gericht op de bevrediging van plaatselijke behoeften, stedelijke logistiek op verschillende schalen (hubs), sociale en collaboratieve economie ... door aangepaste ruimten en het inzetten van de plaatselijke bevolking;
- > een manier van beleid invoeren die de mogelijkheid biedt om economische ontwikkeling en stedelijke ontwikkeling met een plaatselijke economische ontwikkelingsprisma beter te integreren ¹²⁵(het weefsel kennen en de relevante partijen integreren).
- > intelligente oplossingen ondersteunen die er beter dan vandaag in slagen om gemengde functies te creëren binnen dezelfde ruimtes.
- > de 'buurtwinkels' helpen te behouden (want die zijn voor nodig het leven in de wijken) door een heractiveringsbeleid uit te werken met nieuwe winkels in ruimtes die leeg staan als gevolg van de faillissementen die de huidige crisis zou kunnen teweegbrengen (eventueel door als overheid terreinen aan te kopen).
- > anticiperen op de herbestemming van de ruimte die momenteel is voorbehouden voor kantoren, die in een versneld tempo zal afnemen als er inderdaad meer wordt ingezet op telewerken.

4.3.1.7. Openbare diensten, openbare ruimten en voorzieningen

Openbare diensten

De gezondheids crisis en de lockdown van de stad confronteerden ons met de vraag of sommige overheidsdiensten in staat zijn om op een optimale manier te werken. De kwaliteit van die dienstverlening is dan ook een voorwaarde voor de levenskwaliteit in de stad en dus voor haar aantrekkingskracht.

¹²⁴ beroepen die door het Brussels Observatorium voor Werkgelegenheid werden geïdentificeerd: handel en verkoopondersteuning (bookmaker, caissière, demonstrateur, winkelbediende, ticketverkoper, voedingsverkoper, grossier), bouw (bouwarbeider, gespecialiseerde arbeider in onderhoud en renovatie van gebouwen), horeca (medewerker fastfood, polyvalente medewerker in collectieve restauratie, keukenhulp, zaalhulp, room servicebediende, kamerpersoneel (hotel), halpersoneel (hotel), afwasser (restaurant), kelner brasserie, taverne, café), dienstverlening aan personen (huishoudhulp, huisbediende, arbeider in wasserij, strijker), logistiek van middelgrote omvang (chauffeur-bezorger, magazijnier, handlanger, verdeler van post en reclaimedrukwerk).

¹²⁵ Stephan Kampelmann (stephan.kampelmann@ulb.ac.be), Sarah Van Hollebeke and Paula Vandergert, Stuck in the middle with you: The role of bridging organisations in urban regeneration, Ecological Economics, 2016, vol. 129, issue C, 82-93.

Zo bleek het bijvoorbeeld moeilijk om de straten te blijven reinigen en het afval op te halen wegens de impact van de context op het mobiliseerbare personeel. Men kan zich dus afvragen welke maatregelen in de organisatie van de dienst of van de stad moeten worden getroffen om de effecten van een potentiële nieuwe crisis op dat vlak op te vangen.

Anderzijds leidde de lockdown en de opschorting van de stedelijke, economische, maatschappelijke of culturele activiteiten tot bepaalde veiligheidsproblemen - welke ook een essentiële prioriteit is voor de burgers. De aanzienlijke toename van het aantal gevallen van huiselijk geweld, de ernst van bepaalde verkeersongevallen en het beheer van de spanning die door de lockdown werd veroorzaakt, zijn slechts enkele voorbeelden van de impact van de crisis op de werking van de stad en de noodzaak om hier de nodige aandacht aan te besteden.

Voorzieningen

Brussel dankt haar rijkdom aan haar inwoners en haar wijken. De sociale cohesie die onontbeerlijk is voor het leven in een maatschappij, wordt bepaald door de mate waarin op dit niveau aan de behoeften wordt voldaan. Dit impliceert meer bepaald een gestructureerde strategie rond de openbare voorzieningen in de wijken, zoals deze door de Taskforce Voorzieningen wordt voorgesteld ...

Rekening houdend met het feit dat de openbare voorzieningen niet overal in het gewest even sterk aanwezig zijn, zijn de uitdagingen - naast de uitdagingen in verband met de crisis van 2020 - duidelijk: de behoeften aan de voorzieningen evolueren afhankelijk van de groei en de evolutie van de bevolking op het grondgebied en in de wijken.

Op het gewestelijke en plaatselijke niveau is er nog steeds nood aan nieuwe infrastructuren en dan in het bijzonder infrastructuren die toegankelijk zijn voor de zwakste doelgroepen. Het lijkt ook noodzakelijk om bepaalde bestaande infrastructuren te renoveren, zodat een kwalitatiever en gediversifieerder aanbod ontstaat, dat beantwoordt aan de steeds gevarieerdere praktijken en doelgroepen (culturele en sociale voorzieningen, openluchtwembaden, speelpleinen enz.). In dat opzicht zou een mutualisatie van de diensten en van de versterkte samenwerking tussen de entiteiten het netwerk en het aanbod kunnen maximaliseren, er het onderhoud van verduurzamen en gelijktijdig de opening naar de wijk versterken.

Overigens zal het nuttig zijn om te profiteren van de gewestelijke inspanningen in de prioritaire ontwikkelingspolen om er voorzieningen te integreren voor een dubbel niveau (plaatselijk en grootstedelijk) met een ruimere werking (die even goed potentiële co-working spaces zijn) en de samenwerking en de partnerships te versterken, zodat voorzieningen die tot nog toe onvoldoende worden benut, kunnen worden gevaloriseerd.

Zonder afbreuk te doen aan een specifieke benadering in verband met de grote voorzieningen, zou het herstelplan op gewestelijk niveau de stedelijke diensten die meer ruimte nodig hebben kunnen garanderen en beter ruimtelijk inplanten (en op die manier de ambities van het GPDO realiseren). Daarbij zou een bijzondere aandacht moeten worden besteed aan de netheid in de openbare ruimte, onder meer door de ontwikkeling van recyclageplaatsen (containerparken).

De open ruimten

Open ruimten zijn niet alleen belangrijk als natuurlijke omgeving, maar ook als gemeenschappelijke ruimten en voorzieningen. Ze kunnen ook een economische dimensie hebben. Die ruimten zijn als 'gemeenschappelijk' te beschouwen in die mate dat ze bijdragen tot de opbouw van een sociale cohesie.

Bij de diagnose stelden we vast dat het aanbod van open ruimten niet gelijkmatig over het Gewest is verdeeld.

De maatregelen met betrekking tot de sociale distancing toonden aan dat de openbare ruimte op sommige plaatsen minder voldoet (wat vooral zo is in de dichtst bewoonde gebieden van het Gewest) en al zeker niet in evenwicht is met de ruimte die voor gemotoriseerd verkeer wordt voorzien en de ruimte die aan de andere vervoerwijzen en doeleinden wordt gelaten. Tijdelijke oplossingen tactische stedenbouw spelen in op onmiddellijke behoeften (lockdown en vervolgens progressieve versoepeling) via de afsluiting van straten, de inrichting van voorlopige fietspaden enz. waarvan zal moeten worden nagegaan of het nuttig is om ze te behouden. Ook de inrichting van de openbare ruimte zal nog meer aandacht moeten krijgen in relatie tot de combinatie met de ruimte voor het openbaar vervoer tijdens normale en tijdens crisistijden. Daarnaast zullen de inspanningen moeten worden voortgezet om de verplaatsingen met de auto zoveel mogelijk te beperken, en om het wandelen en het fietsen (performante individuele vervoerwijzen) te bevorderen.

De uitdagingen voor het herstelplan zijn divers op dit vlak:

- > het belang van gelijke toegangsmogelijkheden - niet alleen per wijk, maar ook per individu, rekening houdend met zijn identiteit en zijn behoeften;
- > integratie van sport en wellnessactiviteiten in de openbare ruimte. In dat kader zal het nuttig zijn om
 - de aanleg, de renovatie, de uitbreiding, de herstelling en de aankoop van sportvoorzieningen van de Brusselse gemeenten, zoals beschreven in de ABV, te ondersteunen;
 - de openbare ruimte in te richten met het oog op de ontwikkeling van 'spontane/niet omkaderde' praktijken (in de groene ruimten, op de pleinen of in de nabijheid van de recreatieve ruimten);
 - het tijdelijke gebruik van reconversielocaties te bevorderen;
- > de culturele instanties meer te openen naar het stadsweefsel, door hen aan te moedigen om gratis en inclusieve openbare ruimten in te richten binnen en aan de ingang van de gebouwen (aanleg van voorpleinen enz.).
- > In alle projecten voor het creëren van openbare ruimte rekening houden met de uitdagingen op het vlak van de veiligheid.

Op korte termijn zou de (transitoire of geconventioneerde) opening van ruimten onder bepaalde voorwaarden kunnen worden overwogen.

We denken daarbij bijvoorbeeld aan de volgende ruimten:

- > Brussel Weststation : het braakliggende terrein zou onder bepaalde voorwaarden tot een transitair, experimenteel en evolutief park kunnen worden omgevormd (akkoord van de NMBS, beveiliging, sanering);
- > Heyvaertwijk: mobilisatie van het Van der Putten-stadion op voorwaarde dat de buitenruimten in een behoorlijke staat worden hersteld;
- > Campus Pleinlaan (Elsene): sensibilisering voor het bestaan van open ruimten (die aan de universiteiten toebehoren) die nu al toegankelijk zijn;
- > Delta: potentieel voor onthaal van publiek dat daarom vraagt, op voorwaarde dat hiervoor een politieke beslissing wordt genomen;

- > Haven van Brussel: terreinen die tijdelijk niet worden gebruikt;
- > Perceel van het Magasin4-project;
- > Perceel van het toekomstige Transit-project;
- > Openluchtparkeerterreinen van warenhuizen of leegstaande kantoorgebouwen;
- > Mediapark: sporthal.

Op het vlak van sociale respons en voorzieningen (tijdelijk of blijvend), bestaan bepaalde oplossingen:

- > gewestelijke administratieve sites en hotels voor opvang van daklozen of zieken;
- > terbeschikkingstelling van gewestelijke terreinen voor zigeuners;
- > openluchtparkeerterreinen (warenhuizen, ondernemingen) in speelruimten / buitensportterreinen (parkeerterreinen A, B en C van de Heizel) // Parkeerruimte Erasmus // Westland Shopping enz.;
- > recreatiepleinen (cf. volgend punt);
- > dakterrassen en daken boven parkeergarages.
- > De lijst van potentiële ruimten kan ongetwijfeld nog worden uitgebreid wanneer de beschikbare informatie wordt samengebracht. De terbeschikkingstelling van de speelplaatsen van de scholen kan onder bepaalde voorwaarden ook helpen om de openbare ruimte te vergroten.

4.3.2. Methodologische uitdagingen

Ten slotte is het waarschijnlijk dat behalve de basisuitdagingen die hierboven werden opgesomd, de gezondheids crisis en de bijbehorende territoriale impact de aanleiding kan geven om de manier te evalueren waarop we tot nog toe onze steden inrichten.

In dat opzicht, en zonder dat we hier op de details ingaan, worden bepaalde actieterreinen best op een meer structurele manier gemobiliseerd:

4.3.2.1. Projecting.brussels

De zeer ruime opdracht van het GPDO op het vlak van opvolging en actualisering, dat door het projecting.brussels-project wordt belichaamd, is van essentieel belang en zal de steun en het kader vormen van alle andere opdrachten, net zoals het GPDO de ruimtelijke ordening op het niveau van het Gewest ondersteunt en omkadert. Projecting.brussels doelt erop een dynamische strategische planning in te voeren, d.w.z. een continu updateproces van het stadsproject op basis van de evolutie van de socio-economische situatie van het Gewest en de stadsproblematieken waarvoor het GPDO oplossingen heeft voorgesteld en waarbij de Covid-19-crisis geen uitzondering is gebleken.

Die opdracht wordt rond drie aandachtspunten gestructureerd: een jaarlijkse en transversale opvolging van de contextuele evolutie van het Gewest; de sturing van een overleg van de gewestelijke actoren die belast zijn met de invoering van het stadsproject; de praktische en prospectieve beschouwing over de thema's van het stadsproject.

4.3.2.2. Participatie

De participatie van de burgers bij het proces van de uitbouw van de stad moet de mogelijkheid bieden om de debatten serener te laten verlopen, de betrokken partijen een duidelijk zicht te bieden op de uitdagingen en de kwaliteit van de projecten te versterken. De huidige participatiemechanismen moeten worden geëvalueerd en versterkt.

4.3.2.3. Prospectief en tactische stedenbouw

De crisis zal ook duidelijk hebben gemaakt dat het van essentieel belang is om in een context van grote onzekerheid beslissingen te kunnen nemen en vooruitgang te boeken. Overigens zal waarschijnlijk ook na de crisis nog rekening moeten worden gehouden met die onzekerheid.

In dat kader zullen tactische stedenbouw, experimenteren, tijdelijk gebruik en mobilisatie van bestaande resources zeer belangrijke uitdagingen vormen, die niet alleen op de openbare ruimte van toepassing zijn. Ook de wijkinrichting kan voordeel halen uit dit soort aanpak om de behoeften te testen, te prefigureren en te objectiveren, om de bewoners te laten participeren, om overgangen te beheren enz.

Zoals de mobilisatie van prospectieve technieken ('foresight' in het Engels), als transdisciplinaire en collectieve aanpak die bedoeld is om de kwesties van het heden en de toekomst op te helderen, enerzijds door ze in hun holistische, systemische en complexe kader te beschouwen en anderzijds door ze te integreren tot voorbij de realiteiten van het heden en de historische continuïteiten. Met andere woorden maakt de prospectie, al verkennend, het mogelijk om tendensen en contra-tendensen in evoluties te detecteren, om continuïteiten, breuken en vertakkingen van de omgevingsvariabelen (actoren en factoren) te identificeren, en om het bereik van mogelijke toekomstscenario's te bepalen.

4.3.2.4. Transversaliteit en operationele governance

De geloofwaardigheid van de stedelijke strategieën is afhankelijk van het vermogen van de openbare autoriteiten om ze binnen een rationele termijn en op een manier conform de initiële ambities te realiseren. De versterking van operationele governance van de stadsprojecten was van de doelstellingen van de recente hervorming van het BWRO en van de gewestelijke operatoren die actief zijn op het vlak van ruimtelijke ordening.

Door de crisis en de noodmaatregelen die ermee gepaard gingen, bleek duidelijk hoe belangrijk het is om de flexibiliteit en de reactiviteit van die gewestelijke operatoren te verbeteren. Zo lijken bijvoorbeeld een structurele digitalisering en een vereenvoudiging van bepaalde procedures zoals de instructie van de aanvragen voor een stedenbouwkundige vergunning of de rationalisatie van bepaalde processen (verkrijging van vergunning om bomen te kappen) opportune maatregelen.

Daarnaast laat de noodzaak zich voelen van een grotere transversaliteit tussen actoren en projecten, om te garanderen dat de visie en de strategie van de openbare machten sneller op een globale, gecoördineerde en coherente manier in projecten en concrete veranderingen op het terrein worden vertaald.

4.3.2.5. Communicatie

We hebben gezien hoe essentieel goede communicatie is in crisistijden om de burgers in een context van grote onzekerheid te informeren. Dat geldt ook voor de toekomst op korte, middellange en lange termijn. De pandemie heeft hele reeksen menselijke activiteiten op de proef gesteld en heeft tal van vragen opgeworpen waarop nog altijd geen concreet antwoord is gevonden.

In die context moeten de elementen van een visie, een strategie, een methode en een planning meer dan ooit het voorwerp uitmaken van een performante communicatiestrategie naar alle doelgroepen toe om hen te informeren, om beslissingen uit te leggen en om een sereen debat mogelijk te maken.

4.3.2.6. Veerkracht

Het Gewest is het aan zichzelf verplicht om een veerkrachtige strategie uit te werken, waarmee mogelijke schokken kunnen worden geïdentificeerd, een geschikt plaatselijk of wereldwijd 'preventiebeleid' kan worden ontwikkeld, om de waarschijnlijk daarop te beperken en om ons voor te bereiden om crisissituaties zo goed mogelijk te beheren als ze dan toch niet zouden kunnen worden vermeden.

Het herstelplan heeft dan ook ten doel om de basis te leggen van een strategie waarmee de stad bij een nieuwe crisis kan vermijden om opnieuw in een situatie van shock en blokkering terecht te komen. Veerkracht moet een parameter zijn in de overweging, een criterium waarmee de opportuniteit van een maatregel of een strategie wordt geëvalueerd: welke woningen, welke openbare ruimten, welke mobiliteit, welke economische strategie, welke dichtheid en welk gemengd karakter zijn morgen nodig in een stad die in dat soort situaties moet blijven functioneren.